'હિતેચ્છુ' માસિક પત્રના ગ્રાહકોને સન ૧૯૧૪ ની ભેટ.

જૈન સમાચાર-ગદ્યાવલિ

ખંડ ૯–૧૦.

લખી પ્રસિદ્ધ કર્ત્તા,

વાડીલાલ મોતીલાલ શાહ.

અમદાવાદ.

ઇ. સ ૧૯૧૪—પ્રથમાવૃત્તિની પ્રત ૧૫૦૦

અમદાવાદ–શ્રી 'સત્યવિજય' પ્રી. પ્રેસમાં શા. સાંકલચંદ હરીલાલે છાપી.

મૂલ્ય ૦–૮–૦.

ખંડ ૯-૧૦ ની અનુક્રમણિકા.

[પૃષ્ઠ ૧ થી ૭૨૪ સુધીના લેખો ખંડ ૧ થી ૮ સુધીમાં વાંચો]

આભાર.

કેટલાક વર્ષ ઉપર શ્રીયુત હીરાલાલજી મીશરીલાલજી-પીપલોદા, શ્રીયુત ગોવર્ધન નેમચંદ-ધ્રાફા અને શ્રીયુત હેમરાજ ડુંગરશી-કચ્છ ભચાઉ એ દરેક તરફથી રૂ. ૨૫) ની મદદ ભેટના પુસ્તક ખાતે મળી હતી. ત્હેનો ઉપયોગ આ પુસ્તક ભેટ તરીકે બહાર પાડવામાં વ્યય કરવામાં આવ્યો છે. માટે તે ગૃહસ્થોનો અત્રે આભાર માનવામાં આવે છે.

‘જૈન સમાચાર’ ઑફિસને ટકાવી રાખવામાં

કેટલેક પ્રસંગે કરેલી નિઃસ્વાર્થ સહાયતાઓ અને

ઉત્સાહપ્રેરક પત્રોદ્વારા ઉપકારી થઈ પડેલા

મ્હારા શુભેચ્છક મિત્રો

શ્રીયુત સૌભાગ્યમલ્લજી મુથા (ઇચ્છાવરનિવાસી)

તથા

શ્રીયુત ફુલચંદજી કોઠારી (ભોપાલનિવાસી)

એઓને

ત્હેમના મ્હારા પ્રત્યેના શુદ્ધ પ્રેમની નિશાની તરીકે

સમર્પિત !

જાહેર ખબર.

'જૈન સમાચાર' અઠવાડીક પત્રના પસંદ કરાયલા લેખો અત્યાર સુધીમાં જૂદા જૂદા ૧૦ ભાગમાં પુસ્તકાકારમાં બહાર પડી ચૂકયા છે.

બીજા એટલા જ ભાગ બહાર પાડવા ઇરાદો છે. તેમ જ 'જૈન હિતેચ્છુ' માસિકમાં ૧૪ વર્ષ દરમ્યાન જે કાંઇ કિંમતી લેખો આવી ગયા છે તે પણ " જૈન હિતેચ્છુ લેખ સંગ્રહ " નામના પુસ્તક તરીકે બહાર પાડવા ઇરાદો છે.

આ સર્વ પુસ્તકો 'જૈન હિતેચ્છુ'ના ગ્રાહકોને ભેટ તરીકે આપવામાં આવે તો તેથી જ્ઞાનનો પ્રચાર સારી રીતે થાય; પરંતુ એટલું બધું ખર્ચ કરવાની મ્હારી શક્તિ નથી. જો કોઈ મહાશય નીચેને શિરનામે પત્ર લખી કાંઇ પણ મદદ કરવા ઇચ્છા જણાવશે તો એક પછી એક ભાગ જલદી બહાર પાડવાની તજવીજ કરવામાં આવશે. ૨૦૦ પૃષ્ટનો ભાગ બહાર પાડવામાં છપામણી–કાગળ–પુઠા બંધામણ વગેરે ખર્ચ મળીને લગભગ રૂ. ૧૫૦) ખર્ચ થવા જાય છે. જૈન સમાચાર ગદ્યાવલિના ૧૧ થી ૨૦ ભાગનું સળંગ પુસ્તક બહાર પાડવામાં લગભગ રૂ. ૭૫૦) ખર્ચ થવા જાય. રકમના પ્રમાણમાં ટુકડે ટુકડે અગર આખુ પુસ્તક ભેટ તરીકે આપવા માટે બહાર પાડી શકાશે.

આ મદદ માટે કોઇ રીતે આગ્રહ કરવામાં આવતો નથી; લખાણની કદર બુઝી શકે એવા અને જ્ઞાનપ્રચારની અગત્ય જાણનારા મહાશયોએ જ ઇચ્છા મુજબ પત્રવ્યવહાર કરવો. (યાદ રહેવુ જોઇએ કે પુસ્તક રચામણ કે પ્રુફ સુધરામણ કે મહેનતની કાંઇ ફી લેવામાં આવતી નથી. છપામણ ચાર્જ બીજાને જ અપાય છે તે, મૂળ પૃષ્ટપરનું, પ્રેસનું નામ વાંચવાથી સમજાશે.

'જૈનહિતેચ્છુ' ઑફીસ–સારંગપુર–તળીઆની પોળ—અમદાવાદ.

ચક્રવર્તી રાજા બ્રહ્મદત્ત

અથવા

મિત્રપરીક્ષા.

પ્રકરણ ૧ લું.

મિત્રતાની મ્હેક.

પ્રીતિ સમો પાવક નહીં, કોઈ પ્રીતિ મ જોડો હો;
જો જોડો તો નિરવહો, અધવચ મ ત્રોડો હો—

—સ્વર્ગસ્થ શ્રી ખોડાજી સ્વામી.

ઓ મિત્રતા! મિત્રતા! આ નિઃસાર જગતના ઉત્તમોત્તમ પદાર્થોમાં કાંઇ કાંઈ સારનો અંશ રહ્યો હોય તો ત્હેને નીચોવી નીચોવી એકઠો કરી શું ત્હારામાં જ મુકાયો છે, કે શું ત્હને આકાશમાંથી નીચે મોકલવામાં આવી છે? બોલ, એમાંનું શું ખરૂં છે? કંટાળો આપે એવા હજારો બનાવ દરરોજ બનવા છતાં આ દુનિયામાં જીવવું ગમે છે તે ત્હારો જ પ્રતાપ છે; કારણ કે એ કટાળો તું 'થાપડથાપડ-ભાણાં' કરી ભૂલાવે છે. તું મનુષ્યબાળકનાં આંસુ લુછનારી પ્રેમાળ

માતા છે તું અને લાડકોડથી ઉછેરનાર પિતા છે. માતા કે પિતા એ કાંઇ કોઇ પસંદ કરીને મેળવતું નથી, કે જેથી ત્હેમના ઉપર રીઝા રીઝા થઇ જવા ત્હેનું સ્વાભાવિક વળણ થાય; પણ તું તો હજારોની ટોળીમાંથી ચુંટાયલી પત્નિ અને દેવી છે. સ્વયંવરથી ત્હારૂં પાણિગ્રહણ થયું છે; એટલે ત્હારામાં માણસ રીઝારીઝા થઇ જાય એમાં શું આશ્ચર્ય ? ભવિષ્યના ચક્રવર્તી બ્રહ્મદત્તની સાથે પ્રધાનપુત્ર વરવધુને જંગલમાં રખડાવનાર ઓ મિત્રતા ! કહે, ત્હેં ત્હેને એવું શું અદ્દમ્‌બદ્દમ્ સમજાવી દીધું હતું કે તે પોતાનાં લૂંટાઇ ગયેલાં ઘર–બાર અને માતા–પિતાની પણ દરકાર ન કરતાં એકલમેકલા ભટકતા ફરતા બ્રહ્મદત્ત સાથે જંગલમાં ભૂખ–થાક અને કાંટાના જખમ ખાવાનું પસંદ કરતો ? કહે, ત્હેં ત્હેને એવો કેવોક પ્રેમાંધ બનાવી દીધો હતો કે બ્રહ્મદત્તને મારવા આવનાર રાક્ષસી દૂતોના હાથે તાડન પામવા છતાં ત્હેણે ત્હેને બ્રહ્મદત્ત બતાવ્યો જ નહિ ? અને કહે, કે બ્રહ્મદત્તના પિતા બ્રહ્મરાયને ત્હેં શું જાદુ કર્યું હતું કે બ્રહ્મદત્તની બાલ્યાવસ્થામાં તે નરેશ વણારશીપતિ કંટકરાય, હસ્તિનાપુરપતિ કણુરૂદત્તરાય, અયોધ્યાપતિ દીર્ઘરાય અને અંગદેશાધિપતિ પુષ્પચૂડ એ ચાર રાજાઓની દોસ્તીમાં તલ્લીન થઇ જઇ ત્હેમાંના એકેકને વારાફરતી પોતાની પાસેજ રાખતો ?

પણ આપણે દેવી મિત્રતા સાથે હવામાં એવી વાતો કરવાને બદલે જરાવાર ગંભીર બની એ પાંચ પૈકી બે મિત્રો વચ્ચે હમણાં ચાલતી વાતો સાંભળીશું તો ઠીક પડશે.

"કેમ દીર્ઘરાયજી ! ત્હમને ત્હમારી રાજધાનીમાં ન જવા દેતાં અહીં રાખવામાં આવ્યા છે તેથી કેદ જેવું તો નથી ભાસતું ને ? " બ્રહ્મરાયે પૂછ્યું.

" એ શું બોલ્યા ? મિત્ર ! મ્હારી રાજધાની મ્હને યાદ પણ આવતી નથી. ત્હમારા સ્નેહે મ્હારા હૃદયની કુલ જગા રોકી લેવાથી હવે બીજી કોઈ ચીજ—અરે ખુદ મ્હારી રાણી પણ ત્હાં અવકાશ પામતી નથી. પરન્તુ બ્રહ્મરાયજી ! ત્હમે ઠીક બોલ્યા; જો પ્રેમ એ કેદ જ હોય તો આ કેદ જ છે અને એવી કેદ ત્હમને–મ્હને સામાન્ય જ છે. "

" હા, દીર્ઘરાયજી ! તેમજ છે. મ્હને હમણાં સૂળનું દરદ વધતું જાય છે અને આજ સાંજ દેખું એવી મ્હને આશા નથી. તેમ છતાં મ્હારી વ્હાલી ચુલ્લણી રાણી અને એકના એક કુમાર બ્રહ્મદત્તથી જૂદા પડતાં મ્હને જેટલી પીડા થતી નથી તેટલી, ત્હને ! મ્હારા વ્હાલા મિત્ર ! મ્હારા જીગર ! ત્હને છોડી જતાં થાય છે. "

" મ્હારા આત્મન્ ! મિત્ર ! એવું ન બોલો. ત્હમે સો વરસ જીવો અને મ્હારૂં જીવન સાચવો. આ દરદ હમણાંજ સમી જશે મ્હેં પ્રખ્યાતમાં પ્રખ્યાત વૈદ્ય હકીમોને તેડવા માણસ દોડાવ્યા છે. આમ નાહિમ્મત ન થાઓ. "

" ખોટી આશામાં વખત ખોવાનું કામ નથી, દીર્ઘ ! હવે મ્હારો આ દુનિયા સાથેનો સમ્બન્ધ પુરો થયો છે. વૈદ્યો અને હકીમો મ્હારો તુટવા નિર્માયલો દોરો રાખવા સમર્થ નથી. માટે તે ત્રુટે તે પહેલાં જે કાંઇ જુજ વખત છે તે આડાઅવળા ભામા ભમવામાં ગુમાવવો જોઇતો નથી. રાણી અને કુમારને ઝટ મ્હારી પાસે લાવો."

હુકમ થતાંની સાથેજ બન્નેને અંદર દાખલ કરવામાં આવ્યાં. મનોહર રાચરચીલાંથી શણગારાયલું ભવ્ય દિવાનખાનું આ વખતે જાણે કે રડતું હોયની એવું દીસતું હતું. કંપીલપુર નગરીના રાજા બ્રહ્મરાયની માનીતી રાણી હમણાં એક રાંકા માફક વીલે મ્હોઢે આંસુ ઢાળતી હતી.

ત્હેનુ હ્રદય ડસડસી રહ્યું હતું,-પણ કદાચ તે ત્હેનું રૂદન છેવટનું જ હતું; કારણ કે પછી તે હ્રદય રડવાનું ભૂલી જવા નિર્માયલું હતું. કોમળ વયનો કુમાર બ્રહ્મદત્ત—ચૌદ સ્વપ્ન સાથે જન્મેલો આ ભવિષ્યનો ચક્રવર્તી, માતાને રડતી જોઇ અને પિતાને દુ.ખી જોઇ ડુસકા ખાતો હતો. આહા, સ્નેહબંધન કેવું દુઃખદાયક છે ! એજ રાણી અને એજ કુમાર હજારો દુકાળીઆંને મરતાં જોવા છતાં, હજારો સામતોને ભાલાથી ભોંકાતા જોવા છતાં કદી રડતા નહિ અને હમણા એક-માત્ર એકજ પુરૂષને મરતો જોઇ હ્રદયભેદક રૂદન કરી રહ્યાં છે. ત્હેમણે તે એકમા મ્હારાપણું માન્યુ અને પેલા હજારોમાં પરાયાપણું જાણ્યું તેથી જ એક દુઃખકર્ત્તા થયો, જ્યહારે હજારો ત્હેમને કાંઇ દુઃખનું ભાન કરાવી શકયાં નહિ.

રાણી અને કુમારને રડતાં જોઇ બ્રહ્મરાયે કહ્યું: "હિમત રાખો ! વ્હાલી ! ગભરાઓ નહિ, બાળકને હિમત આપો. એ મ્હારૂં સર્વસ્વ છે, એ મ્હારી આશા છે. નૈમિત્તિકે કહ્યુ હતું કે ચૌદ સ્વપ્ન સાથે આવનાર આ કુમાર મહાપરાક્રમી પુરૂષ થશે—ચક્રવર્તી થશે. અને હું મરવા છતા આકાશમાં રહ્યો રહ્યો એનાં પરાક્રમ જોઇ ખુશી થઇશ. વ્હાલી ! તહમારે ગભરાવા જેવું કાંઇ નથી. કોઇ અમરપટો લાવ્યું નથી. આજ નહિ તો બે દિવસ પછી પણ મરવાનું તો હતુંજ. સુભાગ્યે આવો પ્રતાપી પુત્ર ત્હારે દીલાસો લેવા માટે છે. અને મ્હારા પરમ મિત્ર દીર્ઘરાયજી તહમને કોઇને કોઈ વાતે ઓછું આવવા નહિ દે."

"રાયજી !" હવે ત્હેણે દીર્ઘ તરફ ફરીને કહ્યું. "રાજપાટની ભલામણ હવે તહમને છે. કુમાર હજી ન્હાનો છે. પાંચ સાત વરસે રાજ્યતંત્ર ચલાવવા યોગ્ય થાય ત્યહાં સુધી તહમેજ અહીં રહી રાજ્ય સાચવજો."

"મિત્ર !" દીર્ઘે સજળ નેત્રે જવાબ આપ્યો. "ચાર મિત્રો પૈકી એક એક વરસે એક એક મિત્ર આપની સાથે રહે એવો આપણો વરસો થયાં ધારો છે, એ મુજબ આ વરસ મ્હારે અહીં આવવાનું થયું તે વખતે મ્હને સ્વપ્નમાં પણ ખ્યાલ નહોતો કે આપની આ મુલાકાત છેવટની જ થશે. પણ ક્રૂર વિધાતાને જરા પણ વિચાર નથી. આપે પાંચ વરસ રાજ સાચવવા મ્હને ફરમાવ્યું, પણ મ્હારા કરતાં બીજા ત્રણ મિત્રો કાંઇ ઓછા સમર્થ નથી. માટે તેઓ પૈકી કોઇને સત્તા આપવા મ્હારી વિનંતિ છે. તેમ છતાં હું તો છું જ છું હું ખબર-અંતર લેતો રહીશ. બ્રહ્મદત્ત મ્હારો જ પુત્ર છે અને આ રાજ્ય મ્હારૂં જ છે; માટે દાંતને જીભની ભલામણની શી જરૂર ?"

"હમણા બીજાઓને તેડાવવાનો વખત નથી. માટે હું ત્હમને જ રાજ્ય સોંપુ છું. મિત્ર ! તે ત્હમારે જ જાળવવું પડશે. હવે વધારે ખેંચતાણ ન કરતા કાંઇ ધર્મવાર્ત્તા કરો કે જેથી મ્હારા આત્માનું કલ્યાણ થાય" ભાગ્યેત્રુટયે અવાજે બ્રહ્મરાયે છેલ્લા શબ્દો હવામાં ફેંકયા.

ધર્મવાર્તા તો શું પણ પ્રભુસ્મરણના થોડાક શબ્દો સાંભળતા-સાંભળતામાં બ્રહ્મરાયના આત્માએ આ ચાલીસ-પચાસ વરસથી પહેરેલું વસ્ત્ર છોડી તેજ ક્ષણે બીજા વસ્ત્રમા પ્રવેશ કર્યો મિત્રને સુપરત કરતી વખત ત્હેને કે મિત્રને ખ્યાલ પણ નહોતો કે "બ્રહ્મદત્ત મ્હારો જ પુત્ર છે અને આ રાજ્ય મ્હારૂં જ છે" એ શબ્દો કોઇ જૂદાજ અર્થમાં ખરા પડશે. અસ્થિર ભાવવાળા પદાર્થોથી ભરેલી આ દુનિયાના મનુષ્યોના મનના ભાવ પણ કેવા ઘડીએ ઘડીએ બદલાય છે !

પ્રકરણ ૨ જું.

એકાંત બુરી ચીજ છે.

વિદ્યા, વનિતા, નૃપ, લતા રે, ઉંચ નીચ ન ગણુંત;
પાસ રહે તસ પ્રિતથીરે, તુરત તીહાં લપટંત.

—સ્વર્ગસ્થ શ્રી ખોડાજી સ્વામી.

બ્રહ્મરાયના સ્વર્ગવાસથી મહેલમાં અને રાજ્યમાં સર્વત્ર ઉંડી દીલગીરી ફેલાઇ રહી હતી, તથાપિ શોક કરનારાં સર્વના શોકનો સર વાળો એકલી રાણી સુલક્ષણીના છાતીફાટ વિલાપથી ઘણો ઓછો થતો હતો; કારણ કે બ્રહ્મરાયમાં તેણીએ પુરજનો માફક માત્ર રાજા જ ગુમાવ્યો ન હતો, ભાયાતો માફક સગો જ ગુમાવ્યો ન હતો, દીર્ઘ-રાયાદિ માફક મિત્રજ ગુમાવ્યો ન હતો, પણ તેથી પણ કાંઇક વધુ ગુમાવ્યુ હતુ; બ્રહ્મરાયમા તેણીએ પોતાના શિરનું છત્ર ગુમાવ્યું હતુ, (તેથી પણ વિશેષ) પોતાનું યૌવન ગુમાવ્યું હતુ, અરે (તેથી પણ વિશેષ) પોતાનુ અંત:કરણ અને આત્મા તેણી ગુમાવી બેઠી હતી. અને તેમ હતુ તો પછી તે છાતીફાટ વિલાપ કરે હેમાં શું આશ્ચર્ય જેવુ છે? વરસો સુધી કિમતી અલંકાર તુલ્ય સાચવેલા અને સુગંધી તેલોથી પોષેલા વાળને તે પીંખી નાખવા લાગી; કદળીપત્ર જેવી છાતી કે જે અત્યાર સુધી તો એવીજ કોમળ હતી હેને કરકમળથી

કુટી નાખવા લાગી, જાણે કે એ પડદો તોડી અંદર સંતાડેલો બ્રહ્મ-રાય પરનો પ્રેમ તે દુનીઆને બતાવવા ઇચ્છતી ન હોય ! વિકસેલા કમળ જેવી આંખમાંથી અશ્રુની ધારા વહેવરાવીને પોતાનાં બારીક વસ્ત્રો બીજાવી છુપાયલી સુંદરતાને જાહેર કરવા લાગી. "હા નાથ ! હા યૌવનશણગાર ! હા પ્રાણ ! હા આત્મન્ !" એમ ઉદ્ગારો કહાડતી કહાડતી તે ખુલ્લી જમીનપર પછાડ ખાવા લાગી.

અંતઃપુરમાં એ વખતે હાજર રહેનારાં સર્વનાં હૃદય આ વિલાપ જોઇ ચીરાતાં હતાં, કંપતાં હતાં; પણ એક એવું હૃદય ત્હાં હતું કે જે આ વિલાપમાં પણ સૌન્દર્ય જોતું હતુ. "જે સ્ત્રી મરનાર ઉપર આટલો પ્રેમ બતાવે છે તે જીવતા સાથે પ્રેમ બાંધે તો ત્હેના તરફ કેટલી પ્રેમાળ થઇ શકે !" એવો ખ્યાલ એક હૃદયમાં હમણાં થયાં કરતો હતો. અને એ ખ્યાલના જન્મ સાથેજ એ હૃદયમાંથી બ્રહ્મ-રાય તરફનો પ્રેમ દેશનિકાલ થયો ! શું મ્હારે તે એક હૃદયનું નામ જણાવવું જ પડશે ? આકાશી ગુણ તરીકે ઓળખાવેલા મિત્રતાના ગુણને કલંક લગાડનાર દીર્ઘરાયનુ નામ શું મ્હારે જાહેર કરવું જ પડશે ?

દીર્ઘરાયે એ ખ્યાલ હમણાં તો એટલી મજબુતાઇથી હૃદયમાં સાચવી રાખ્યો કે જેટલી મજબુતાઇથી આજ સુધી તે બ્રહ્મરાયપરનો પ્રેમ સાચવી રાખતો હતો. અને હવે તે અનુકૂળ પ્રસગની શોધમાં ફરવા લાગ્યો.

દિવસે દિવસે શોક ઓછો થતો ગયો; કારણ કે 'વખત એ શોક ભૂલાવનાર દવા છે.' દિવસે દિવસે સૌ પોતપોતાના કામકાજમાં લક્ષ આપવા લાગ્યું. રાણીએ બ્રહ્મદત્તકુમારને સંભાળવાનુ અને દીર્ઘરાયે રાજ્ય સભાળવાનું કામ લક્ષપૂર્વક કરવા માંડયું. એ કામો બજાવવામાં દીર્ઘને રાણીની અને રાણીને દીર્ઘની સલાહ વારંવાર લેવી પડતી અને એથી અન્યોઅન્ય મુલાકાતના પ્રસંગો પણ મળવા લાગ્યા. પ્રથમ જેઓ ઘણા માણસોની રૂબરૂમાં સલાહ પૂછતાં અને વાત-

ચીત કરતાં તેઓ વખતના જવા સાથે વધારે છૂટ લઇ એકાંતમાં પણ મળતાં અચકાવું ભૂલી ગયાં એવા અનેક પ્રસંગોમાં જ્યહારે જ્યહારે રાણી શુદ્ધ હૃદયે પતિના સ્વર્ગવાસથી થયેલી પોતાની નિરાધાર સ્થિતિ માટે આંખમાં આંસુ આણતી ત્યહારે ત્યહારે દીર્ઘ ત્હેના દુઃખમાં પોતે સંપૂર્ણ ભાગીઓ છે એમ ગળગળે વદને કહેતો. આમ પ્રથમ મૈત્રી સજજડ થઇ અને એક પુરૂષ અને એક સ્ત્રી વચ્ચેની મૈત્રી, સ્ત્રી વિનાના પુરૂષ અને પુરૂષ વિનાની સ્ત્રીની મૈત્રી, એકાંતમાં કામ પાડતાં ભિન્ન જાતિના મિત્રોની મૈત્રી બીજા શામાં પરિણમે, સિવાય કે વ્યભિચાર ?

હાય અફસોસ કે જે સ્ત્રી થોડાજ દિવસ ઉપર બ્રહ્મરાય માટે ગાંડીઘેલી થઇ જતી, જે ત્હેના વિયોગ માટે ઝુરી મરતી તેજ સ્ત્રી હમણાં તેજ પતિના મિત્ર સાથે હૃદય જોડી શકે છે ! અદ્ભુત શક્તિ વાળી સ્ત્રી ! ત્રુટી ગયેલું હૃદય ફરી જોડવાની ત્હારી શરીરવિદ્યાના જ્ઞાનની પણ અવધિ છે ! પતિ મરવા છતાં પતિ ઉભો કરવાની ત્હારી સંજીવની વિદ્યા ચમત્કારી છે ! ખારી ઝેર બનેલી આ દુનિયાને પાછી મંગળરૂપ—આનંદરૂપ બનાવનારી ત્હારી શીલસુંદરીને પણ ધન્ય છે !

પુરૂષ ! પાંચ–પંદર વર્ષથી તું જે બાળાને પરણ્યો હતો અને જ્હેને 'મ્હારૂં કોમળ ગુલાબ' કહી તું હર્ષઘેલો થઇ પુનઃ પુન. હૃદયદાન દેતો તે ગુલાબ ચીમળાઇ ગયા પછી કે તદ્દન મરી ગયા પછી જો તું બીજા ગુલાબમાં ચિત્ત ચોડી શકતો હો તો ત્હારી પણ અલૌકિક જ શક્તિ છે ! ખુલ્લા શબ્દમાં કહું તો, સ્ત્રીની જુવાની બરબાદ થવાથી વ્યભિચારમાં ચિત્ત લગાડનારા અને સ્ત્રીના મૃત્યુ બાદ બીજી સ્ત્રી કરનારા પુરૂષો પણ ચુલણીથી કોઇ રીતે ઓછા ભ્રષ્ટ નથી. ચુલણીને ધિક્કારનારા પુરૂષો ! ત્હમને ત્હમારૂ હૃદય બે વાર વેચવાની શી સત્તા છે ? બાપ કદી બે થઇ શકે છે ? ધર્મ કદી બે પળાય છે ?

પતિ પણ જો એ ન થઇ શકતા હોય તો એ સ્ત્રીને હ્રદય આપવાનો ત્હમારો ઢોંગ શું ઓછો તિરસ્કારને પાત્ર છે?

પણ આજે ક્યહાં છે પ્રેમ! ક્યહાં છે સાચાં લગ્ન? 'સ્વાર્થની મારામારી' માં સ્વર્ગીય પ્રેમ ક્યહાંથી હોય? ધંતુરામાં ગુલાબની સુગંધની આશા શી? ચુન્નણી–પૂર્વ ભવની કોઇ અધમા–હમણાં કોઇ સુકૃત્યનું કીરણુ આડું આવી જવાથી રાણી બની હતી, પણ અંત્યે તે ધંતુરો જ હતો. એણે પોત પ્રકાશ્યું! બ્રહ્મરાયે ત્હેને ગુલાબ સમજવામાં જેટલી ભૂલ કરી હતી એટલીજ ભૂલ દીર્ઘરાયને ગુલાબ સમાન ગણવામા પણ કરી હતી. આબાદીના સમયમાં મિત્ર અને સ્ત્રીની તે કસોટી કરી શકયો ન હતો, પણ સંકટનો સમય ત્હેમનું પોત ખુલ્લુ કર્યા વગર કેમ રહે? દીર્ઘ અને ચુન્નણી દંપતી તરીકે રહેવા લાગ્યાં. ધીમે ધીમે એ વાત વાયરે ઉડી અને સર્વત્ર ત્હેની બદબો ફેલાઇ. ન્હાના મ્હોટા તમામ લોક જાણી ગયા કે દીર્ઘ અને રાણી સ્વછંદી થયાં છે, પણ રાજ્યપતિને કોણ કાંઇ કહી શકે?

જો કે રાજારાણીને કાંઇ કહેવાની હિમ્મત કોઇ ધરતું નહિ, તો પણ દરેક પુરૂષ આ બનાવ ઉપરથી શિખામણ લેતો કે, જો કદાપિ દૈવયોગે સ્ત્રી પહેલાં પોતાને આ દુનિયા છોડવી પડે તો બ્રહ્મરાયની પેઠે સ્ત્રીને પરાધીન બનાવવી નહિ; પોતાની દોલત ભલે સ્ત્રી કે બાળક પુત્ર ઉડાડી મુકે, ભલે તેઓ સ્વચ્છંદી નીકળે, ત્હેમનાં નશીબ ત્હેમની પાસે છે, પણ પોતે જાતે સ્ત્રીને પરપુરૂષની ઓશીયાળી બનાવી, ત્હેની મુલાકાતો લેવા–ત્હેના ઓરડામાં કાલાવાલા કરતી જવા ફરજ પડે એવું કદી ન કરવુ; કારણુ કે 'રક્ષક જ ભક્ષક થાય' એવો આ જમાનો છે.

પ્રકરણ ૩ જું.

બે લેણદારઃ કર્ત્તવ્ય અને મૈત્રી.

Breasts that with sympathising ardour glowed,
And holy friendship, such as Theseus vowed.
—Ovid.

" નારીની મતિ પાનીએ, એ કહેવત છે અને **સાચી** કહેવત છે, જો કે '**નિશ્ચય**' થી એમ કહેવાય નહિ. સ્વભાવથી જ નીચી દૃષ્ટિ, ત્હેમાં વળી કામાતુરપણું અને એકાંતની જોગવાઇઓ ઉમેરાય તથા, તે સર્વની ટોચે, કોઇ કહી શકે નહિ એવી સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાનો મુગટ હોય, ત્હાં પછી કયુ અઘટિત કામ ન થાય ? રક્ષક ઉઠીને ભક્ષક થાય ત્હાં પછી કયુ અયોગ્ય કામ ન સંભવે ? જગતની લાજની ગાંસડી બાંધી સમુદ્રમાં ફેંકી દેનારાઓ કયું કુકર્મ કરતાં અચકાય ? "

આવા વિચારો એક વૃદ્ધ મગજમાં હમણાં ઘોળાયા કરતા હતા. એક વિશાળ પણ સદા દિવાનખાનામાં બેઠેલા તે વૃદ્ધ પુરૂષના કપાળમાં ચિંતાની કરચલીઓ અને વિચારના લીટા સ્પષ્ટ દેખાતા હતા. પણ તે દેખનાર ત્હાં કોઇ ન હતુ. ઘડીમાં તે પુરૂષ કપાળે હાથ રાખી નિસાસો મુકતો અને ઘડીમાં કાંઇ બચવાનો રસ્તો જડી આવ્યો હોય તેમ ત્હેનું કરચલીઓવાળું મ્હોં ખીલતું.

" બ્રહ્મરાયજી ગયા, દીર્ઘ ગજગ્રહ કર્યો. રાજ્ય, ધીમે ધીમે ડૂબવા તરફ છે. શત્રુઓ આ અંધાધુંધીનો લાભ લેવા તલપી રહ્યા છે. અને દુષ્ટ રાણી—અફસોસ એ અધમાને ' રાણી ' કહેવી પડે છે—પોતાને એકની એક આડખીલ રૂપ બ્રહ્મદત્ત કુમારનું કાસળ કાઢવાના ઘાટ ઘડતી સંભળાય છે. હે પ્રભો ! મ્હારે એકલાએ હવે રાજ્યને શી રીતે જાળવવું અને કુમારના શરીરની રક્ષા શી રીતે કરવી ? દીવાનપદ લેતાં તો ઘણું મીઠું લાગ્યું હતું. તે વખત મ્હને સ્વપ્નમાં પણ ખ્યાલ ન હતો કે એ પદને અંગે આવી જોખમદારી સમાયલી હશે. ' પદ્દી મ્હને મજાહ રૂપ ભાસતી તે હવે કર્તવ્યરૂપ જણાય છે;' અને 'કર્તવ્ય' એ લેણદાર આકરો છે—ક્ષણ પણ ધીરજ ખમે તેવો નથી. "

" ત્હારે તે આકરા લેણદારનું દેવું ઝટ પતાવો, પિતાજી ! " એક અવાજે એકાંતમાં ભગાણ પાડ્યું. " ત્હમે ' દીવાન ' તરીકેનું કર્ત્તવ્ય બજાવવા માટે ' રાજ્ય રક્ષણ ' કરો અને ત્હમારો પુત્ર '**મિત્ર**' તરીકેનું કર્ત્તવ્ય બજાવવા માટે ' કુમાર રક્ષણ ' કરશે. પછી ગભરાવા જેવું શું છે ? સેંકડો રાજ્યદ્વારી કોયડા છોડનાર એવા આપ આવી નિર્માલ્ય વાતમાં વિચાર શું કરો છો ? બ્રહ્મરાય નરેશની બહાદુરી અને ધનુપ્રધાનની પ્રવિણતા કહાણી રૂપ થઇ પડી છે તે શું આવા અણીના વખતે ગભરાવા માટે જ કે ? પિતાજી ! ઉઠો, હિંમત ધરો અને રાજ્યની વ્યવસ્થા તથા શત્રુઓ ઉપર રહે પાડવાનું કામ આરંભો. અને હું મ્હારા મિત્રનું રક્ષણ કેવા સાચા દીલથી કરૂં છું તે જોજો. "

ડોસાની નિરાશા હજી દૂર થઇ નહિ. તે બોલ્યો: " પણ, બેટા ! રાજ્યરક્ષણથી કુમારરક્ષણનું કામ ઘણું વિકટ છે અને રાજ્યરક્ષણનું

કામ કરનાર કરતાં કુમારરક્ષણનું કામ કરનાર ઘણો ન્હાનો માણસ હમણાં નીમાય છે। તે ન્હાનાને વળી મ્હોટાની માફક સામંતો આદિની સ્હાય પણ નથી."

"તેથી શું ? પિતાજી ! મૈત્રી એ મ્હારો મ્હોટો મદદગાર સામંત છે. મ્હારૂં જીગર બ્રહ્મદત્ત કુમારમય જ હોઇ એના હિત અને એના સુખ માટે જે કાંઇ કરવું જોઇએ તે સર્વ કરવા મ્હારી શક્તિ ન હોવા છતાં મૈત્રી જ તે શક્તિ ઉછીતી આપશે. હૃદય, મગજ કરતાં પણ વધારે જોરાવર છે."

"ભાઇ, તું હજી સમજતો નથી. દુધની ભલામણ બીલાડીને કરાઇ છે, ખજાનાની ભલામણ ચોરને કરાઇ છે, શીલની ભલામણ લંપટને કરાઇ છે, ત્યાં હવે તું અને હું શુ કરી શકવાના હતા ?"

"તો પણ પિતાજી ! આપણે 'બધુ" કરી શકીશું ત્હમે તમારા મરહુમ રાજા તરફનું કર્ત્તવ્ય બજાવો અને હુ મ્હારા મિત્ર તરફ મૈત્રી બજાવુ; પછી એ બે શક્તિઓ જ આપણા બન્નેના હાથ દ્વારા સર્વ કામ કરી લેશે. કેવી રીતે તે શક્તિઓ રસ્તો કહાડશે તે હુ હમણાં કેમ કહી શકુ ? કારણકે રસ્તો કહાડવાનું કામ મ્હારૂં નહિ પણ તે શક્તિનુ છે."

શક્તિનું નામ સાંભળી બુઢો ટટાર થયો. "શક્તિ ! હા શક્તિ ! આવ, પ્રવેશ કર. આ ત્હારા "ભકતોમાં ! અમારા રાજ્ય અને રાજાની આબરૂનું રક્ષણ કરવાની અમારામાં શક્તિ મુક. અમે ખુશીથી ત્હારા હાથ-પગ અને હથિઆર થઇશું. તું ત્હેમાં વિદ્યુત્ રૂપે પ્રવેશ કર. અમે ભલે ત્હારી કવાતના પ્રતાપે ભાગી-તુટી જઇએ ત્હેની ફિકર

નહિ તું ત્હારૂં 'મિશન' બરાબર બજાવજે—'હથીઆર' ની દયા ખાતી ના!"

"અને અમને નિમકહરામ થવા દેતી ના" પ્રધાનપુત્રે ઉભા થઇને ઉમેર્યું.

પ્રધાન હવે પુર આવેશમાં આવી ગયો "જગતની શક્તિ! માયા! કુદરત! તું જે હો તે અમારામાં પ્રવેશ કર અને ત્હાં જ 'ઘર' કર! મ્હારો દેશ દુઃખી થાય તે મ્હને કદી સહન કરવા ન દઇશ."

"અને મ્હારો મિત્ર દુખી થાય એ જોઇ રહેવાનું હીચકારાપણું મ્હારામાં કદી દાખલ થવા ન દઇશ! હું આજથી સોગન લઉં છું કે બ્રહ્મદત્ત કુમારના રક્ષણાર્થે જંગલમાં ભટકવું પડશે તો તે મ્હારે મન વિવાહ મ્હાલવા જેવું ગણીશ; ત્હેને માટે ભુખ–તરસ વેઠવી પડશે તો તે સ્વાદિષ્ટ ભોજન આરોગવા બરાબર ગણીશ; ત્હેની સહીસલામતી માટે હરકોઇ મુશીબત હુ આનંદથી સહન કરીશ."

બસ, નિશ્ચય થઇ ગયો. વ્રત લેવાઇ ચુક્યું. કોનું વ્રત કેટલું વધારે કઠીન હતુ ત્હેનો નિર્ણય કરવાનું કામ ભલે વાચક જ કરી લે!

લાયકાતના પાયા ઉપર પ્રેમના કેલથી ચણાયલી 'મૈત્રી' રૂપી ઇમારત પવનના ભયંકરમાં ભયંકર ઝપાટા વચ્ચે કેવી રીતે રૂઆબદાર દેખાવથી ઉભી રહે છે તે જોવા હવે, વાચક! તું તૈયાર થા. આ પ્રકરણમાં વાર્તા ત્હારા ધારવા જેટલી આગળ વધી ન હોય તો ત્હેની ધીમી ચાલ માટે ગુસ્સો ન કરતાં ત્હેના ગુણ તરફ દૃષ્ટિ કરજે! મૃત્યુ વખતે વિલાપ કરવામાં ચુલણી ઘણીએ ઉતાવળી હતી, પ્રેમ બતાવવામાં પણ ઘણી વાચાળ હતી, દેખાવડી અને

રંસીલી પણ ઘણી હતી, પણ ત્હેણે આખરે ભાવ ભજવ્યા તે જોયા કે ? માટેજ આ મ્હારી વાર્તા એ ચુલણી માફક રસીલી અને ઉતાવળી ન હોય તો મ્હને ત્હેની કાંઇ દરકાર નથી; પ્રધાન માફક ઉપદેશ કર્ત્તવ્ય અને ત્હેના પુત્ર વરધનું માફક હિત પહોંચાડવાનું કર્ત્તવ્ય ન ચૂકવાનું જ આ મ્હારી ગામડીઆણ વાર્તાએ વ્રત લીધું છે. "મિત્રતા કોઇ દિવસ લાયકાત અને પ્રેમ એ બે વગર ટકતી નથી." એટલુંજ મ્હારી આ વાર્તાનું ત્રીજું અંગ ત્હને શીખવશે તો પછી એ અંગ, દીર્ઘરાયને આંજી નાખનાર ચુલણીનાં સર્વાંગો કરતાં અધિકતર રૂપાળું માનીશ.

પ્રકરણ ૪ થું.

"સમજુને સાન અને મૂરખને બાણુ."

"Give not that which is holy unto the dogs, neither cast yous pearls before swine; lest they trample them under their feet, and turn again and rend you."—St Matthew.

પ્રધાનપુત્ર વરધનુએ નિયમ લીધો કે તુરતજ ત્યાંહાથી ઉઠી તે બ્રહ્મદત્ત કુમારની પાસે ગયો અને કેવી રીતે કુમારની જીંદગી જોખમમાં હતી એ ત્હેને જણાવી દીધું. કુમારે પ્રથમ તો માતા અને કાકા બન્નેનું ખુન કરવાની ઉતાવળ જણાવી.

"જે દાગીનાથી ડોક તુટી જતી હોય તે દાગીનો શા કામનો? સોનાની કટારી કમરમાં ખોસાય પણ કાંઈ પેટમાં ન મરાય, સમજ્યો મિત્ર? માતા તરફ ભક્તિ ભાવ રાખવો એ મ્હારી ફરજ છતાં આવી દુરાચારિણી માતાને તો હુ જતી નહિજ કરૂ." કુમારે કહ્યું.

"ત્યારે ત્હમે શું કરવા ઇચ્છોછો?"

"બસ એજ—એ બન્ને પાપીઓના પ્રાણ લેવાનુંજ, બીજું શું?"

"વાઘનો શિકાર શું સહીસલામત રીતે કરવા ધારો છો?"

"ના, નહિજ. પણ હું સલામત ન રહું ત્હેની મ્હને દરકાર ઓછીજ છે! હું મારીશ અને મરીશ."

" અને એમાં શું નવાઇ કરી ? શત્રુને મારવા છતાં મરીએ નહિ ત્હારે બહાદુરી કહેવાય ? મિત્ર ! હજી ત્હમારા ભવિષ્યવાદીના કહેવા મુજબ ત્હમારે ચક્રવર્તીપદ ધારણ કરવાનુ છે; તો શું આવુ સહસા કામ કરીને જીંદગીનો અકાળે અંત લાવવો વાજબી છે ? "

કુમાર નિરૂત્તર બન્યો પ્રધાનપુત્ર એ પ્રસંગનો લાભ લઇ આગળ વધ્યો.

" જો મિત્ર ! મ્હારી સલાહ એવી છે કે, આપણે યુક્તિથી એ બન્નેને ચેતવવાં–શિખામણ આપવી અને તેમ છતાં ન માને તો પછી આ રાજ્ય છોડી તાકીદે બીજે સ્થળે જવું. પછી શું કરવું તે સમય પ્રમાણે વિચારી લઇશુ. "

કુમારને આ સલાહ પસંદ પડી. થોડીવાર તેઓએ એક બીજાના કાનમા ગોષ્ટિ કરી અને 'બરાબર છે' કહી બન્ને ઉઠયા. સંગ્રહસ્થાનમાં જઇ એક કાગડો અને એક કોકીલા એમ બે પક્ષી તેઓએ પકડી લીધાં અને ત્હાંથી સીધા રાણીના આવાસે ગયા

રાણી ચુલ્લણી એ વખતે દીર્ઘરાય સાથે હાસ્યવિનોદમાં ચકચુર બની હતી. તેણીને પોતાનાં વસ્ત્રોનું પણ પુરૂં ભાન ન્હોતું. એકાએક પગરવ સાંભળી બન્ને સ્વસ્થ થયાં અને રાજ્યદ્વારી વાતચીત-માં રોકાયાં. કુમારે આવી બન્નેને નમન કર્યું અને માતાએ ત્હેને આશિસ્ આપી; એટલામાં પાછળથી પ્રધાનપુત્ર વરધનું આવી ત્રણેને નમન કરી કુમાર પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો

" મહારાજ ! આપની પાછળ ગાંડો થઇને ફરવા છતાં આપ મ્હારા સામી દૃષ્ટિ પણ કરતા નથી અને મ્હારાથી આમ નાસતા ફરો છો એનુ કાંઇ કારણ જણાવશો ? "

"જા, મ્હને બોલાવ નહિ." કુમારે ગુસ્સાનો ડોળ કરીને કહ્યું: "જા, તું મ્હારા જેવા રાજપુત્રની સોબતને **લાયક** નથી. શું એક રાજપુત્ર એક વણિકપુત્ર સાથે સ્નેહ જોડશે ? શુ સાગર પોતાની મહત્તા તજશે ?"

"મહારાજ, શાંત થાઓ ! સમયાનુસાર વર્તશો તો સુખી થશો. આજે મ્હોટા–ન્હાનાનું કાંઇ ધારણ રહ્યુ જ નથી. કાળનો પ્રભાવ વિચિત્ર છે. પશુ–પક્ષીઓ પણ પોતાની મ્હોટાઇ છોડી અસ્થાને પ્રીતિ જોડવા લાગ્યા છે. જુઓ, સામે કોકીલા અને કાગ પક્ષી કેવા સાથે મળીને ગુલતાન કરે છે ?"

"શુ ?" લાલ આંખ કરી એક ખુણામાં બેઠેલાં કોકિલા અને કાગ પક્ષી તરપ્ફ નજર કરી કુમાર બોલ્યો. "શું ગુણવતી કોકિલા–ગ્રીષ્મની રાણી કોકિલા આ અધમમાં અધમ કાગ પક્ષી સાથે દોસ્તીમા ! નહિ, નહિ, મ્હારા રાજ્યમાં તેમ કદી બનશે નહિ. આજે **પક્ષી** તેમ કરે છે તો કાલે **મનુષ્ય**માં પણ એ દુષ્ટ ચેપ લાગશે. હુ મ્હારા રાજ્યની એ અધમ દશા કદી સાંખી શકવાનો નથી. માતા લાવો મ્હારૂં ધનુષ્ય; અજમાવવા દો મ્હને તે આ દુષ્ટો ઉપર; અને ઓ પ્રધાનપુત્ર ! તુ જા, ત્હારા પિતાને ખબર આપ કે આ રાજ્યમા આવુ દુષ્કૃત્ય કરનાર કોઇ પણ માણસ જોવામાં આવશે તો ત્હેનો તત્કાળ વધ કરવામા આવશે, એવો ઢંઢેરો પીટાવે."

"મહારાજ !" પ્રધાનપુત્રે થરથરતાં જવાબ આપ્યો "હુકમ માથે ઉઠાવવા સેવક તૈયાર જ છે પણ આ અક્કલ વગરનાં બીચારાં જાનવરોને આજે તો ક્ષમા કરો તો બહુ સારૂ. એ અવાચક પ્રાણીઓના વકીલ તરીકે આપના નિમકહલાલ પ્રધાનપુત્રનું આપ કૃપા કરી સાભળો અને આ એકવારને માટે એમને જતા કરો."

"નહિ, એમ કદી થનાર નથી. વરધનુ ! જા, ત્હારા પિતાના નામના માન ખાતર હું તે દુષ્ટ પક્ષીઓને દેહાંત દંડની શિક્ષાથી બચાવી માત્ર કેદ કરવાનું ફરમાવું છું. પણ હવે પછી તેમ થશે તો ખચીત જ એક પ્રહારે ત્હેમના પ્રાણ હરીશ."

વરધનુ નીચો નમ્યો અને તુરત જ બન્ને પક્ષીને જુદા જુદા પીંજરામાં પુરી ચાલતો થયો. ચાલતાં ચાલતાં બબડયો કે "ભોળા રાજા ! આ જાનવરોને ઓછું જ યોગ્યાયોગ્યતાનું ભાન છે !"

ખરેખર ! જાનવર જેવા માણસને ઓછું જ યોગ્યાયોગ્યતાનું ભાન હોય છે !

પ્રકરણ ૫ મું.

તીલસ્માતી પીંજરૂં.

नहि क्षणमपि स्वस्थं चेतः स्वप्नेऽपि जायते।
मनोभव शरव्रातै र्भिद्यमान शरीरिणाम् ॥

કામના બાણોના સમુહથી ભેદાયેલ જીવોનું ચિત્ત એક ક્ષણ સ્વપ્નમાં પણ સ્વસ્થ રહેતું નથી.—જ્ઞાનાર્ણવ.

કોકિલા અને કાગ પક્ષીને કેદ કર્યાને ઝાઝા દિવસ થયા નહિ હોય એટલામાં વળી પાછો બ્રહ્મદત્ત, માતા તથા કાકાને ચેતવવા બીજી કાંઇ યુક્તિ કરવા લાગ્યો. પોતાની વરસગાંઠના દિવસનો પ્રસગ લઇને તેણે એક મજાનું કનકપીંજર તૈયાર કરાવ્યું અને તેમાં એક હંસી અને બગલાને પુર્યાં. એ બન્ને પક્ષી બનાવટી જ હતાં—એ કાંઇ કુદરતની બનાવટ ન હતી, તેમ છતાં ચાલાકમાં ચાલાક માણુસ પણ ત્હેમને જીવતા તરીકેજ ગણુવાની ભૂલ કરે એવાં આબેહુબ હતાં. બન્નેના પડખામાં તીર ઘોંચેલાં હતાં અને તીરની બાજુનો ભાગ લોહીથી ખરડાયલો બતાવવા માટે રંગથી ખરડવામાં આવ્યો હતો.

વળી એ ન્હાના તીરની ઉપર સુંદર બારીક હરફોથી '**વ્યભિચારીની આ વ્હલે**' એવા શબ્દો પોતાના હસ્તાક્ષરથી જ લખ્યા હતા. એ પીંજરામાં વળી એક પડ કરવામાં આવ્યું હતું, કે જે

બન્ને પક્ષીઓને બહાર કાઢવાથી છુપી ચાંપને લીધે આપોઆપ ખુલતું હતું. એ પડની અંદર ચામડાના બે ટુકડા મુકવામાં આવ્યા હતા અને તે ટુકડામાં લોહી વડે કાંઈ અક્ષરો લખવામાં આવ્યા હતા.

એ પીજરૂં કોતરકામ તથા ફૅશનમાં અનુપમ બનાવવામાં આવ્યુ હતુ અને એક અદ્દભૂત એરેબીઅન તીલેસ્માત તરીકેજ ગણાય એટલા માટે ત્હેના ઉપર "બ્રહ્મદત્ત કુમાર તરફથી તીલસ્માતી ભેટ" એવા શબ્દો કોતરવામા આવ્યા હતા. પોતાના બનાવરાવનારના પ્રાણ હરવાના પ્રપચ કરાવનાર થઇ પડેલું એ અદ્દભૂત પીજરૂ, એક દંતકથા કહેનારની સચ્ચાઇથી હું કહુછું કે, આજ પણ કપિલપુર નગરીના રાજમહેલમા મજબુત તીજોરીમા સાચવી રાખેલુ જોવામાં આવશે.

એક લાંબી આરામ ખુરશી ઉપર બેઠેલો બ્રહ્મદત્ત કુમાર પીજરૂં હાથમાં લઇ ચોતરફથી તપાસતો હતો અને મનમાંજ હશી પડીને કહેતો હતો કે "કેવુ અલૌકિક પીજરૂ! શું ગમાર દીર્ધરાય આનો ભેદ સમજી શકશે?"

પછી ત્હેણે એક વિશ્વાસુ નોકરને બોલાવીને ત્હેના હાથમાં પીજરૂં મૂકી હુકમ કર્યો. "જો આ પીંજરૂ દીર્ધરાયજીને દરબાર વચ્ચે આપજે અને કહેજે કે બ્રહ્મદત્ત કુમારે પોતાની વરસગાંઠ પ્રસગે આ ભેટ મોકલી છે."

બરાબર મધ્યાન વખતે નોકર રાજદરબારમાં જઇ પહોચ્યો રાજ્યરક્ષક તરીકે નીમાયલો દીર્ધરાય રાજ્યાસન ઉપર બીરાજ્યો હતો અને પ્રધાન, સામંતો, સીપાઇઓ પોતપોતાને લાયક જગાએ બેઠા અગર ઉભા હતા

કુમારનો નોકર રાજદરબાર વચ્ચે આવીને ઉભો અને પોતાના

આલીકના કહેવા પ્રમાણે કહીને પીંજરૂં દીર્ઘરાયના પગ આગળ ધરી ચાલતો થયો.

દીર્ઘરાયે પીંજરૂં હાથમાં લીધું. પ્રથમ તો તીરથી ઘાયલ થયેલા પક્ષીઓને જોઇ હેને અરેકાર થયો પણ પછી 'તીલસ્માતી ભેટ' એ શબ્દ વાંચી ત્હેને સમજાયુ કે આ જીવતા પક્ષીનું પીજરૂં નથી પણ કાંઇ કરામત કે જાદુ છે. તેથી ત્હેણે પીંજરૂ ખોલ્યું અને તીર ઉપરના શબ્દો સૌ સાંભળે એવી રીતે વાંચ્યા.

'**વ્યભિચારીની આ વ્હલે**' એ અક્ષર વાંચતાં દીર્ઘરાયના મ્હોંમાંથી ચીસ પડી ગઇ. અને એ ચીસ સાંભળી આખી કચેરી સ્તબ્ધ બની ગઇ.

"પ્રધાનજી! આ પીજરૂં શુ સુચવે છે? આ ગુપ્ત પ્રપચનો હેતુ શો હોવો જોઇએ?" દીર્ઘરાયે પ્રધાનને ગભરાયલે ચહેરે પૂછ્યુ.

"મહારાજ! આપ જેવાને જેની સમજ ન પડે ત્હેનું હાર્દ હું શુ સમજી શકું? આ કચેરીમાં કોઇ ત્હેનો ખુલાસો કરનાર નીકળી આવશે ખરો, એમ અનુમાન કરૂ છુ". પ્રધાને યુક્તિપુર્વક જવાબ ઠાવકાઇથી આપ્યો, અને તે સાંભળતાં જ એક બટકબોલો યુવાન ઉભો થયો.

"પ્રધાનજી! ખરી વાત કહેતાં શા માટે ડરો છો? આ પીજરૂં દીર્ઘરાયજીને મુગી શિખામણ આપવા યોજાયલુ જણાય છે. હંશી અને બગલો એ બે જાત વચ્ચે આભ જમીન જેટલો તફાવત છતાં એ બન્ને મૈત્રી કરતા આમા બતાવવામાં આવ્યા છે અને આ બાણ વડે એ દુષ્કૃત્યની શિક્ષા કરવામાં આવી છે. હવે જરા આગળ જુઓ. ટોચ ઉપર 'તીલસ્માતી ભેટ' એવા અક્ષર લખ્યા છે તો જરૂર કાંઇ વધારે આશ્ચર્યજનક રચના કરેલી હોવી જોઇએ."

દીર્ઘરાય ગુસ્સે તો થયો પણ વધુ તપાસમાં રોકાવાથી ગુસ્સો દબાઇ ગયો. ત્હેણે બન્ને પક્ષીઓને બહાર કહાડયાં અને તુરતજ ત્હેમની તળેથી ચાંપ ઉંચી થઇ છુપું ઢાંકણું ખુલ્યું અને ચામડાના બે ટુકડા નજરે પડયા, જે હાથમાં લઇ દીર્ઘરાય ત્હેમાંના રક્તાક્ષર વાંચવામાં ગુંથાયો.

પેલા હિમતવાન યુવકે સિંહાસન નજદીક જઇ પહોંચી તે ટુકડા પોતાના હાથમાં લઇ મ્હોટેથી ત્હેમાંના હરફ વાંચવા માંડયા. પહેલા ટુકડામાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું:--

જૂડું આ શું કીધું હે **મરાલી** ! ચારો **મોતી** તણો ચરનારી !
તુંને **બગલાથી** લાગી તાલી રે ? !
તુ તો ઉત્તમ જાત કુલીન, મચ્છભક્ષી પક્ષી એ હીન,
તેહ સંગે થઇ લયલીન રે;
શુદ્ધ માનસરોવર છોડી, ત્હે તો પ્રીતિ પાપી સંગ જોડી,
રૂડી કુલ મર્યાદા ત્રોડી રે;
જોબનના મદમાં માચી, વિષ સરખા વિષયમાં રાચી,
હવે તુ શિક્ષા લાયક સાચી રે.

બીજા ટુકડા ઉપર નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું.—

બગલા ! ત્હેં બુદ્ધિ વગોઇ, દુષ્ટ દિલ વિચાર્યું ન કાંઇ,
હંશી જોઇ આયુષ્ય ત્હે ખોઇ રે;
જડ મૂઢ તું ચિત્ત વણીઠો, તુજ સરખો ન દીઠો ધીઠો,
મોહમદ્ય લાગ્યો ત્હને મીઠો રે.

પીંજરૂં પીંજરાની જગાએ રહી ગયું, ચામડાના ટુકડા પેલા યુવકના હાથમાં રહી ગયા અને દીર્ઘ એવો તો કોપી ઉઠયો કે ત્હેણે એકદમ સીપાઇઓ પાસે તે યુવકને પકડાવી ગરદન મારવા હુકમ કર્યો.

એ હુકમ માથે ચડાવી તે યુવક બોલ્યો: " આવા વઠેલા રાજમાં રહેવા કરતાં મરણું મ્હને બીલકુલ અપ્રિય લાગતું નથી; પણ હે અધમાધમ ક્ષત્રીય ! ક્ષત્રીય કુળને કલંક લગાડનાર વિશ્વાસઘાતી દુષ્ટ ! ખરૂં કહેવા જતાં જીવ લેનાર યમ ! જો તું ત્હારૂં ભલું ઇચ્છતો હો તો મ્હને ઘડી છોડ. હું ત્હને કાંઇ હિતવાર્તા કહેવા ઇચ્છુ છું. મ્હને મ્હોતનો ડર નથી, હુ એક યોગી છું અને ત્હારા હાથેજ મ્હારૂં મ્હોત થવાનું નિર્માયલું જાણી ક્ષત્રીયના વેષથી અહીં આવી આટલુ બોલ્યો છું. "

" જા દુષ્ટ ! તું જૂઠો છે. નક્કી તું બ્રહ્મદત્તનો મસલતીઓ અને રાજ્યદ્રોહી પુરૂષ છે. સીપાઇઓ ! એને અહીંઆ જ તલ કરો. એક ક્ષણ પણ એને જીવવા દેવો એ જોખમભરેલું છે ". હીચકારા દીર્ઘરાયે હુકમ કર્યો અને પ્રધાન તથા સામંતોના વચ્ચે પડવા છતાં જોતજોતામાં તે સત્યવાદી યુવકનું શિર દૂર જઇ પડયું. છેલ્લી પળે તે બોલ્યું કે " દુષ્ટ દીર્ઘ ! ત્હારૂં આવી બન્યુ છે ! "

પ્રકરણ ૬ ઠ્ઠું.

માતાના હાથે પુત્રના ખુનની યોજના.

घृणास्पदमतिक्रूरं पापाढ्यं योगिदूषितम् ।
जनोऽयं कुरुते कर्म स्मरशार्दूल चर्वितः ॥

—કામરૂપી સિંહથી ચવાયેલ મનુષ્ય યોગીઓને પણ દૂષણરૂપ, પાપથી ભરેલ, અતિશય ક્રૂર અને ધિક્કારવા લાયક કામ કરે છે.—જ્ઞાનાર્ણવ

કાગ અને કોકિલાના પ્રસંગથી વહેમાયલા દીર્ઘરાયને તિલસ્માતી પીંજરાના બનાવે વિકાળ સિંહ જેવો બનાવ્યો. તે હવે સારી પેઠે સમજ્યો કે કુમાર હેની બદચાલથી જાણીતો થયો છે અને શિક્ષા કરવાની પેરવીમાં ફરે છે. કુમારે તો જો કે આડકતરી રીતે શિખામણ આપી બન્ને વડિલોને સુધારવા ઇચ્છયુ હતુ, કે જેથી સ્વર્ગસ્થ પિતાના વિશ્વાસુ મિત્રને અને જન્મદાતા માતાને શિક્ષા કરવાની કડવી ફરજ જ ન પડે, પરન્તુ એકતું એક જળ જેમ જૂદા જૂદા રંગના કાચના પાત્રોમાં જૂદો જૂદો રંગ ધારણ કરે છે તેમ બ્રહ્મદત્તના મનનો એ ઉમદા આશય દુષ્ટ દીર્ઘરાયને જૂદાજ રૂપમાં સમજાયો. હવે હેણે

પોતાને માથે શત્રુ ઉભો થયો માન્યો અને એ શત્રુને ઉગતાંજ કાપી નાખવાનો ઠરાવ કર્યો. પરંતુ એ શત્રુ એવો હતો કે રાણીની સમ્મતિ વગર ત્હેને કાંઇ થઇ શકે તેમ ન હતુ; તેથી દીર્ઘરાયે એકદા રાણી પાસે જઇ પોતાને દેશ જવા રજા માગી.

રાણીને એ માગણી ઝેરી તીર જેવી લાગી. બ્હેબાકળી બની તેણીએ પૂછ્યું: "આવી નિર્દયતાનુ કાંઇ કારણુ ?"

"કારણુ માત્ર સ્વરક્ષણુ" ટુંકો જ ઉત્તર મળ્યો

"હું ધારતી નહોતી કે મ્હારા હૈયાના હાર માત્ર સ્વરક્ષણુ જ સાધશે અને પોતાની કરી લીધેલી અર્ધાંગનાને ભર સમુદ્રમા ડુબતી મૂકશે."

"પણ ત્હમને બચાવવાનુ ત્હમારા હાથમાં જ છે ત્હાં મ્હને શા માટે ઉપાલમ્ભ આપો છો ? સીંગડાંથી સળેલો ત્હમારો કુમાર આપણુ બન્નેને મારવા ફરે છે; ત્હમને તો તે કદાચ માતા તરીકેનો ઉપકાર યાદ લાવી ક્ષમા પણ કરે, પરન્તુ ત્હમારી ખાતર મ્હારે જીવ ખોવો પડે. માટે મ્હારે સ્વદેશ જવું એ જ સહીસલામતીભરેલું છે."

"હે ધીરવીર મનવલ્લભ ! એક બાળકના બકબકાટથી આટલા બધા ડરી જઇ શરણાંગત સ્ત્રીને ત્યજવી એ વાતને શુ ત્હમારૂ મન કબુલ કરે છે ?"

'કેવી ભોળી ! એ બાળક નથી પણ પ્રજાળક છે. ન્હાનો પણ વીંછી છે, વિષની વેલી છે, અને કોઇ જબરો સાથી મળ્યો હોવાથી હવે એ સિંહનું બચ્ચું વકર્યું છે. છતાં ત્હમારે પુત્રની દયા ખાતર મ્હને મરવા દેવો હોય તો પછી મ્હારે મ્હારો ખપ કરનારી રાણીઓ પાસે સ્વદેશ જવુ એ જ શુ વધારે ઉત્તમ નથી ?"

રાણી ગભરાઈ એના હૃદયમાં પુત્રપ્રેમ અને કામવિકાર એ બે ભાવ વચ્ચે દ્વંદ્વ યુદ્ધ ચાલવા લાગ્યુ. કેટલીક પળ સુધી એ યુદ્ધનું

પરિણામ અચોક્કસ હતું, પણ અંત્યે કામવિકારની જીતનો રાતો વાવટો તેણીના મ્હોં ઉપર દીપી રહ્યો. તેણીએ કહ્યું:

" મ્હારા જીગર ! જય્હારે ' પ્રેમ કે પુત્ર ' એવોજ સવાલ આપ લાવી મુકોછો ત્ય્હારે હું સ્પષ્ટ કહુંછુ કે મ્હારા હૈયાના માલીક વગર હું ક્ષણ પણ રહેવાની નથી; અને મ્હારા પ્રિયતમ ખાતર પુત્ર તો શું પણ પુત્ર અને આ શરીર બન્નેને કાપી નાખવા હુ તૈયાર જ છું."

" તૈયાર જ છે ? " દીર્ઘરાયે તેણીની આંખ સાથે આંખ સાંધીને કહ્યું: " કુમારને–મ્હારા શિરના શત્રુને કાપી નાખવા તૈયાર જ છે ? તો સાંભળ, એ કામ ત્હારે જ કરવુ પડશે. તું કે જહેની ખાતર લોકવાયકા અને અપયશ હું સહુ છું, તું કે જહેને માટે મ્હારે મ્હારૂ રાજ્ય અને રાણીઓ ત્યજવી પડી છે, તું કે જહેને માટે મ્હારા માથે શત્રુઓ ઉભા થયા છે, ત્હેણે પોતે જ આ કાર્ય કરવુ પડશે"

"હા, તે મ્હારે કબુલ છે, પ્રાણ ! પરન્તુ વારંવાર ફરીફરીને આ પૂછવાતું કાંઇ કારણ ? હું માત્ર હુકમની જ રાહ જોઉ છું. લાવો, લાવો આપની ચળકતી તરવાર, અને હું કેવી એક ક્ષણમાં બ્રહ્મદત્તની છાતીમાં તે ભોંકુ છુ તે જુઓ લાવો હલાહલ વિષનો સોનેરી પ્યાલો, અને હું કેવી ત્હેના ઉપર અમૃતનો પટ દઇ હસતે મ્હોઢે કુમારને પાઇ દઉંછું તે જુઓ. અગર આપની ચ્હડીઆતી બુદ્ધિ જો કોઈ યોજના શોધી કહાડે તે ઝટપટ જણાવો, કે તુરત ત્હેનો અમલ કરી આપને પ્રસન્ન કરી આ દાસી કૃતાર્થ બને."

" સાબાસ છે સાબાસ ! મનવલ્લભે ! હવે મ્હને ત્હમારા પતિવ્રતપણાની ખાત્રી થઇ, હવે ત્હમારા પ્રેમની કસોટી થઇ. પણ શાન્ત થાઓ. આપણે ઉશ્કેરાઈ જઇને કાંઇ કરવું જોઇતું નથી; કારણ કે તેમ થવાથી પ્રજા ઉશ્કેરાઇ જશે. માટે મ્હેં એવી યોજના કરી રાખી છે

કે, કુમારના લગ્નની તાકીદ કરાવવી અને તે જ્યહારે પરણીને પાછો ફરે ત્યહારે કન્યા સાથે ત્હેને એક ખાસ તૈયાર કરાવેલા લાખાગૃહમાં ઉતારો આપવો. પછી મધ્યરાત્રે એ ઘરમાં ત્હમારે આગ મુકવી, એટલે જોતજોતામાં બન્ને બળીને ભસ્મ થશે. પછી ત્હમે લાખે મોદે વિલાપ કરજો અને હું બળી ગયેલા કુમારની સાથે જવા આગમાં પડતું મુકવાનો ઢોંગ કરીશ. લોકો આથી આપણને નિર્દોષ માનશે અને ટાઢે પાણીએ ખસ જશે !"

"વાહ, મ્હારા બુદ્ધિના ભંડાર જીગર ! જે ક્ષણે આ મનહર મૂર્તિ ઉપર મ્હને પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો તે ક્ષણ કેવી ભાગ્યશાળી !" એમ કહેવાની સાથે ત્હેણીએ પોતાની નાજુક કાયા દીર્ઘરાયના ખોળામાં મુકાવી અને ન્હાની બાળકી માફક લાડ કરવા લાગી.

તોબા ! તોબા ! એ ભયંકર દેખાવનો પડદો મ્હારા વાચકો પાસેથી અદૃશ્ય થાઓ ! એ ગેલ કરતું સેતાન જહાનમમાં જાઓ ! એ ખુની રાક્ષસી સાતમી નરકના ઉંડા પટમાં જાઓ ! અને એક ચક્રવર્ત્તીના ઘરનો આ વરજોળો નિર્ધન પણ નીતિમાન કુટુંબોને આશ્વાસન આપનાર થઇ પડો ! જે કુટુંબમાં સ્ત્રી અને પુરૂષ દિવસ-ભરની પ્રમાણિક મજુરીથી ગુજરાન ચલાવે છે અને કાલાકાલા શબ્દો વગરના પરતુ તે સાથે દગાની પણ આભડછેટ વગરના સાચા પ્રેમમાં મશગુલ રહે છે, જ્યહાં જીર્ણ વસ્ત્રો પહેરવા છતાં દંપતીનાં મ્હોં હીરામાણેક જેવાં ચળકતાં રહે છે અને રાજકીય કે ઉંચી કેળવણી પામ્યા વગર પણ જ્હેનાં મગજ સ્વચ્છ અને હૃદય શુદ્ધ છે એવાં ગરીબ કુટુંબો હજારો રાજ્યકુટુંબોને ઈર્ષાજનક છે.

પ્રકરણ ૭ મું.

મારવા ફરતા બે યમદૂત, વિરૂદ્ધ, બચાવવા ફરતા બે દેવદૂત.

રામનું રખોપું જેને રાખી રહે, તેને પામર નર શું મારતા?
સાચી નીતિથી કરૂણા સાગર, આખર આવી ઉદ્ધારતા.

સ્વ. ડાહ્યાભાઇ.

પુત્રની ઘાત કરવા ઉજમાળ બનેલી ચુલ્લણી રાણી સાથે ઠરાવ્યા મુજબ દીર્ઘરાયે હવે બ્રહ્મદત્ત કુમારના લગ્નની ધામધુમ કરવા માંડી. નવીન રંગ–વારનીસથી ખીલી રહેલા મહેલ, વાદ્યના મધુર સરોદા અને કોકીલકંઠવાળી ગાનારીઓનાં મંગલ ગીતોથી અમરભુમિ જેવા દેખાતા હતા રાજકુટુંબનાં સ્ત્રી–પુરૂષો લગ્નપ્રસંગનાં રીસામણાં–મનામણાં તથા ધાંધળથી એ મહેલોને ગજાવી મુકતાં હતાં, અને દાન લેવા માટે પ્રતિક્ષણ આવ્યેજ જતા ભિક્ષુકોના આશિર્વાદથી વળી તે ચોગાન પડઘા પાડતુ હતું.

પરન્તુ આ બધી ધાંધળ વચ્ચે એક જીવ એવો હતો કે જે ચિંતામાં જ ડૂબ્યો રહેતો. તે ચિંતાગ્રસ્ત જીવ બીજો કોઇ નહિ પણ પ્રમાણિક પ્રધાન ધનુ હતો. એને આ વધુ પડતા ઉમળકામાં કાંઇ દગો હોવાનો શક પડયો, કારણ કે પોતે રાજ્યનીતિજ્ઞ હોવાથી જાણતો

હતો કે, " દગલબાજ દોઢા નમે, ચિત્તા–ચોર–કમાન. " ચિત્તો વાઘ, ચોર તથા કમાન એ ત્રણ નમે છે તે નમ્રતાને લીધે નહિ, પણ બેવડી ફલંગ મારવા માટેજ. એમ સમજીને પ્રધાને દીર્ઘરાયની દરેક હીલચાલ ઉપર બારીક નજર રાખવા માંડી; તેથી ત્હેને જણાયું કે લાખાગૃહ ખાસ દગા માટેજ બનાવ્યું છે અને ત્હેમાં કુમારને સજીવે ચીતા કરવાની છે.

જ્હેનાં પૂર્વ ભવનાં પુણ્ય પ્રબળ છે ત્હેને સાચવનાર–ત્હેની સેવા બજાવનાર–ત્હેનુ હિત કરનાર પુરૂષો અને બનાવો અણુશોધ્યા આવી મળે છે. જે વખતે દુષ્ટ દીર્ઘ અને કુલટા ચુલ્લણી એવાં બે પીશાચો બ્રહ્મદત્તનું કાસળ કાઢવા ગુપ્ત પ્રયાસ કરતા હતા તે વખતે નીમક-હલાલ ધનુ પ્રધાન અને જીવજાન મિત્ર વરધનુ એવા બે દેવ-દૂતો એનું રક્ષણ કરવા માટે ગુપ્ત રીતે એટલોજ કાળજીભર્યો પ્રયાસ કરતા હતા.

પ્રધાને પ્રથમ તો દીર્ઘરાય પાસે પ્રાર્થના કરી કે " હું હવે વૃદ્ધ થયો છું માટે મ્હને યાત્રાએ જવા પરવાનગી મળવી જોઇએ. " પરન્તુ એશઆરામનો લોલુપી દીર્ઘરાય એકલો રાજ્યવહીવટ ચલાવવા શક્તિમાન ન હતો. ત્હેણે કહ્યુ " પ્રધાનજી ! મા વિના જેવો પુત્રનો સંસાર, ગોળ વિના જેવો કંસાર, તેવો પ્રધાન વિના રાજ્યકારભાર છે, એ શું ત્હમને ખબર નથી ? માટે યાત્રાનું નામ જવા દો અને આત્મકલ્યાણ કરવુ હોય તો આ ગામનીજ બહાર મ્હોટી ધર્મ-શાળા બનાવી સદાવ્રત ચાલુ કરો અને પ્રભુભજન કરવા સાથે અમને અવારનવાર જોઇતી સલાહ પણ દેતા રહો. " પ્રધાને એ વાત જાણે કે રાજાનું માન રાખવા માટે જ માન્ય રાખનો હોય નહિ એમ દેખાવ કર્યો, જો કે આ તો એને 'ભાવતું હતુ અને વૈદ્યે કહ્યુ' એવું થયું હતું.

તાબડતોબ સેંકડો કારીગરો અને મજુરો કામે લગાડવામાં

આવ્યા અને ધર્મશાળાનું કામ ધમધોકાર ચલાવ્યું. માણસો પૈકી કેટલાક ઘણાજ વિશ્વાસુ જણાયા ત્હેમની મદદથી એક સુરંગ પણ ખાનગી રાહે ખોદવી શરૂ કરી.

ધર્મશાળા અને સુરંગનું કામ સંપૂર્ણ થયું એટલામાં તો બ્રહ્મદત્તના શુભ લગ્ન નજીક આવી પહોંચ્યાં. માત્ર એકજ દિવસ પ્રયાણ માટે બાકી રહ્યો એટલે પ્રધાને પુત્રને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને ત્હેના હાથમાં એક કાગળ આપીને કહ્યુ "ભાઇ! તું આજ ને આજ ચંપાપુર જા અને કુમારના સસરા પુષ્પચૂલને આ પત્ર આપી આવ."

"તૈયાર છું, પિતાજી! પરન્તુ પરણવા જતા મિત્રના પ્રયાણ વખતે મ્હારે સાથે જ રહેવું જોઇએ ત્હેને બદલે હમણાં ચંપાપુરની મુસાફરીએ જઉં તે કેવુ દેખાશે? પિતાજી! આટલી ઉતાવળની આ ચીઠ્ઠીનો ભેદ જાણવાની આ બાળકને સત્તા છે?"

"હા, ઘણી ખુશીથી એ સત્તા હું ત્હને આપીશ. ત્હારા મિત્રનો અને મ્હારા રાજાનો જીવ ત્હારા જ હાથે બચાવવો છે, માટે હુ ખુશીથી એ ભેદ ત્હને સમજાવીશ. ફોડ અને વાંચ એ પત્ર"

વરધનુએ મસ્તક નમાવ્યુ અને પત્ર વાંચવો શરૂ કર્યો. એકેક લીટી વાંચતા જવા સાથે ત્હેને આશ્ચર્ય, ખેદ અને ક્રોધ થવા લાગ્યો. શું દુષ્ટ દીર્ઘ મ્હારા પરમમિત્રને સજીવે બાળી નાંખવા ઇચ્છે છે! હા દૈવ!........"

"પણ જરા આગળ ચાલ" પિતાએ ફરમાવ્યું.

પ્રધાનપુત્ર આગળ વધ્યો:" વાહ કેવી મજાની આપની યુક્તિ! રાજપુત્રી પુષ્પચુલા અને કુમાર બ્રહ્મદત્તના હસ્તમેળાપ થયા બાદ વળાવતી વખતે કુંવરીને બદલે દાસીને ગોઠવી દેવાની આપની યુક્તિથી

અચીતજ કુંવરી તો આગમાં બળીમરતી બચશે. તેમજ આપે સુરંગ ધર્મશાળાથી શરૂ કરીને ઠેઠ લાખાગૃહ સુધી કરી અને એ રસ્તે કુંવરને બચાવવાની યોજના કરી એ પણ ખરેખર શાણપણ અને બહાદુરીભર્યું કામ છે. પરન્તુ પિતાજી ! આપણે હવે વાતોમાં વખત ન કહાડતાં તાબડતોબ સર્વ વ્યવસ્થા પાછળ લાગવું જોઇએ છે. હું હમણાં ચંપાપુરી જાઉં છું અને આ સઘળા હેવાલથી રાજાને વાકેફ કરૂં છુ; આપ પણ જે ચપળ અશ્વ સાથે સુરંગના મ્હોં આગળ ઉભા રહેવા ઇચ્છતા હો તે અશ્વ મેળવવા તથા ત્હેને કસરતથી મજબુત કરવા તૈયાર થાઓ. ”

અને બન્ને પોતપોતાને સોંપાયલે કામે લાગી ગયા.

બ્રહ્મદત્તનાં લગ્ન મ્હોટા આડંબરથી થયા અને જાનને સંપૂર્ણ પ્રસન્ન કરીને વળાવવામાં આવી વળાવતી વખતે, ધનુ પ્રધાને કરેલી સૂચના પ્રમાણે બ્રહ્મદત્તના સસરા પુષ્પચૂલ નરેશે પોતાની પુત્રી પુષ્પ-ચૂલાને બદલે તેણીની એક સમાન વયની સહચરીને વળાવી અને કન્યાદાનમા હીરા, માણેક, રત્નાદિ પુષ્કળ ભેટા આપી.

મજલ દર મજલ કાપતાં જાન કંપીલપુર આવી પહોંચી. દીર્ઘરાય અને ચુલણી રાણીએ વરકન્યાના આગમન માટે સંપૂર્ણ પ્રેમ બતાવ્યો—જો કે તે પ્રેમ હૃદયના ઉંડા કુવાનો નહિ પણ કૃત્રીમ હતો.

સૂર્ય અસ્ત થતાં રાણીએ વરવધુને ત્હેમના માટે ખાસ બાંધેલો મહેલ કે જ્હેમાં રાગરંગની દરેક સગવડ કરવામાં આવી છે એમ તેણીએ જણાવ્યું હતુ ત્યહાં રાત્રી ગુજારવા કહ્યુ અને તે મુજબ નવ-પરણીત જોડુ કાંઇ પણ સંકટ કે કાવતરાના વહેમ વગર ત્યહાં ગયુ. વરધનુ કે જે સર્વ પ્રપંચથી મૂળથીજ વાકેફ હતો તે પણ સાથે ગયો અને બ્રહ્મદત્તના શયનગૃહની બાજુના ખંડમાં સુતો.

ત્હેણે ઉંઘ ધરાણે મૂકી હતી અને આખી રાત તે ભયની રાહ જોતોજ બેઠો હતો

મધ્યરાત્રીએ જ્યહારે આખુ જગત નિદ્રાવશ થયુ ત્યહારે રાણી ચુલ્લણી અને દીર્ઘરાય ગુપચુપ લાખાગૃહ પાસે આવ્યાં ત્હેમનાં હૃદય જેવો ભયકર અંધકાર સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યો હતો એ બે પાપી-ઓની ગુપચુપ વાતો સિવાય સર્વત્ર નિ શબ્દ શાન્તિ પથરાઇ હતી.

"જુઓ છો શું ? વ્હાલમ ! જલદી દીવાસળી ચાંપી દો, કે જેથી કોઇ જોવા પામે તે અગાઉ આપણે નાશી છૂટીએ અને હમેશનો કટક દૂર થવાથી સો મણની તળાઇમા પોઢી અમનચમન કરીએ. જલદી, જલદી, ઉતાવળા થાઓ !" રાણીએ કહ્યુ

"હા, પણ દીવાસળી બુઝાઇ જાય છે, વારંવાર સળગાવવા છતા એ નિર્જીવ પદાર્થ પણ આવો કાળો કેર વર્તાવવા ના કહે છે. રાણી ! આંખ ના કહાડો, મ્હારૂં હૃદય આનાકાની કરે છે!" ભયભીત થયેલા દીર્ઘરાયે જવાબ આપ્યો

" દુષ્ટ ! મ્હારી સઘળી બાજી બગાડનાર પાપી ! શુ **આટલા માટે** મ્હે ત્હારી પ્રીતિ કરી હતી ? શુ આટલા માટે એક ચક્રવર્તીની રાણીના પર્યંકનો ભાગીદાર ત્હને બનાવ્યો હતો ? કાયર ! ક્ષત્રીવટને લજવનાર હીજડા ! લે હુ દીવાસળી સળગાવી આપું છુ, મુક ત્હેને આ ઘાસમા અને જો પછી કેવાં આપણાં સઘળા દુખો અને સઘળી ચિતાઓ એ આગમા બળી ભસ્મ થાય છે!"

દીર્ઘની સદસદ્‌વિવેકબુદ્ધિ જરા જાગતી થઇ હતી તે પાછી આ મેલા વળગાટને લીધે ઘોટાઇ દીર્ઘરાયે પ્રયત્ને હિમત એકઠી કરી, રાણીએ આપેલી દીવાસળી પકડી અને મહેલ સળગાવ્યો, અફસોસ! એક પળમા મહેલ સળગી ઉઠયો અને ચોતરફ ભયકર અગ્નિ ફેલાઇ રહ્યો.

નરકાધિકારી દીર્ઘ અને ચુલ્લણી ત્હેમના કુકૃત્ય માટે હરખાતાં હરખાતાં ચાલ્યા ગયાં અને મહેલમાં તો કુમાર ભયભીત થઇ ઉઠયો

અને આગથી બચવા આમતેમ દોડવા લાગ્યો. તુરતજ પાસેના ખંડમાંથી પ્રધાનપુત્ર નીકળી આવ્યો અને કુમારને હિમ્મત આપી જમીન ઉપર લાત મારી સુરંગનો રસ્તો ખુલ્લો કરી ત્હેમાં ઉતરવા વિનવવા લાગ્યો. કુમારને આથી આશ્ચર્ય લાગ્યુ; પણ પોતાની અર્ધાંગનાને બળતી મુકીને નાશી છૂટવા ત્હેણે સ્પષ્ટ ના કહી.

"મહારાજ! જેટલો વિલંબ કરો છો તેટલુ જીવનું જોખમ વધતુ જાય છે. કાંઇ પણ વાદવિવાદ નહિ કરતાં આપ સુરંગમાં કુદી પડો. 'શિર સલામત તો પગડી બહોતેરી.' આપ સલામત હશો તો સ્ત્રીઓ બારસો આવશે." પ્રધાનપુત્રે કહ્યુ.

"નહિ, મિત્ર! એ દલીલ મ્હને માન્ય નથી. જે સ્ત્રીએ પોતાનુ શરીર અને આત્મા મ્હને સમર્પણ કર્યાં છે ત્હેને બળવા દઇ હું હીચકારાની પેઠે નાશી છૂટું એ કદી બનશે નહિ આપણે જો સ્ત્રી પાસેથી પતિવત્સલતાની આશા રાખતા હોઇએ તો આપણે પણ એટલુંજ વાત્સલ્ય સ્ત્રી તરફ ધરાવવા તૈયાર થવું જોઇએ. વરધનુ! ત્હારા જેવો સુજ્ઞ મિત્ર આવી સ્વાર્થી વાત સૂચવશે એમ મ્હે સ્વપ્નમાં પણ આશા રાખી નહોતી. નહિ, હુ એને આફતમાં મૂકી નાશી છૂટીશ નહિ જ" કુમાર બોલ્યો.

એવી તત્વજ્ઞાનની વાતો કરવાનો હમણાં વખત નથી. મહારાજા હું સંક્ષેપમાં કહુંછું કે એ સ્ત્રી આપની અર્ધાંગના નથી પણ આ સંકટની અગાઉથી ખબર પડવાથી આપની સાથે પરણેલી કન્યાને બદલે વળાવેલી તેણીની સખી છે."

પ્રધાનપુત્ર છેલ્લો શબ્દ બોલેછે એટલામાં તો આગ છેકજ બન્નેની નજીક આવી પહોંચી વરધનુ સમજ્યો કે એક મીનીટનો વિલંબ થશે તો બચવાનો એકકે આરો રહે તેમ નથી, તેથી તુરતજ કુમારને સુરંગમાં ધકેલી પાડયો અને પાછળ પોતે પણ તુર્ત કૂદી પડયો.

પ્રકરણ ૮ મું

લગ્ન રહસ્ય.

અમ્હે તો સ્નેહતણા યોગી, અમ્હે તો સ્નેહતણા યોગી;
અમ્હે તો સ્નેહલગ્નમાં મગ્ન,
તમ્હારાં સગવડનાં રૂઢિલગ્ન;
અમ્હારો અંતરમાં અનુરાગ,
તમ્હારો બાહ્ય મહીજ વિલાસ.

—ચંદ્રશેખર.

કુમાર બ્રહ્મદત્ત અને પ્રધાનપુત્ર સુરંગમાં પુરજોશથી રસ્તો કાપતા કાપતા સુરંગને બીજે છેડે આવી પહોંચ્યા, કે જ્યહાં ધનુ પ્રધાન બે પાણીદાર અશ્વો લઇને રાહ જોતો ઉભો હતો. પુત્ર વરધનુ અને પુત્ર સમાન પ્યારો રાજકુમાર દૃષ્ટિએ પડતાંજ ધનુ પ્રધાનને નવાં લોચન આવવા જેટલો આનંદ થયો. ત્હેણે ગદગદિત થઇને બન્નેને છાતી સાથે દાબ્યા અને પછી સજળ નેત્રે કહ્યુ: “ કુમાર ! ત્હમે મ્હારા પ્રાણથી પ્યારા હોવા છતાં ત્હમારા આ સંકટ સમયે ત્હમને મ્હારા ઘરમાં આશ્રય આપવાને બદલે જલદી જલદી આ અશ્વ ઉપર બેસી વરધનુ સાથે દૂર-દૂર જ્યહાં કોઇ ઓળખી શકેજ નહિ એવી

જગાએ નાસવાનું કહેવું પડે છે દુષ્ટ દીર્ઘરાય અને પાપી ચુલણી જો આપની હયાતીના સમાચાર ક્યાંઇથી પણ પામશે તો આપનું આયુષ્ય અને રૈયતની આશા બન્ને જોખમાતાં કશી વાર લાગશે નહિ, એ નક્કી માનજો. માટે મ્હારા રાજા ! મ્હારા જીગર ! જલદી નાસો; પરન્તુ એકલા પડવા છતાં હિમત હારશો નહિ. સૃષ્ટિમાં મ્હોટા-માં મ્હોટું હથિયાર હિમત જ છે. હિમતની કિમત નથી. દાન–શીલ –તપ અને ભાવના એ ચાર સાધના પુર **હિમતથી** સાધનારને મોક્ષ લક્ષ્મી પણ આલિંગન આપવા તલપી રહે છે; ચક્રવર્તીઓનું મ્હોટામાં મ્હોટુ હથિયાર હિમત જ છે. માટે સઘળી વારાફેરીમાં હિમતથી દિવસ નિર્ગમન કરજો અને સંકટમાંથી અનુભવ મેળવી એ અનુભવ વડે રાજ્યને વધારે સુખી કરવા વહેલાવહેલા પધારજો. ”

અને હવે પ્રધાને પોતાના પુત્ર તરફ ફરીને કહ્યુઃ “પુત્ર! કુમાર-ની સાથે પ્રયાણ કર. એમની સેવાભક્તિમાં કાંઇ કચાસ રાખીશ નહિ. રાજા તરફની વફાદારી અને મિત્ર તરફના પ્રેમની કસોટીનો આ વખત આવી પુગ્યો છે અને તું ત્હેને ફતેહમંદીથી પસાર કરે છે એવું જ્યહારે હું જાણીશ ત્યહારે હુ સ્વર્ગીય સુખમાં ડુબીશ. ”

એમ કહી બન્નેને છેલ્લી સલામ કરી વિયોગદુ:ખથી છાતી ભરાવાથી નિ:શબ્દ બનેલો પ્રધાન સ્તબ્ધ થઇ ઉભો અને બન્ને યુવાનો અશ્વારૂઢ થઇ, નમન કરી, પલાયણ કરી ગયા.

તેઓ પુર જોસથી અશ્વ દોડાવતા કેટલેક દિવસે કોષ્ટક નામે ગામના બાગમાં આવી પહોંચ્યા. કુમારને ત્હા બેસાડી પ્રધાનપુત્ર અન્ન-જળ લઇ આવ્યો અને બન્ને સ્નાનમંજન કરી અન્નજલથી તૃપ્ત થયા પછી ભવિષ્યને માટે યોજના ઘડવામાં ગુંથાયા. ચાલાક પ્રધાન-

પુત્રે એમ સૂચવ્યુ કે, આપણા નાશી છૂટવાના ખબર કોઇ રીતે દીર્ઘરાયને મળશે તો તે છૂપા દુતો મોકલ્યા વગર રહેશે નહિજ, માટે આપણે વેશબદલો કરીને વિચરવું એ વધારે સહીસલામત છે.

છેવટે બ્રાહ્મણનો વેશ લેવાનું ઠર્યું. ખભા ઉપર જનોઇ પહેરી લીધી. કપાળે તીલક કર્યું. કંઠે રૂદ્રાક્ષ ધારણ કરી. પાઘડીમાં ટીપણું ખોસી લીધું અને હાથમાં તુબડું ઝાલી લીધુ. એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણનો પુરો ઠાઠ જમાવી નગર તરફ બન્ને ચાલી નીકળ્યા. પહોળી છાતી, મનહર ચહેરો અને પ્રચંડ શરીર એ સર્વનુ તેજ છૂપાવવા પહેરેલો આ ભિક્ષુક વેષ જો કે કુદરતી ખુબીઓને છેકજ છુપાવી શકતો નહતો તો પણ મદમાત શત્રુઓની આંખને આડ રૂપ તો હતો જ. આ બે ભૂદેવો શહેરમાં પેઠા એટલે લોકોનાં ટોળેટોળાં ત્હેમને જોવાને એકઠાં થયાં. અદ્ભૂત તેજ જોઇને કોઇ એમ કહેતા કે, આ તો ખરે ખર ભૂદેવો ભૂમિપર મનુષ્ય રૂપે પધાર્યાં છે. સર્વ કોઇ વિવિધ કલ્પનાઓ કરતા હતા એવામાં વસુભૂતિ નામે એક બ્રાહ્મણે એકા- એક આવીને બન્ને ભૂદેવો સમક્ષ સાષ્ટાંગ દડવત કીધા અને પછી અત્યંત પ્રેમાળ અને નમ્ર શબ્દોથી વિનતિ કરી કે, “ મહારાજ ! આજે મ્હને કલ્પવૃક્ષ ફળ્યું ! આજે મ્હારે ઘેર સોનાનો સૂર્ય ઉગ્યો કે જેથી આપ જેવા દેવાંશી નરનું સ્વાગત કરવાનો પ્રસગ મ્હને મળ્યો. આ દાસની અરદાસ દીલે ધરીને મ્હારૂ મંદીર પાવન કરશો ?”

બ્રાહ્મણની આ આગ્રહયુક્ત વિનંતિ સાંભળીને કુમારને ઘણો સતોષ થયો. પરંતુ પ્રધાનપુત્રે ખુલાસો કર્યો કે, “ આ વિનયના મૂળમાં કાંઇ પણ સ્વાર્થ હોવો જોઇએજ, નહિતો તદ્દન અજાણ્યા એવા આપણા સરખા મુસાફરોને આટલી બધી આજીજી કરવાનું શું પ્રયોજન હોય ! ગમે તેમ હો, પણ આ જાતની આજીજી સ્વીકારવામાં

આપણને કાંઇ દામ બેસતા નથી ” કુમારે એ સલાહ સ્વીકારી અને અન્ને મિત્રો વસુભૂતિની સાથે ત્હેના ઘેર ગયા, જ્યહાં તેઓને એક પુષ્પના પલંગ ઉપર બેસાડવામાં આવ્યા.

બ્રાહ્મણના વેશમાં પુષ્પશય્યા ઉપર બેઠેલા બ્રહ્મદત્ત અને વરધનુ આ સઘળું જોઇ તાજુબ થતા હતા અને દર પળે વળી કાંઇ વિશેષ કુતુહળની આશા રાખતા હતા. તેઓને પુષ્પશય્યા ઉપર બેસાડી બ્રહ્મદેવ પ્રફુલ્લિત વદને કુશળક્ષેમ પૂછવા લાગ્યો અને બીજી આડીઅવળી વાત કરવા લાગ્યો, એટલામાં એકાએક એક વીજળી ઝબકી ! પંદર વર્ષની એક સુવર્ણલતા સરખી કુમારિકા બ્રાહ્મણ પાસે એક હરિણી માફક દોડી આવી અને “ પિતાજી ! રસોઇ તૈયાર છે ” એમ કહી જાણે કે પરોણાઓને જોઇને શરમાઇ ગઇ હોય તેમ પાછી ચાલી ગઇ બ્રહ્મદત્તની નજર તે ટુંકા પ્રસંગમાં તેણીના ઉપર પડી હતી અને ત્યહાં જ ઠરી રહી હતી. તેણીના રમતીઆળ શબ્દો ત્હેને હૃદયમાં શરરૂપ થઇ પડયા હતા. તે જરા હિમતવાન થઇ એ કન્યા સબંધી કાંઇ સવાલ પોતાના યજમાનને પૂછવા જતો હતો એવામાં તો ત્હેણે ત્હેમને જમવા ઉઠવા વિનતિ કરી. ત્રણે ઉઠયા અને ભોજનગૃહમાં ગયા. કોઇ દેવભવન જેવી સ્વચ્છતા અને સુગંધી ત્યહાં ચોતરફ ફેલાઇ રહી હતી. માથે સીલીંગ જડી હતી કે જેથી થાળીમાં જીવજંતુ પડી ભાણું ઝેર થાય નહિ. ખુણેખાંચરે પણ ધૂળનુ નામ ન હતું, કે જે ખુલ્લી મુકાયલી છ બારીઓથી આવતા અને મગજને પ્રફુલ્લિત કરી ભોજનને પચાવતા પવનના ઝપાટાથી ઉડીને થાળીમાં પડે પાટલા અને વાસણો તદ્દન સાફ હતાં. રસોઇ પીરસવાની યુક્તિ પણ ચિત્તાકર્ષક હતી. અને આ સઘળી વ્યવસ્થા પેલી ‘ વીજળી ’ ની—મુગ્ધાની છે એવું જાણવામાં આવતાં વળી બ્રહ્મદત્તને તે વધારે ચિત્તાકર્ષક

થઇ પડી. ત્હેણે આજ બેવડા આનંદથી ખાવા માંડયું. પવનની લહરીઓ, જગાની સ્વચ્છતા, સુંદરીના વિચાર અને વચ્ચે વચ્ચે યજમાનનો આગ્રહ. એ સર્વને લીધે કેટલું ખવાયું ત્હેનું ત્હેને ભાન પણ રહ્યું નહિ. તે જ્યહારે વધારે ખોરાક લેવા આનાકાની કરતો ત્યહારે બ્રાહ્મણ કહેતો કે–" મહારાજ! ખાવામાં ઉતાવળ કે બેદરકારી કરવી એ આત્મઘાત કરવાનું કામ છે જે શરીરવડે હજારો ભવ ટાળવાનાં સુકૃત્યો કરવાનાં છે ત્હેને 'સુકોમળપણા' ના દેખાવ ખાતર, કે બેદરકારીથી ક્ષીણ કરી નાંખવુ એ 'ગૃહસ્થો' ને છાજતું નથી. કારણ કે **ગૃહસ્થ** અને **ત્યાગી** બેમાં હજારો ગાડાનો તફાવત છે. માટે સાદો ખોરાક **પેટપૂર રીતે, આસ્તે આસ્તે, આનંદ વાર્તા કરવાની સાથે** ખાવો જોઇએ અને તે પણ દરરોજ **નિયમિત વખતે** ખાવો જોઇએ " બ્રાહ્મણના આ નીતિવાક્યો પ્રધાનપુત્રે હૃદયમાં કોતરી રાખ્યાં. એમ વાતો કરતાં કરતાં ભોજન પુરૂં થયું એટલે વર્ણા અત્યાર સુધીના સર્વ કુતુહળોને ભૂલાવે એવું એક કુતુહળ બન્યુ. આહા કેવુ મજાનુ કુતુહળ! કેવો આનંદી તર્ક!

પરોણાગત કરનાર ભૂદેવે કુમારના પગમાં પોતાનુ માથુ મુકયુ અને વિનતિ કરી " મહારાજ! બ્રાહ્મણને જમાડનારે ત્હેને જમણ ઉપર દક્ષિણા અવશ્ય આપવીજ જોઇએ, એ રીવાજ મશહુર છે માટે આપ ઉતાવળા ન થાઓ અને હુ દક્ષિણા (દાન) લઇ આવુ ત્યહાં સુધી જરા થોભવા કૃપાવન્ત થશો." તે તુરતજ ઓરડામાં દોડી ગયો અને અને ક્ષણવારમાં પાછો ફર્યો. ગયો ત્યહારે તે એકલો હતો, પણ પાછો ફર્યો ત્યહારે બેકલો હતો! તે બેકલું કોણ હતુ? તે બેકલુ ગમે તે હો પણ ત્હેનો હાથ યજમાને પોતાના કુળવાન પ્રાહુણાના હાથમાં મૂકયો અને " આ સર્વોત્તમ દાન સ્વીકારો અને દંપતી દીર્ઘાયુષી–સુખી–કીર્તિમાન

વાઓ!" એવાં આશીર્વચનોથી ઘર ગજાવી મુકયું. વાંચનારને શું કહેવું પડશે કે તે દક્ષિણા પેલી 'વીજળી' ની-પેલી હરિણગામિની કુમારીકાની જ હતી! અને એ દક્ષિણા માટેજ, ઉમરમાં આવેલી પુત્રીને સારામાં સારા ઠેકાણે આપવા ખાતર જ ભૂદેવે આ અજાણ્યા અતિથિઓનું આટલું આતિથ્ય કર્યું હતુ.

કુંવર શરમાઈ ગયો. નીચું જોઈ રહ્યો આનંદસાગરમાં ડુબ્યો. પણ ચાલાક પ્રધાનપુત્રે જરા હિંમત ધરી કહ્યુ "અહો ભૂદેવ! આપની આ કૃપા માટે મ્હારા આ ભાઈની વતી હુ આપનો ઉપકાર માનું છું. પરંતુ સત્પુરૂષોનો એ ધર્મ છે કે '**કોઈની અજ્ઞાનતાનો ખોટો લાભ લેવો નહિ**' આપે અમારાં નામ-ઠામ-કૂળ-નાત-જાત વગેરે કાંઇ પણ જાણ્યા વગર કન્યાદાન દેવા જેવી જે ઉતાવળ કરી છે તેથી રખેને પસ્તાવાનુ બને, માટે હજી વિચાર કરવા વિનંતિ કરૂં છું. હજી કાંઇ લગ્નવિધિ થઇ નથી, હજી કાંઇ મંત્ર બોલાયા નથી, હજી કાંઇ ફેરા ફરાયા નથી."

ભૂદેવે અટ્ટહાસ્ય કીધું! "મહારાજ! જાણી એ તો આપની ચાલાકી! બસ કરો, બસ કરો! કહેવત છે કે, આકૃતિ જ ગુણો જણાવી આપે છે. મુખ એ હૃદયનુ દર્પણ છે. અને મુખનાં લક્ષણ ઉપરથી ગુણ દોષ અને કુળ પારખી ન શકીએ તો પછી અમારૂં બ્રાહ્મણપણું અને વેદનો અભ્યાસ નિરર્થક જ છે. વળી આપ લગ્નવિધિ અને ફેરા ફરવા સબંધી છુટકબારી બતાવો છો તો મ્હને આશ્ચર્ય થાય છે કે, આપ બ્રાહ્મણ જ નથી. બ્રાહ્મણ હોત તો જાણત કે વિધિઓ યોજવી અને પાળવી કે તોડવી એ સર્વ બ્રાહ્મણનુજ કામ છે. દેશ-કાળ અનુસાર વિધિઓ અમે યોજીએ છીએ. લગ્ન એ ખુશાલીનો પ્રસંગ હોવાથી એનો જરા ઠાઠ દેખાય **એટલા માટે** મંત્રો-

ચ્ચાર અને વિધિઓ દાખલ કરી છે. નહિ તો શું એક કન્યા એક પુરૂષને બન્નેના પિતા અને સ્નેહીઓ સમક્ષ પોતાનો હાથ અર્પણ કરે એજ લગ્નનું પુરતું પ્રમાણપત્ર નથી? ફેરા ફેરવો કે નહિ પણ આખી જીંદગી સુધી કન્યાને વરના પાછળ ફરવાનું જ છે. પરણવાની હિમત ધરનાર એક માણસ, બીજા મનુષ્ય પ્રાણીનો માલેક થવા આવે, તે શુ તે આશ્રિત જનના ગુજરાન અર્થે દેશવિદેશ ફરવું પડશે, સમય અનુસાર વર્તવુ પડશે, દુખોથી વિંધાતાં પણ હિમત રાખી સસાર ચલાવવો પડશે એ સર્વ નહિ જાણતો હોય? અને જો જાણતો ન હોય તો તેવા માટે એકજ વખતના આવા ઇસારાથી શુ દહાડો વળવાનો હતો? અને જો જાણતો હોય તો આવા ફારસનુ પ્રયોજન જ શુ છે? અમે બ્રાહ્મણો મત્રોચ્ચાર કરીએ છીએ તે કાંઇ દેવની કૃપા વરકન્યા ઉપર ઉતારવા અર્થે નહિ પણ હસ્તમેળાપના આનદી વખતને મધુર શબ્દોચ્ચારથી વધારે આનદી–વધારે આલ્હાદ-કારક બનાવવા માટેજ. શુ બ્રહ્મા કે ગણપતિ એવા મૂર્ખ છે કે, બબ્બે–ચચ્ચાર ટકા માટે પ્રાર્થના કરતા બ્રાહ્મણની વિનતિ સ્વીકારીને દરેક વર-કન્યાને લાંબુ આયુષ્ય અને પૈસો આપી દે? એમજ જો અપાતુ હોત તો કેટલીક કન્યાઓ ચોરીમાં જ રાંડે છે, કેટલીક માસ પછી અને કેટલીક બે–ચાર વરસે, તે કેમ બનત? બ્રાહ્મણના મત્રો તે વખને ક્યહાં ઉડી જાય છે? મહારાજ! એ સર્વ અજ્ઞાનને માટે છે લગનનો અર્થ તો લગ્ એટલે જોડાવુ–સધાવુ એટલોજ છે. વર–કન્યાએ સાચા દીલથી દીલ જોડવાં અને બન્ને પક્ષના માણસો વચ્ચે, જીંદગી સુધી ભેગા રહેવાનો કરાર વચનથી જાહેર કરવો એજ 'લગ્ન.' આથી આપને સવાલ થશે કે જો એનેજ લગ્ન કહેવાય તો પછી આ કન્યાનું લગ્ન તે લગ્ન ન કહેવાય; કારણ કે તેણી તો આ અતિથિને ઓળખતી પણ નથી.

પણ નહિ, એમ નથી; પ્રધાનપુત્ર ! (હવે આપનું પોત સઘળું ખુલ્લું કરીશ) આપના આ શેઠજી અને આપ, માતાના ત્રાસને લીધે નાશી છૂટયા છો અને આજે આ જગાએ આવી પહોંચવાના છો એવું મ્હને એક નિમિત્તીઆએ જણાવ્યુ હતુ. ત્હેની પાસેથી વળી આ કન્યાએ આવનારનાં ગુણ–શક્તિ આદિ સંબધી જ્ઞાન પણ મેળવ્યું હતું અને તે જ વખતે આ વીર પુરૂષને જ વરવા ત્હેણે નિશ્ચય કર્યો હતો. હવે આપ જોશો કે, આ કંઇ ઢીંગલા–ઢીગલીનો ખેલ નથી પણ સ્વયવર જ છે, કારણ કે જેમ મ્હારી પુત્રીએ કુમાર શ્રી બ્રહ્મદત્તને વરવા જ નિશ્ચય કર્યો હતો તેમ બ્રહ્મદત્તજી પણ હમણાં તેણીને જોઇ પ્રસન્ન થયા હતા એવુ મ્હે ત્હેમની શરમીદી આંખ ઉપરથી બરાબર જોયું હતું તો આ લગ્ન એ '**સ્વાભાવિક લગ્ન**' છે અને એમાં **કૃત્રિમ ક્રિયાઓ**ની જરૂર નથી. મ્હોંમાંથી વચન નીકળ્યું એટલે પરણી જ ચૂકયા; માટે હવે દલીલ છોડો અને આ વેશ પણ દૂર કરો. ભય દૂર થતાં સુધી અહીંજ રહી આ ઘર પાવન કરો અને આપ જેવા ખાનદાન અતિથિના સત્કારમા મુજ રંકથી કાંઈ કસુર થઇ હોય તો ક્ષમા કરો."

બ્રહ્મદત્તે અને વરધનુએ ભૂદેવના વચનને માથે ચ્હડાવ્યું અને તેઓ બ્રાહ્મણનો વેશ દૂર કરી મૂળ વેશમાં સજ્જ થયા, જે જોઈ ભૂદેવ અને કન્યાને બહુ હર્ષ થયો વાદળામાંથી સૂર્ય જેમ ઝળકી ઉઠે તેમ બન્ને યુવાનો શોભવા લાગ્યા સસરા કે જે પણ એક વડીલ તરીકે જ ગણાય છે ત્હેમના માન ખાતર તેઓ બે દિવસ ત્યાં રહ્યા.

પ્રકરણ ૯ મું.

વિયોગ.

But as we meet and touch each day
The many travellers on our way,
Let every such brief contact be
A glorious helpful ministry!
The contact of the soil and seed,
Each giving to the other's need—
Each helping on the other's best,
And blessing each as well as blest!

—S. Coleridge.

પાછલા પ્રકરણુમાં આપણે જોઇ ગયા કે ક્ષત્રિયપુત્ર બ્રહ્મદત્ત જૈનલગ્નવિધિ કે વૈદિક લગ્નવિધિ, કાંઇ ક્રિયા કે કાંઇ મંત્ર કશાની સ્હાયતા સિવાય બ્રાહ્મણુપુત્રીને પરણ્યા અને સસરાના અત્યંત આગ્રહને લીધે બે દિવસ ત્ય્હાં રોકાયા એ બે દિવસ આ મહાન નર અને ખાનદાન જમાઈની સેવાચાકરી બજાવવામાં વસુભૂતિએ કાંઇ કમીના રાખી નહિ. તેમજ ત્હેની પુત્રી બંધુમતી પણ પોતાના આ મનમાન્યા પતિને રીઝવવામા કાંઇ કચાશ રાખે તેવી નહતી. તે બન્નેનાં ચક્ષુ અવારનવાર તારામૈત્રિક રચતાં, અથવા 'જૈન અખા' શ્રી ખોડાજીની મનહર ભાષામાં કહીએ તો—

" પદ્મણી પિયુમુખ પેખતી, પતિ પદ્મણી પેખે,
" પરમ મહાસુખ પામીયાં સફળ દિન લેખે ".

પરન્તુ ત્હેમનું આ સુખ 'અવ્યાબાધ' નહોતું. વિયોગ દુઃખના મ્હોટા વાદળથી ઢંકાવા સરજાયલું આ સંયોગસુખ માત્ર ક્ષણિક હતું. બ્રહ્મદત્તના માથે મારા ફરતા હતા, ત્હેનો જીવ જોખમમાં હતો અને ત્હેને એક જગાએ વધુ વખત રોકાવું પાલવતું નહોતું; તેથી ત્હેણે ડરતાં ડરતાં—રખેને મનવલ્લભાનું કોમળ હૃદય ભેદાઇ જાય એવા ડરને લીધે ઘણાજ પ્રેમાળ શબ્દોમાં પોતાના જૂદા પડવાના ઇરાદા સંબંધમાં ઇસારો કર્યો.

એ ઇસારો ચતુરા તુર્ત સમજી ગઇ. હાથે ચ્હડેલો ચિંતામણિ ખોવા તેણી તૈયાર નહોતી. ત્હેની આંખમાં અશ્રુ ભરાઇ આવ્યા પણ હિમ્મત ધરીને ત્હેણે પોતાની વકિલાત શરૂ કરી.—

" આશાના વિશ્રામ વાલેશર ! પ્રીતિ સુધારસ પીજે
" પ્રથમ સમાગમમાં શુણ, પિયુડા ! નાર નિરાશ ન કીજે રે
" જાવા નહિ દઉ રે, સ્વામી થકી ક્ષણ એક
અળગી નહિ રહું રે.

' હૃદયમાં તમને સ્થિર સ્થાપ્યા, ગુણ સુવાસથી વાસી;
" ઉચક થયા જાવા પરદેશે, નાખી પ્રેમની ફાંસી રે
જાવા નહિ દઉ રે—

" તન-મન-ધન જીવન ! તમે પ્યારા પ્યારા પ્રાણાધાર;
" તમ વિના સંસાર એ સુનો, વળી સુના શણગાર રે.
જાવા નહિ દઉં રે—

" મોટી કરીને માત પિતાએ, સોંપ્યો સુપેરે હાથ;

" હવેછે લાજ ત્હમારે હાથે, નિશુણો નાજુક નાથ રે
જાવા નહિ દઉં રે—
" સાચું સગપણ, સ્વામી ! ત્હમારૂં, ઇણ ભવ ત્હમ આધાર;
" સાસુના સુત વિણુ કોઈ બીજો, નથી આંસુનો લુનાર રે
જાવા નહિ દઉ રે—
" પ્રિતમ વિણ પીયરીએ રે'તાં, સુંદરીઓ નવ સોહે;
" અણુચિંત્યાં શિર આળ જ આવે, લપટનુ મન મોહે રે
જાવા નહિ દઉ રે—
" પ્રાણુસ્થલ નવ નાભિએ બેસે, રહ્યો અધર જીવ આવી;
" દયા કરો દંપતાની ઉપર, કહુ છુ શિશ નમાવી રે
જાવા નહિ દઉં રે—"

કુમાર ગળગળો થઇ ગયો. જવુ **ગમતું** તો ન હતું પણ બેસી રહેવુ **પાલવતું** પણ નહોતુ, તેથી ગદગદીત કંઠે ટુંકા જ ઉત્તર વાળ્યોઃ—" એ બધું સાંભળવા મ્હને કાન છે અને સમજવા બુદ્ધિ છે તથા મ્હારી મધુરી મૂર્તિ માટે હૃદયમાં જગા પણ છે, પણ જવા સિવાય ચાલે તેમ નથી. "

બાંધુમતિએ કહ્યુ —

" દારૂણુ દુ:ખ એ દિલડુ દહશે, કરવો કેમ નિવેડો;
" જરૂર જાવાનું હોય ત્હમારે, તો મુજને સંગે તેડો રે.
" ખાંતે કરીને ખીજમત કરશું, નિત્ય જમાડી જમશું;
" તમ આજ્ઞા શિર ઉપર ધરશું, નેહે દિન નિગમશું રે.
" કરી મ્હેરબાની લ્યો ત્હમે માની, જાણી દાસી પોતાની;
" મનડા કેરી દાખી મ્હેં તો, જે હતી વાત કહેવાની રે.

" હવેખીને એમ જો જાશો, તો મ્હારૂ શું જોર !
" જાણીશ એ હું પ્રીત એકાંગી, જેમ કેકી લઘોર રે. "

એકાંગી પ્રીતિનો ખ્યાલ દૃષ્ટિ આગળ આવતાં જ બાળાથી રહી જવાયું. તેણે છેક નાસીપાસ થઈ પડતું મૂકયું, પણ સમયસૂચક કુમારે ત્હેને પોતાની વિશાળ બાહુલતામાં ઝીલી લઇ આશ્વાસન આપ્યું. પોતાના પ્રેમ માટે ખાત્રી આપી જલદી પાછા ફરી સહવાસ સુખ આપવા વચન આપ્યુ, અને એકલા જ જવાની જરૂર સમજાવી. એથી બધુમતીને કાંઇક ફુરૂ વળી, તેણીને કાંઇક આશા આવી, વિશ્વાસ બેઠો, અને પરદેશ જતા પતિને ખેદીત કરી મોકલવો એ અશુભસૂચક સમજી આંસુ લુંછી તે સ્વસ્થ થઇ અને શીખ આપવા નિમિત્તે બોલી:— "આપની ગેરહાજરીમાં પલગ તે પાવક (અગ્નિ) સરખો, શણગાર સર્પ સરખા, અને જીવન વેળુના કોળીઆ જેવું થઇ પડશે, માટે જેમ બને તેમ વહેલાવહેલા પધારજો ! "

પછી તેણી પ્રધાનપુત્ર તરફ ફરી. " બધુ ! હાથ જોડીને વિનવુ છુ કે ત્હમારા રાજાના શરીરનુ જતન કરજો, ત્હેમનુ શરીર કોમળ છે માટે સાચવજો. ત્હેમનું મન હમેશ આનંદમાં રહે એવી યુક્તિ કર્યાં કરજો અને વખતોવખત કુશલ પત્ર પાઠવજો. "

વરધનુએ તેણીને સઘળી વાતની ખાત્રી આપી અને પછી તેઓ બન્ને ત્યહાંથી વિદાય થયા. જો કે જમીન ઉપર બે જ જણનાં પગલાં પડતાં હતાં પણ મુસાફરી ઉપર ત્રણ જણ કરતાં હતાં; કારણ કે બંધુમતીનો ખ્યાલ તેઓ કલ્પનામાંથી દૂર કરી શકયા ન હોતા.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

લાભ માટેજ સંકટ !

Sweet are the uses of adversity;
Which, like the toad, ugly and venomous,
Wears yet a precious jewel in his head.

—Shakspeare.

આજે પડતાં સંકટો કાલે કાંઈ કિમતી લાભ આપવા માટે જ આપણને ભેટતાં હશે તો કોણ જાણે ? સંકડો બનાવોમાં એમજ બનેલું જોવામાં આવે છે અને આપણી .વાર્તાના નાયકના સબંધમાં પણ એમજ બન્યું છે અને બનવાનું છે તો પણ કોણ જાણે આપણે મનુષ્યો કેવીએ માલ વગરની માટીના બનેલા છીએ કે જરાસા સકટ ને જોઇ આપણે ફાટી પડીએ છીએ. " **દરેક સકટ નવો અનુભવ આપવા માટે જ છે** " એ સત્ય ઉપરાત ઘણુંખરાં સંકટ તો વળી પ્રત્યક્ષ (દશ્ય) લાભ આપનાર નીવડે છે **બ્રહ્મદત્ત**ને કુલટા ના કોપે સ્ત્રી-રત્ન અર્પ્યું તે આપણે જોઇ ગયા અને હજી જોઈશું કે ત્હેને શિર તુરતમાં પડવાનાં સખત સકટ માત્ર ત્હેને સર્વ રત્નોથી શ્રેષ્ટ એવુ વિદ્યા-રત્ન અર્પવા માટેજ પડે છે.

નવપરણીત **બંધુમતી**ને છોડી કુંવર **બ્રહ્મદત્ત** અને પ્રધાનપુત્ર

ચાલી નીકળ્યા. તેઓ ઘણે દૂર ગયા નહિ હશે એવામાં ત્હેમને એક મુસાફર મળ્યો કે જ્હેને નવીન સમાચાર પૂછતાં જવાબ મળ્યો કે **નાદ દીર્ઘરાજા** મિત્રની ગાદી પચાવી પડીને, મિત્રપત્ની સાથે બદચાલ ચાલે છે અને મિત્રપુત્રના સહાર માટે કરેલા લાખાગૃહમાંથી બચેલા તે કુમારને મારવા ત્હેણે ચોતરફ મારા મોકલ્યા છે, કે જે મારાઓ દરેક મ્હોટા રસ્તા રોકી બેઠા છે.

આ ત્રાસદાયક સમાચાર સાંભળી આ બન્ને પથીકોએ જાહેર રસ્તો તુરત છોડયો અને જંગલ તરફ વળ્યા. તાપ સખત હતો અને કાંટાવાળી વિષમ જમીનમાં ચાલવાનુ હતુ તેથી કુવર થાકયો અને તૃષાતુર થયો ત્હેને એક સરોવર નજીકના વૃક્ષ નીચે બેસાડી પ્રધાન પુત્ર સરોવરમાંથી જળ ભરવા ગયો.

સરોવર તદ્દન શાંત હતુ. એ શાન્તિમાં ભંગાણ પાડનારો એક પક્ષી સરખાનો પણ અવાજ ત્હાં થતો નહોતો. સાત આઠ ભયંકર ચ્હેરાના વટેમાર્ગુ એ સરોવરના છાંયડાવાળા ભાગમાં સૂતા હતા અને ઘણા થાકી ગયા હોય એવા દીસતા હતા.

વરધનુ ત્હાં જ જળ ભરવા આવ્યો. ત્હેણે આ શાંત જગામાં સાત માણસોને ગાઢનિદ્રા લેતા જોઇ મનમાં વિચાર્યું કે, આ વખતે આવી એકાંતમાં સુનારાઓ ખરેખર દુઃખી હશે મનુની પ્રજા હુ છુ અને આ પણ ત્હેની જ પ્રજા છે. માનવ તરીકે—મનુના એક સતાન તરીકે મ્હારે મ્હારા આ ભાઇઓનું દુઃખ બને ત્હાં સુધી દૂર કરવુ જોઇએ.

મન સાથે એટલી ગોષ્ટિ કર્યાં પછી ત્હેણે પાણીમાં સુવર્ણ પાત્ર પ્રવેશ્યું. 'બુદ્દ—બુદ્દ—બુદ્દ' એવો અવાજ થયો; ત્હાંની સર્વવ્યાપ્ત શાન્તિનો ભગ થયો. તુરતજ સાતમાંનો એક પથીક ઉભો થયો

ને થોડીવાર આ અવાજ કરનાર તરફ ટગરટગર જોયાં કર્યાં પછી
સે પડેલી લાકડી તે અવાજ કરનાર ઉપર અજમાવી. વરધનુએ
પરસ્થાન જોઇ સમયસૂચકતા વાપરી. પોતે કસરત શીખેલો હોવાથી
ઘા ત્હેણે સહેલાઈથી ચૂકાવ્યો. પછી એક હિમ્મતવાન વીરની
ાપૂર્વક, જાણે કે કાંઇ બન્યુંજ નથી એવો બેદરકાર દેખાવ કરી
લ્યો: " આ લાકડી વડે તું શું કહેવા માગેછે ? શું આ લાકડી
ાનવ ધર્મનો ઉપદેશ કરેછે ? "

"ના; એ લાકડી **માનવ ધર્મ**નો નહિ પણ **કૃતકર્મ**નો પાઠ
જવી શકે છે. રાજ્યચોરને શોધી કહાડી ત્હેમને પોતાના જેવાજ
ીધા કરી શકે છે!" જવાબ મળ્યો.

" એમ છે તો ઘણું સારૂં; જો, એ સીધી છે,—સરળ છે. એ
ારા જેવો કુટીલ જવાબ આપી શકે નહિ. ત્હારે તું શીખ કે,
ાનું ધન **પ્રજાની મદદથી** એકઠું કરીને ત્હેને સ્વઉપયોગમાં—
વરક્ષણમાં અને મોજશોખમાં ઉડાવે તેવા રાજારૂપી રાજ્ય ચોરનેજ
એ લાકડી બરાબર સીધા કરી શકે. જા, જ્યહાંથી આવ્યો હોય ત્યહાં
ાછો જા; ત્યહાંના સુખાળવા શ્રીમંતો અને પ્રજાપીડક અમલદારોપર
એ લાકડી અજમાવ. એમને શીખવ કે હરામનું ખાધેલું પચવાનું
થી. જા, ત્હેમનાં ઘરબાર લૂંટ અને તે વડે ત્હારી આ દુઃખી જણાતી
સ્થિતિ સુધાર અને ત્હારા જેવા બીજા અનેક મહેનત કરી શકે તેવા
પને મહેનત કરવા તૈયાર છતાં ભૂખે મરેછે તેવા હજારો સામાન્યોને
વહેંચી આપી ત્હેમનો આશિર્વાદ મેળવ. જા, પ્રજાનું ધન લૂટી પ્રજા
પર જુલમ કરનારા ત્હારા રાજાની ગરદનપર આ લાકડી અજવાવી લે;
જા, એ હરામી રાજાના ખુશામતીઆ અમલદારો એટલે કે બીજા
નબરના 'રાજ્યચોરો'ની કમ્મરમાં એ લાકડી અજમાવી લે. જા,

પ્રજાની રૂ. ૧૦) જેટલી મહેનતને બદલે રૂ. ૧) આપી શ્રીમંત બની એશઆરામ કરનારા ત્રીજા નંબરના 'રાજ્યચોરો'ના ઢીંચણુમાં એ લાકડી અજમાવ; અને છેવટે —જોજે ભૂલતો—છેવટે, સ્વર્ગ આપવાની સરતે જેઓ પ્રજાના રોટલા અને બુદ્ધિ બન્ને હરી જાય છે અને એ રીતે રાજ્યને નિર્માલ્ય કરી નાખે છે એવા 'રાજ્યચોરો' ના તો પગમાં જ એ લાકડી અજમાવજે. અહીં તે લાકડી અજમાવવાનું સ્થાન નથી; અહીં તે લાકડી કાંઇ નવો પાઠ શીખવી શકે તેમ નથી; કારણ કે તું જ્હેને ત્હારી સામે ઉભેલો વ્હેમની દૃષ્ટિથી જુએ છે તે તો આ ત્હારી લાકડી જેવોજ સરળસ્વભાવી છે. માટે મૂર્ખ ! હીચકારાપણું છોડી મ્હેં કહેલુ કામ જલદી કર."

"હાહા, તે જ કરીશું; પણ પ્રથમ અમારી ભુખ ભાગવાના પરોપકાર માટે ત્હને તો લૂટીશું જ" પેલા રાક્ષસે કહ્યું.

"મ્હારી પાસે કાંઈજ નથી કે જે હુ ત્હને આપુ. નહિ તો મ્હારી ચીજથી કોઇ પણ માનવને સુખી થતો જોઇ હું ઘણો સુખી થાઉં."

"આ બ્રાહ્મણ એમ નહિ માને; એને જરા પુષ્પાંજલિ આપવી પડશે" એટલુ મન સાથે બરબડી પેલા વિક્રાળ ચહેરાના વટેમાર્ગુએ પોતાના છએ સોબતીને જગાડયા અને વરધનુને ઘેરી લીધા.

"ત્હમે શું કરવા માગોછો ?" વરધનુએ પૂછ્યું.

"અમે ત્હારી ચટણી કરવાના છીએ."

"ત્હમારાં મ્હોં એવાં દીસતાં નથી !"

"લુચ્ચા, ચોર, બદમાસ ! એકલો જાણી દયા ખાઇએ છીએ ત્હેમાં આટલુ ફાટયુફાટયુ બોલે છે કે ? જુઓછો શું, મિત્રો ! ઉડાવી દો એનું ડોકુ."

સાત તરવારો ખેંચાઇ અને ઉન્હાળાના સખત તડકામાં તે આંખો બંધ થઇ જાય એટલો પ્રકાશ ફેલાવી રહી. પરન્તુ તે તરવારો વરધનુ ઉપર પડે તે પહેલાં તો ત્હેમાંના જ એકે તેઓને તેમ કરતા વાર્યાઃ "સબુર; આપણે **એનું** ખુન કરવા નીકળ્યા નથી. એનો સોબતી આપણા રાજાનો ચોર છે- આપણે એના **સોબતીને** શોધીને મારવો છે. તો **આને** મારવાથી **એનો** પત્તો કેમ કરી લાગવાનો હતો ?"

તેઓએ તરવાર મ્યાનમાં નાખી. અને વરધનુને માત્ર મારફાડ કરવાનો ઠરાવ કર્યો. "કેમ રે ! તું ત્હારા પેલા સેતાની મિત્રનો પત્તો બતાવે છે કે પોતાનુ જ શિર ખોવા ખુશી છે ?"

તિરસ્કારયુક્ત હાસ્ય સાથે વરધનુએ જવાબ દીધોઃ "એ જ કામ માટે જો ત્હમે આવ્યા હો તો આટલુ લાંબું ફારસ કર્યા સિવાય પહેલેથી જ તે કહી દેવું હતું ત્હમે પૈસા માટેજ 'મારા' તરીકેનું કામ કરો છો અને મ્હારી પાસે પૈસા નથી તો ત્હમને **મ્હારી મદદથી** પૈસા મળે એ જોઇ હું ઉલટો ખુશી થઇશ. બ્રહ્મદત્ત જેમ પોતાની ઉદ્ધતાઇથી મા અને કાકાનુ અપમાન કરી નાઠો તેમ રસ્તે જતાં મ્હારી સાથે પણ ઉદ્ધતાઇ કરવાથી મ્હારે ત્હેની સાથે અણબનાવ થયો છે. તે હમણાં એક ગુફામાં પેઠો છે, ત્હેને ત્હમો ખુશીથી પકડી લ્યો અને ત્હમારૂં ઇનામ દીર્ઘરાય પાસેથી મેળવો પણ યાદ રાખજો, મ્હેં પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે વધુ મ્હોટા ઇનામને પણ છોડતા નહિ."

"કેવો ડાહ્યો ડમરો છે ! વારૂ, તુ આગળ ચાલ અને એ ગુફાનો રસ્તો અમને બતાવ." પેલા મારાઓના વડાએ કહ્યું.

આગળ વરધનુ અને પાછળ એ સાતે મારાએ ચાલવું શરૂ કર્યું. સરોવરની જે બાજુ બ્રહ્મદત્ત બેઠો હતો તેથી જરા નીચાણના ભાગમાં

ત્હેમને તે દોરી ગયો અને બ્રહ્મદત્તને સંભળાવવા મ્હોટેથી બોલ્યો: " જુઓ, ત્હમે સાતે જણ એકદમ એ ગુફામાં દાખલ થઇ જજો અને એકદમ તરવારના સાત પ્રહાર અંદર સંતાયેલા બ્રહ્મદત્ત પર કરજો એટલે ત્હમારો બ્હેડો પાર થશે અને જો ચૂકયા તો તે ભયંકર માણસ આડાઅવળો અટવીમાં નાશી જશે."

નાશી જવાની આ સુચના બ્રહ્મદત્તે સાભળી અને તુરતજ જીવ લઇને ઘીચ જંગલમાં દોડયો. ભયંકર અટવીમાં તે ઘણો દુ:ખી થયો પણ પ્રાણને બચાવવા માટે શું નથી કરવું પડતું ? અગર શું વિપત્તિ ગમે તેવા સુંવાળાને પણ કઠણ થવાનું નથી શીખવતી ? ત્રણ અહોરાત્રી આ પ્રમાણે ભટકયા પછી ત્હેણે એક ટેકરી ઉપર એક તાપસ જોયો અને આશ્રમસ્થાન તરીકે ત્હેનામાં આશા બાંધી.

તાપસ પાસે જતાજ ત્હેણે ત્હેને સત્કાર આપ્યો અને પોતાનો હેવાલ કહેવા ફરમાવ્યું, જે ત્હેણે અથઇતિ કહી સંભળાવ્યો. આંખમા પ્રેમાશ્રુ સહિત તે તાપસ ત્હેને ભેટી પડયો અને જણાવ્યું કે " હું ત્હારા સ્વર્ગસ્થ પિતાનો લઘુ બન્ધુ છું અને ઘણાં વર્ષથી તાપસ થયો છું; મ્હારા ભાઇના એકના એક બાળકની આ દશા જોઇને તથા રાજ્યની દુર્દશા સાંભળીને મ્હને ઘણું લાગી આવે છે; પણ છેવટે એ બાળ મ્હારા જ રક્ષણ તળે આવી પુગ્યો છે એ જોઇ સઘળું દુ:ખ ભૂલી જાઉં છું. બેટા ! તું અહીં સુખેથી રહે. ઋતુ-ઋતુની કુદરતી લીલાઓ જોઇ મનને પ્રફુલ્લીત કર, જંગલની નિર્મળ હવા અને તાજી વનસ્પતિના ખોરાકથી શરીરને મજબુત કર; મ્હારી પાસે ભરેલા વિદ્યાના ખજાના શીખી બુદ્ધિને પ્રૌઢ કર. અને પછી એ ત્રણેની સ્હાયથી તું ત્હારા શત્રુને ઘણી સ્હેલાઇથી હઠાવી શકશે."

પ્રકરણ ૧૧ મું.

વાંસની જાળીમાં અધ્ધર લટકતું મસ્તક.

ખાડો ખોદે તે પડે, નિંદે તે નિંદાય;
પોતે બેડી જે કરી, તેમાં જન જકડાય.

કાકાની પાસેથી વિદ્યાકલા સંપાદન કરતાં કેટલોક વખત વ્યતીત થયો એવામાં વળી એક અદ્‌ભૂત બનાવ બન્યો. બ્રહ્મદત્ત કુમાર એકદા વનમાં કુદરતની શોભા જોવામાં મશગુલ બન્યો હતો એટલામા એક મદથી છાકેલો હાથી હેની દૃષ્ટિએ પડયો. કુમાર હેને ખીજવવા લાગ્યો. હાથી હેને સૂંઢથી પકડવા દોડતો અને કુમાર આડોઅવળો છટકી જતો. એમ કરતાં બન્ને ઘણા દૂર જઇ પહોંચ્યા. છેવટે વરસાદના એક ઝાપટાને લીધે હાથી નાશી ગયો અને ભીંજાયલો કુમાર એકલો પડયો. તપાસ કરતાં હેને જણાયું કે કાકાની પર્ણકુટિકાથી પોતે ઘણે દૂર આવી પહોંચ્યો છે. હેને રસ્તાનું ભાન નહોતું અને સાંજ પડી ગઇ હતી, તેથી પાસેની નદી ઓળંગી હેને કીનારે આવેલા શહેરમાં દાખલ થયો.

નગરમાં પેસતાં તે ઘણું ભવ્ય જણાયું પણ માણસ-પશુ-પક્ષી કાંઇ જોવામાં આવ્યું નહિ. આથી કુમારને ઘણુ આશ્ચર્ય થયુ. તે આગળ ને આગળ ચાલ્યો. છેવટે વાંસની એક ઝાડી પાસે આવી પહોંચ્યો.

આ જગાએ વાંસ ખીચોખીચ આવી રહ્યા હતા અને ત્હેમાંથી આંખને આંજી દે એવો પ્રકાશ પડતો હતો. આ પ્રકાશનું કારણ શોધવા કુમાર જરા આગળ વધ્યો તો એક તલવાર એક વાંસ ઉપર લટકતી જોઇ. કુતુહલી કુમારે એ તલવાર હાથમાં લીધી અને ત્હેની ધાર તપાસવા માટે એક વાંસ ઉપર ઝટકો માર્યો.

ઝટકો મારવાની સાથેજ એક ભયંકર ચીસ પડી કે જેથી આકાશ ગાજી ઉઠયું અને લોહી ચૂતું એક મસ્તક રાજકુમાર બ્રહ્મદત્તના પગ આગળ આવી પડયું. આ મનહર યુવાન મનુષ્યનુ મસ્તક જોઇ બ્રહ્મદત્ત ચમકયો. પોતાના હાથે ખુન થયું જાણી ત્હેને ભારે પશ્ચાતાપ થયો.

વધુ તપાસ માટે વાંસની જાળમાં જુએ છે તો એક વાંસ ઉપર મસ્તક વગરતું શરીર ઉંધું લટકે છે અને નીચે એક કુડમાં યોગીની ધુણી જેવી ધુણી છે. આથી ત્હેણે અનુમાન બાંધ્યુ કે, આ કોઇ મંત્રસાધકનું ખુન મ્હારા હાથે થયું જણાય છે.

પશ્ચાતાપ કરતો કુમાર હાથમાં તલવાર લઇ શહેરમા ચાલ્યો. રસ્તામાં કોઇ માણુસ ત્હેની દષ્ટિએ પડયુ નહિ. કેટલેક દૂર ગયા પછી એક અલૌકિક મહેલ ત્હેના જોવામાં આવ્યો. તે મહેલ સાત માળનો હતો. ચુનાની જગાએ સુવર્ણનું પ્લાસ્ટર કરેલું હતું, ચિત્રની જગાએ હીરા–માણેક જ્હોડેલા હતા, જે એવી ખુબીથી ગોઠવ્યા હતા કે એમનો પ્રકાશ મનુષ્યાકૃતિઓ ઉભી કરતો હતો એ મહેલની ખુશબો પણ દૂર સુધી પહોંચતી હતી, જાણે કે સુખડનો જ મહેલ હોય નહિ! મહેલની આગળનો છુટક ભાગ ભવ્ય બાગથી મ્હેકી રહ્યો હતો.

જડવત્ આખા શહેરમાં આ ભવ્ય આવાસ ચૈતન્યમય હોય એમ કુમારને લાગ્યું; કારણ કે લીલોછમ જેવો બાગ અને સુગંધીની

 જ્હેક કાંઇ માણુસની હાજરી સિવાય હોઇ શકેજ નહિ. કુતુહળ જોવા ખાતર એક ચોરની માફક તે બારીએ થઇને ઉપર ચ્હડયો અને વિશાળ દીવાનખાનામાં ડોકીઉં કરતાં જ કાંઇ અલૌકીક દેખાવ જોઇ ત્હેનો પગ ત્ય્હાંજ થંભી ગયો.

વિશાળ અને ભવ્ય દીવાનખાનામાં એક ખુણામાં એક ઉંચા પલંગ ઉપર એક કુમારીકા આંસુ વરસાવતી બેઠી હતી. ત્હેનો પોશાક બહુમૂલ્ય હોવા છતાં ત્હેના ચિત્ત જેવીજ અસ્વસ્થ સ્થિતિમાં જણાતી હતી. હાથ ઉપર નાજુક હડપચી ટેકવી તેણે નયનકમળને નીચાં ઢાળ્યાં હતાં. "હે મનહર મૂર્તિ ! કંચન જેવી આ કાયા કાંઇ પણ સ્મરણ ચિન્હ મૂકયા સિવાય કરમાઇ જાય છે, ત્હેની શું ત્હને દયા નથી આવતી ? કંપીલ-પુરપતિ ! શું છેકજ નિર્ઘૃણ બનશો ? " એવા ત્રુટીત ઉચ્ચાર ત્હેના મુખમાથી નીકળ્યા.

બ્રહ્મદત્તને આ દેખાવે જે આશ્ચર્ય ઉપજાવ્યુ તે કરતાં પણ આ ત્રુટીત શબ્દોએ વધારે આશ્ચર્ય ઉપજાવ્યું. જ્હેને પોતે ઓળખતો નથી એવી એક કુમારિકા પોતા માટે આવી અજાણી જગામાં ઝુરે છે એ જોઇ ત્હેને કુતુહળ લાગ્યું. ત્હેણે હિમત ધરી દીવાનખાનામાં આસ્તેથી પ્રવેશ કર્યો.

પરતુ જેવો તે દ્વારમાં પ્રવેશ કરે છે તેવોજ ત્હેના અવાજથી ચમકેલી તે કુમારિકા હાથમાં ખુલ્લી તરવાર લઇ દોડી આવી અને લાલચોળ ચ્હેરે બોલી·

" એ દુષ્ટ રાક્ષસ ! ત્હને હજાર વાર કહી ચૂકી કે હુ અદરાયલી છુ મ્હે મ્હારૂ મન બ્રહ્મદત્ત કુમારને સમર્પણ કરી દીધુ છે, જે પાછું ખેચી લેવાની શક્તિ કે અધિકાર હું ધરાવતી નથી. છતાં તુ સતામણી છોડતો નથી તો આવ અને સ્વીકાર આ તરવારનુ ભેટણું."

આ શબ્દ બોલતાં બોલતાં તેણી દોડી આવતી હતી તેવામાં બ્રહ્મદત્તનો ચ્હેરો ત્હેણીના જોવામાં પુરેપુરો આવવાથી શરમિંદી થઇ ગઇ, ત્હેના હાથમાંથી તરવાર આપોઆપ પડી ગઇ, ચહેરા ઉપરની ક્રોધની રતાશે શરમના શેરડાને જગા આપી. નયન નીચાં ઢળ્યાં અને અક્રિય–સ્તબ્ધ થઇને તે આરસની મૂર્તિવત્ ઉભી રહી.

બ્રહ્મદત્ત છેકજ નજીક આવ્યો અને નમ્રતાથી ખુલાસો પૂછવા લાગ્યો. કેટલીક વાર સુધી હિમત એકઠી કરીને તેણીએ બ્રહ્મદત્તના જમણા હાથને ધ્રૂજતાં ધ્રૂજતાં પોતાના હાથમાં લીધો અને આસ્તેથી ચુંબન કરી મસ્તક નમાવ્યું. પછી પોતાનો ઇતિહાસ શરૂ કર્યો.

" મ્હારા હૈયાના હાર ! હું આપને કાંઇ પણ હકીકત જણાવું તે પહેલાં હમણાંજ મ્હે ભજવેલી મૂર્ખાઇ માટે ક્ષમા ચાહું છું. અંગ દેશના ચંપાપુર નગરીના પુષ્પચૂડ રાજાની હું પુત્રી છુ આપનું એકદા દર્શન થતા અને આપના ગુણોની વાત સાંભળતા આપની સાથેજ પરણવાનો મ્હે સંકલ્પ કર્યો હતો. એકદા સખીઓ સાથે સરોવરમાં ન્હાવા ગયેલી ત્યહાં કોઇ વિદ્યાધર આવીને સખીઓની દષ્ટિ બાંધી લઇ મ્હને અદ્ધર ઉપાડી ચાલતો થયો. તે દુષ્ટે આ મહેલમાં મ્હને ઉતારી અને પોતાની મલીન વાસના મ્હને જાહેર કરી. મ્હે કોઇ રીતે માન્ય કર્યું નહિ ત્યહારે તે મ્હારા ઉપર જુલમ ગુજારવા તૈયાર થયો; પરંતુ મ્હે જિનરાજ નામનું રટણ કર્યું એટલે ભક્તિ અને શીલના પ્રભાવે ત્હેના શરીરે દાહ લાગ્યો. આથી કોપેલો તે વિષયાંધ વિદ્યાધર તુરત ત્યહાંથી રસ્તે પડયો. પણ એટલુ બોલતો ગયો ' કે યાદ રાખ; હુ હમણાંજ વાંસની જાળીમાં જઇ વિદ્યા સાધુ છું અને ત્હારો ગર્વ ઉતારૂં છું. ' ત્હેને ગયાને હજી કલાકજ—"

'થોડા કલાક જ મ્હેને મુઆને પણ થયા છે; હવે ફિકર ન રાખો; કોમલાંગી !" એમ કહેતાંની સાથે ત્હેણે ત્હેણીનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો અને હિંમત આપવી શરૂ કરી: " મધુરી ! તે રાક્ષસનું અનાયાસે મ્હારાજ હાથથી ખુન થયું છે. વાંસજાળમાં લટકતી તલવારની ધાર અજમાવવા જતાં મ્હારા જ હાથે, ઉંધે મસ્તકે વિદ્યા સાધતા તે કામાતુરનું ખુન હમણાંજ થયું છે. હવે ત્હમે નિડર બનો. "

આ ખુશ ખબર અને ઇચ્છીત પતિની અણધારી મુલાકાતથી હર્ષઘેલી બનેલી પુષ્પવતી (એ ત્હેનુ નામ હતુ) પતિની ડોકમાં સુવર્ણવેલી માફક ટટળી પડી અને હર્ષાશ્રુ વરસાવવા લાગી.

કેટલીક વારે તેઓનો ઉભરો શમ્યો અને તેઓ સુખદુ:ખની વાતો કરવા લાગ્યાં. એવામાં બ્રહ્મદત્તનું લક્ષ નજીકના ખંડમાથી આવતા મધુર અવાજ તરફ ખેંચાયુ. આ નિર્જન જગામાં આ ગાન કોણ કરે છે તે ત્હેણે જાણવા ઇચ્છયું. તેથી પુષ્પવતીએ ખુલાસો કર્યો કે, " વિદ્યાધર જ્યહારે મંત્ર સાધવા ગયો ત્યહારે પોતાના મંત્રથી થવાના પરિણામની એને એટલી ખાત્રી હતી કે ત્હેણે પોતાની બે બ્હેનોને લગ્નની તૈયારીઓ કરવા વરધી આપી હની એ બે કુમારિકાઓ કે જે એક મલીન હ્રદયના વિદ્યાધરની બ્હેન હોવા સિવાય બીજી કોઇ રીતે દોષીત નથી અને રૂપ તેમજ ગુણમાં મ્હને પણ ઝાંખપ આપે તેવી છે તે હમણાં પોતાના ભાઇનાં લગ્નનાં ગીત ગાય છે."

" અરે ! તે બિચારીઓને મ્હારા કૃત્યની જાણ થતાં કેટલો ખેદ થશે ? " બ્રહ્મદત્તે દયાળુ બની કહ્યુ. " તે હવે ક્યહાં, કેમ અને કોને આધારે જીવશે ? "

" પ્રાણનાથ ! જે થાય છે તે સારા માટેજ થાય છે. એક પાપીની બ્હેનો કહેવડાવવામાં ત્હેમને કાંઇ ફાયદો કે સુખ ન હોતું;

તો એ ભાઇના ખુનથી મ્હેમને કાંઇ નુકશાન નથી. અને સહોદરના મૃત્યુથી મ્હેમને સ્વભાવતઃ જે કાંઇ ખેદ થવા સંભવ છે તે દૂર કરવાની સત્તા તો તે ખેદ કરાવનારના જ હાથમાં છે!" અને તેણીએ મરકલું કર્યું.

"તે કેવી રીતે?" ભેદ નહિ પામેલા કુમારે પૂછ્યું.

" આપ જાદુગરા છો. કામદેવને લજવનારૂં આપનું સૌંદર્ય તે બાળાઓને દુ:ખ ભૂલવનાર થઇ પડશે. આપના ગુણોની ગીતા સાંભળી તે બાળીકાઓ બંધુવિયોગનું દુ:ખ ભૂલી નવીન આનંદમાં દાખલ થશે. આપ કૃપા કરી અગાસીમાં પધારો, જુઓ તે બન્ને આ તરફજ આવે છે હુ તેઓને આપની વાત કરીશ અને ધારવા મુજબ તેઓની લાગણી ખેંચાશે કે તરત મ્હારો સફેદ રૂમાલ હલાવીશ એટલે આપ અંદર પધારજો."

તે બોલી રહે તે પહેલાં તો ગીત ગાતી બન્ને ગોરડીઓ દિવાન-ખાનાની નજીકમાં આવી પહોંચી અને સવાલજવાબ કરવા જ્હેને મુદ્દલ વખત રહ્યો નથી એવો બ્રહ્મદત્ત અગાસીમાં ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

મિત્ર મેળાપ.

પ્રેમ ખરેખર તાર છે—દોર વિના અદૃશ્ય;
પ્રેમી જો દીલથી સ્મરે, પાત્ર બને ત્યાં દૃશ્ય.

પરોપકારી મનુષ્યોના મ્હોંફાટ વખાણ થાય છે; પરંતુ પરોપકાર કરવો કાંઇ રસ્તામાં નથી પડયો. કેટલીકવાર પરોપકારની કિમત ઘણી મોંઘી પડે છે.

આપણી વાર્તાનો નાયક બ્રહ્મદત જંગલમાંના એકાંત મહેલમાં અચાનક જઇ ચ્હડયો અને 'અરેબીઅન નાઇટસ'ની કથાઓના સંજોગ જેવા સંજોગ વચ્ચે પુષ્પવતી નામની અતિ લાવણ્યમયી કુમારીકાને હૃદયથી પરણ્યો, તેવામાં ગીત ગાતી ગાતી જે બે ગોરડીઓ તે જગા તરફ આવતી જોઈ, ત્હેમની દયા ખાઇ પુષ્પવતીએ વિચાર્યું કેઃ—"આ બિચારી કન્યાઓ મ્હને વરવા માટે મંત્ર સાધવા ગયેલા ત્હેમના ભાઇના લગ્ન માટે તૈયારીઓ કરી ગીતો ગાતી આવે છે પણ તે ભાઇને તો મ્હારા હૃદયના પતિએ પરલોક મોકલી આપ્યો છે, ત્હેની ત્હેમને ખબર પણ નથી. હવે હું ત્હેમને તે માઠા સમાચાર આપીશ ત્યારે તે કેટલી દુ:ખી થશે? એ દુઃખ દૂર કરવા માટે એમને કાંઇક સાધન આપું તો કેવું સારૂં?" એમ વિચારી ત્હેણીએ તે બન્નેને પોતાની સહપત્નીઓ બનાવી સુખી કરવા ધાર્યું અને તેટલા માટે

બ્રહ્મદત્તને જણાવ્યું કે હેણે થોડી વાર બહાર બેસવું, જે દરમ્યાન તેહેણી તે બન્નેથી કાંઈ એકાંત કરવા ઇચ્છે છે. ”

પરન્તુ પરોપકાર કરવા જતાં પુષ્પવતી સ્વાર્થ પણ ડૂબાવી બેઠી ! કારણ કે આસપાસની અલૌકિક સીનેરી જોવામાં તલ્લીન થયેલો બ્રહ્મદત્ત ધીમે ધીમે ચાલતો ચાલતો મહેલના કમ્પાઉન્ડમાંથી શહેર ભણી ચાલ્યો અને ભવ્ય પણ વસ્તી વગરના શહેરનું કુતુહળ લાગવાથી આગળ ને આગળ ચાલ્યો જ ગયો. ચાલતાં ચાલતાં તે એક એકાંતમાં પોતાના રૂપેરી પટને ફેલાવીને પડેલા સરોવરના કિનારે આવી પહોંચ્યો. આ સરોવરમાં સ્નાન કરીને તે વસ્ત્ર પહેરતો હતો એવામાં ત્હાં એકાએક વિજળી ઝબુકી ! એક અતિ ખુબસુરત કુમારિકા હેની નજરે પડી ! એકાંત જગામાં વનદેવી જેવી એ કન્યાને જોઇ તે દિગ્મૂઢ બન્યો! કુમારિકાને પણ કામદેવ જેવા કુમારમાં મોહ થયો ! થોડી પળ સુધી બન્ને એકબીજાને જોઇ જ રહ્યા; છેવટે કાંઇ વાર્તાનું બ્હાનું શોધી કુમારિકાએ પૂછ્યુઃ

“ આપ કોણ છો ? અને અહીં કેમ બેઠા છો ? ”

“ હું કોણ છું તે જાણવાની તહમને શી દરકાર છે ! ”

“ મ્હારા પિતા કે જે અહીંથી થોડી જ મીનીટના રસ્તા પર આવેલા ચોરપલ્લી નગરીના માલીક છે હેનો એવો રીવાજ છે કે પોતાની નગરીમાં તથા હેની આસપાસમાં આવતા દરેક પરદેશીની તે મ્હેમાનગતી કરે છે; આપ પણ ત્હાં પધારશો તો આપની સારી રીતે મ્હેમાનગતી થશે. ”

“ તહમારો ઉપકાર થયો; પરન્તુ વિના આમંત્રણ કોઈ જગાએ જવુ એ સજ્જનનું ભૂષણ નથી. ”

" હું આપને આમંત્રણ આપું છું. "

" પરાયી સ્ત્રી સાથે જવાથી લોકોનો અપવાદ સાંભળવો પડે તે ત્હમારા જાણવા બહાર નહિ હોય. "

" આપ કોઇ રાજવંશી જણાઓ છો; કૃપા કરી આપનો ઇતિહાસ કહેશો ? "

" ત્હમારી સમ્પૂર્ણ ઓળખ સિવાય હું મ્હારી ઓળખ આપી શકું નહિ. પોતાને એક રાજપુત્રી તરીકે જણાવો છો અને છેકજ એકલા આટલે દૂર ફરોછો તો એમાં મ્હને કાંઇ આશ્ચર્ય જણાય છે."

"આપનો સંશય સ્વભાવિક છે; પરન્તુ મ્હારૂં વૃત્તાત આપ સાંભળશો તો આપનો વ્હેમ આપોઆપ દૂર થશે. મ્હારા પિતા સબરસેન વસતપુર નામે નગરના રાજ્યકર્તા હતા. શત્રુઓએ એકસપ કરી ત્હેમને ઘણા પજવવા માંડયા તેથી ત્હેમના વેર ખાતર પિતાજી પોતાનુ નગર તજી મ્હને તથા થોડાએક બહાદૂર સીપાઇઓને લઇ પાસેના એકાંત વાસમાં આવી રહ્યા. આ જગ્યા ઘીચ ઝાડીથી એવી તો સંતાયલી પડી છે કે, એક ભોયરા જેવુ આ ગુપ્ત સ્થળ છે. અહીં આવી મ્હારા પિતાએ એક ન્હાનકડું શહેર વસાવ્યું અને રસ્તે જતા શત્રુરાજાઓના માણસોને લૂટવાનુ કામ શરૂં કર્યું. આ પ્રમાણે લૂટીલૂટીને ત્હેમણે અઢળક દ્રવ્ય એકઠું કર્યું, પરન્તુ એક વાતની ત્હેમને મુઝવણ થવા લાગી. તે મુઝવણ ત્હેમની એકની એક પુત્રી તરફની–મ્હારા તરફની હતી. આજુબાજુના સઘળા રાજાઓ શત્રુ થવાથી ત્હેમને તો પોતાની કન્યા અપાય તેમ હતું જ નહિ; છેવટે ત્હેમણે એમ ઠરાવ્યુ કે હમેશ મ્હારે એકલાંજ સરોવર કિનારે ફરવા જવું અને ત્હાં કોઇ ગુણવંત યુવાન દૈવયોગે આવી મળે તો મ્હારે પસંદ કરી લેવો. સુભાગ્યેજ—"

"પણ મ્હારામાં ગુણો છે એમ ત્હમે કેવી રીતે જાણી શકો છો?" બ્રહ્મદત્તે વચ્ચે કહ્યું અને ઉમેર્યું "ત્હમે શું કહેવા માગો છો તે હું સમજી શકતો નથી.

"ગુણોને આપની આકૃતિ જ જાહેર કરે છે; અને આપ મ્હારા પિતાના મ્હેમાન બનો એજ મ્હારૂં કહેવાનું અને માગવાનું છે."

"ત્હમારો આટલો આગ્રહ છે તો ચાલો; હું પાછળ આવું છું."

બન્ને ચાલ્યાં. ચોરપલ્લીના પ્રધાન અને રાજાએ બ્રહ્મદત્તનો સારો સત્કાર કર્યો. ત્હેના ઈતિહાસથી વાકેફગાર થતાં તેઓ ઘણાજ પ્રસન્ન થયા અને પોતાની કન્યા ત્હેને પરણાવી. અહીં રહી બ્રહ્મદત્ત રાત્રીદિવસ અમનચમનમાં ગુજારવા લાગ્યો.

જ્હેને હજી ઘણાં વીતકડાં બાકી છે એવો બ્રહ્મદત્ત એકદા સરોવર તરફ ફરવા નીકળ્યો; ત્હાં માંછલાંને જળમાં કલ્લોલ કરતાં જોઇ ત્હેને સાચા પ્રેમની ખુબી યાદ આવી. જળ અને માંછલાને જે પ્રેમ છે તેવોજ પ્રેમ પોતાને વરધનુ સાથે હોઇ, તે મિત્ર યાદ આવ્યો. જે મિત્ર લાક્ષાગૃહમાં સુરગ ખોદાવી પોતાને બચાવ્યો હતો—જે મિત્રે શત્રુના દૂતના હાથમાં પડતાં પોતાને બચાવ્યો હતો તે મિત્ર હમણાં ત્હેને યાદ આવ્યો અને તે યાદ આવતાં જ ત્હેની આંખમાં આંસુની ધારા વહેવા લાગી."ઓ શરમ છે, શરમ છે મુજ સરખા સ્વાર્થીને ! તુ કે જ્હેણે મ્હારા માટે જંગલવાસ કર્યો છે ત્હેની ભાળ કહાડવાનું છોડી હું આંહી રાગરંગમાં મ્હાલુ છું. શરમ છે મ્હને, કે જ્હેણે મિત્રતાને દગો દઇ મિત્રની માલેકીનું આ શરીર એક અજાણી સ્ત્રીને સોંપ્યું છે. નહિ, હવે હું એવો બાયલો—એવો કાયર—એવો સ્વાર્થી—એવો ભોગી નહિ બનુ; હું હમણાં જ રસ્તો પકડું છું અને તે ઠગારી વિધાતાએ

તે મ્હારા જીગરને પાતાલમાં સંતાડયો હશે યા આકાશમાં મ્હારા સ્વાર્થી મ્હોં ઉપર હસતા છૂપાવ્યો હશે તો પણુ હુ ત્હેની ભાળ મેળવીશ; અને ભાળ મેળવીશ તોજ પાછો ફરીશ, નહિ તો અટવીમાં ભટકીને જ દેહ છોડીશ. "

તે એકાએક ઉભરામાં આવી ગયો. સીધો અને સીધો તે ચાલવા લાગ્યો. થોડાંક પગલાં ચાલ્યો નહિ હોય એવામાં એકાએક કોઇ માણુસ સાથે તે અથડાયો. તે એટલો બધો પસ્તાવામાં ગુમ થઇ ગયો હતો કે ત્હેનાં બાહ્ય ચક્ષુ ખુલ્લાં છતાં તે કાંઇ જોઇ શકતો નહતો. જ્યહારે તે વટેમાર્ગુ ત્હેનાથી અથડાયો અને સજ્જડ ભેટી પડયો ત્યહારે ત્હેણે નજર કરી અને જોયું કે, તે તો ત્હેનો વ્હાલામાં વ્હાલો વરધનુજ હતો, કે જહેને શોધવા તે અરણ્યમાં જવા નીકળ્યો હતો ! વરધનુ એકાએક ક્યહાંથી અને કેવી રીતે આ વખતે જ આવી ચ્હડયો તે એક આશ્ચર્ય વાર્ત્તા જ હતી, પરંતુ જેઓ શુદ્ધ પ્રેમને પિછાને છે ત્હેમને તો એમાં આશ્ચર્ય લાગશે જ નહિ કારણુ કે ખરા દીલનો પ્રેમ—સાચા હૃદયની ભાવના —દ્દઢ નિશ્ચય. એમાં એવું અલૌકિક બળ રહેલું છે કે જે અદ્ભૂત કાર્યો નીપજાવી શકે છે.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

પ્રધાનપુત્રનાં વીતકડાં.

"The noblest reward of virtue is virtue itself."
—Bacon.

ચોરપલ્લીના રાજાની પુત્રી સાથે આનંદમાં રહેતા બ્રહ્મદત્ત કુમારને એકદા પોતાના વિષયલુબ્ધપણા માટે પસ્તાવો થયો અને પોતા માટે દુઃખો થયેલો મિત્ર વરધનુ યાદ આવતાં હેની શોધ કર્યા વગર સ્ત્રીનું મ્હોં જોવું જ નહિ એમ કહી મુસાફરીએ નીકળતાંમાં જ મિત્ર એકાએક હેને મળ્યો, એ આપણે જોઇ ગયા છીએ.

લાંબા વખતના વિયોગ પછી મળેલા બન્ને મિત્રોનો હર્ષાવેશ શાન્ત થયો ત્યાર પછી, પ્રધાનપુત્ર વરધનુએ જ્યહારથી તે કુંવરથી જૂદો પડયો હતો ત્યહારથી મુલાકાત સુધીના વખતનો ઇતિહાસ જણાવ્યો. હેનાં વીતકડાં સંક્ષેપમાં કહેવા બેસીએ તો આ પ્રમાણે હતાં: બ્રહ્મદત્તને બેસાડીને પ્રધાનપુત્ર જળ લેવા ગયો હતો ત્યહાં દીર્ઘરાયના દૂતોએ હેને મારવા લીધો અને કુંવર પાસે હેમને લઇ જવા ફરમાવ્યું. હેમને ઠગી પ્રધાનપુત્ર કુવર પાસે થઇને જરા દૂર હેમને લઇ ગયો અને કુંવર સમજી જાય એવી માર્મિક વાણી વદીને પછી દૂતો આગળ કહેવા લાગ્યો કે, "કુવરને તો વાઘે મારી નાખ્યો !" આ વાત તેઓ ન માની શકયા તેથી હેને મારવા માડયો. થોડો માર પડતામાં જ પ્રધાનપુત્રે મારથી મરી જવાનો

ઢોંગ કર્યો એટલે હેને મરેલો જાણી દૂતો રસ્તે પડયા. પછી વરધનુ સ્વસ્થ થઇને વસ્તી તરફ જાય છે. શહેરમાં આવતાં એક તાપસ મળે છે, કે જે સંસારાવસ્થામાં કુંવરનો મિત્ર હતો એમ માલુમ પડે છે. તે હેને જણાવે છે કે, હમો બન્ને જ્યહારથી લાક્ષાગૃહમાંથી છુટીને નાઠા છો ત્યહારથી દીર્ઘરાય હમારી પાછળ મારાઓ ફેરવે છે; કારણ કે લાક્ષાગૃહ બળી રહ્યા બાદ હેણે તપાસ કરી તો ત્યહાં એકજ હાડપીંજર જોવામાં આવ્યુ. આથી હેણે ઘરની બરાબર તપાસ કરી અને અંદરની સુરંગ શોધીકહાડી; પછી હેણે ક્રોધમાં આવીને મારાઓને હુકમ કર્યો કે " વરધનુ અને બ્રહ્મદત્ત જ્યહાં હોય ત્યહાં હેમનું ખુન કરો " એટલેથી નહિ અટકતાં હેણે પ્રધાનના ઘરની જડતી લીધી. પ્રધાન તો ચેતીને આગળથી જ પોબારા ગણી ગયો હતો. પણ રાજા દીર્ઘરાયે પ્રધાનનું ઘર લૂટી લીધુ અને પ્રધાનપત્નીને ઢેડના ઘેર સોંપી એવા સખ્ત હુકમ સાથે કે હેણીની પાસે અતિ સખ્ત કામ લેવું અને હેણીને ઘડી પણ છુટી મુકવી નહિ.

તાપસ પાસેથી આ હકીકત સાંભળી વરધનુ ઘણો દુઃખી થયો અને ટીલીઆ બ્રાહ્મણનો વેશ લઇ ઢેડના વાસમા ગયો. ત્યહાં પોતાની માતાને જોઇ હેની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. પણ હેણે કાળજુ કઠણ કરીને ભિક્ષુકનો વેષ બરાબર ભજવ્યો. હેણે ઉપદેશ દેવા માડયો, જે સાંભળવા ઢેડ લોકો ભેગા થયા, તેઓ હેના ધર્મોપદેશથી ઘણા ખુશી થયા અને હેને ગુરૂ તરીકે માનવા લાગ્યા એમ કેટલાક દિવસ ચાલ્યું. ઢેડનો નાયક કે જેના ઘરમાં વરધનુની માતાને રાખવામા આવી હતી તે હવે વરધનુનો મિત્ર થયો પછી તે પોતાની હકીકત હેને જણાવીને માતાને ત્યહાંથી ખસેડવાની યુક્તિ કરે છે ઢેડનો સરદાર રાજા પાસે જઇને ખબર આપે છે કે પ્રધાનપત્ની મરી ગઇ છે માટે હવે હેને

અગ્નિસંસ્કાર કરવા માટે કોઇ બ્રાહ્મણને મોકલવો જોઇએ. રાજા કોપાયમાન થઇ કહે છે કે "તે દુષ્ટાને ઢેડના હાથેજ બાળવી જોઇએ, કે જેથી તેણીના પતિ ઉપરનું મ્હારૂ વૈર વળ્યું ગણાય."ઢેડને તો એ જ જવાબ જોઇતો હતો ! તે સ્મશાનમાંથી ત્હેણીને બચાવે છે અને પછી વરધનુ કચ્છ દેશમાં પોતાના એક દેવશર્મા નામના મિત્રને ઘેર ત્હેણીને મુકી આવે છે.

માતાને આ પ્રમાણે સહીસલામત જગાએ મુકીને વરધનુ પાછો મિત્રની શોધમાં નીકળ્યો અને જે વખતે બ્રહ્મદત્ત પોતાની વિષય-લુબ્ધ આદત માટે પસ્તાવો કરતો મિત્રની શોધમાં દ્રઢ નિશ્ચય સાથે નીકળી પડે છે તેજ વખતે બન્નેનો એકાએક ભેટો થયો ! " મનો-મન શાક્ષી " એ કહેવતનો બન્નેને સાક્ષાત્કાર થયો. " ત્હમારા મનમાં, એવું અમારા દીલમાં લાલ " એવુ સ્ત્રીઓનું ગાવું યથાર્થ થયું. પ્રેમરૂપી લોહચુંબકમાં એ કુદરતી જ ખુબી રહેલી છે કે તે પ્રેમપાત્રને ખુણેખાંચરેથી પણ પોતાની સમક્ષ ખેંચી આણે છે.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

ભાગ્યોદયની શરૂઆત.

" Nothing venture, nothing have. "—Proverb.

બન્ને મિત્રો પોતપોતાનાં સુખદુઃખની વાતો કરી રહ્યા એટલે પાછા મુસાફરીએ નીકળી પડ્યા. થોડે દૂર ગયા નહિ હોય એટલામાં કેટલાક વ્યાપારીઓ ત્હેમને મળ્યા, જેઓએ ત્હેમને જણાવ્યું કે, દીર્ઘ-રાયના કેટલાક માણસો બે પુરૂષોની છબીઓ સાથે નજીકના ગામમાં આવ્યા છે, તેઓ ગામલોકોને છબી બતાવે છે અને એવા પુરૂષ કોઇના દીઠામાં આવ્યા છે કે કેમ તે પૂછે છે. આ સાભળી બન્ને મિત્રોએ શહેરનો રસ્તો છોડી જંગલનો રસ્તો લીધો. એક ઝાડ નીચે તેઓ આરામ લેવા બેઠા હતા ત્હાં કૌશબી નગરીના બુધીલ અને સાગર એ નામના બે કરોડપતિ શાહુકારો બે કૂકડા લઇને આવી પહોંચ્યા. તે શાહુકારોએ પોતપોતાના કૂકડા લડાવવાની ઇચ્છા જણાવી અને જે હારે તે બીજાને લાખ સોના મ્હોર આપે એવી સરત કરી. કૂકડાની લડાઇ પગ વડે હોય છે. આ લડાઇમાં સાગરનો કુકડો હારીને નાઠો. આ જોઇ બ્રહ્મદત્તે વિચાર્યું કે આમાં કાઇક દગો છે. પોતે પક્ષી પરીક્ષામાં પ્રવિણ હોવાથી તે કુકડા-ને પોતાના હાથમાં લઇ જોયું તો તે જાતવંત જણાયો તુરત જ ત્હેણે બીજા કૂકડાને તપાસ્યો તો ત્હેના પગમાં લોખડની અણી-દાર ખીલી દીઠી !

જેવો આ કુકડો ત્હેણે પોતાના હાથમાં લીધો કે તુરત જ ત્હેનો

માલીક બુધીલ શેઠ સમજી ગયો કે હવે મ્હારૂં પોગળ ખુલ્લું થશે. તેથી ત્હેણે લાખ સોના મ્હોર રૂશ્વત આપવાની નીસાની કરી, પણ બ્રહ્મદત્તને ત્હેની કાંઇ અસર થઇ નહિ. તેથી ત્હેણે પહેલો દાવ રદ કરાવી તે ખીલી કઢાવી નાખી અને ફરી. બન્ને કુકડાને લડાવી સાગરને જીતાડયો જેને લાખ સોનૈયાનુ નુકશાન મટી ઉલટા લાખ મળ્યા હતા એવા તે સાગર નામના શાહુકારે આ બન્ને મિત્રને કોઇ ભાગ્યવત પુરૂષ જાણી પરોણાગત કરવા પોતાને ઘેર લીધા બ્રહ્મદત કુમાર મિત્ર સાથે અહીં કેટલાક દિવસ રહ્યો. એક દિવસ બુધીલ શેઠનો નોકર એક કરડીઓ ભેટ આપીને ચાલ્યો ગયો, જે કરડીઓ ખોલતા ત્હેમાથી હિરામાણેક-જડીત હાર નીકળ્યો અને તેમાં એક પત્ર હતો, જે વરધનુ ઉપર લખાયલો હતો. થોડાજ વખતમાં એક અબધુત જોગણ ત્યહાં આવી પહોચી અને કુવરને એકાંતમાં બોલાવીને કહેવા લાગી કે, "અહીંના એક અત્યત લક્ષ્મીવંત શેઠ ધનપાળની પુત્રી ત્હમને ઘણા વખતથી ઝંખે છે. જ્યહાં સુધી ત્હમે ત્હેને મળશો નહિ ત્યહાં સુધી તે અન્ન ખાવાની ના કહે છે. હમણાં થોડી વાર ઉપર કરડીઓ અને પત્ર સાથે હાર મોકલનાર પણ તે જ હતી."

બ્રહ્મદત્ત આ આમંત્રણ સ્વીકારવા તૈયાર થતો હતો એવામાં તે શહેરના રાજાનો ઢઢેરો સાભળવામાં આવ્યો કે, "દીર્ઘરાયના ચોર આ નગરમાં આવ્યા સંભળાય છે માટે જે કોઈ ત્હેમને કિંચિત્ પણ આશ્રય આપશે ત્હેમના ઘરબાર લૂટી લેવામાં આવશે"

આથી ભયભીત થઇ કર્મને ઉપાલમ્ભ આપતા બન્ને મિત્ર નગર છોડી જવા તત્પર થયા. પરતુ ત્હેમના આભારી સાગર શાહુકારે ત્હેમને સંકટમાં જતા અટકાવી ભોંયરામાં સંતાડયા અને રાત્ર એક ગાડીમાં બેસાડી ઘણે દૂર પહોંચાડી દીધા

આગળ ચાલતાં એક રથ ઉપર એક દેવકન્યા જેવી સુંદરી ત્હેમને મળી, જ્હેણે બ્રહ્મદત્તને પોતાની સાથે મગધ દેશમાં પોતાના શ્રીમત પિતાને ઘેર જવા અરજ કરી ત્હેણીએ ઉમેર્યું કે સારા પતિ માટે દેવની સેવા કરતાં દેવે ત્હેને આ પતિ સૂચવવાથી ત્હેણી આ રસ્તે આવી હતી.

વરધનુ સારથી થયો અને વરકન્યા રથમાં બેઠા ત્હેમનો રથ અટવીમાંથી હવે ચોર લોકોના આવાસો પાસે આવ્યો, જ્ય્હાં ચોર લોકો સાથે લડાઇ થતાં ત્હેમને નસાડીને રથ આગળ ચાલ્યો.

પોતાની પ્રિયાના આગ્રહથી હવે કુમારે આરામ લેવા ધાર્યું. રથ છોડયો, ત્રણે જણાએ આરામ કર્યો. સ્હવારમાં ઉઠીને જુએ છે તો રથને લોહીના છાંટા અને પ્રધાનપુત્ર ગુમ્મ થયેલો !

આ જોઇ કુમાર બહુ દુ.ખી થયો. તેણે મિત્રની શોધ માટે જવા ધાર્યું, પણ રત્નવતીએ સલાહ આપી કે અહી વધારે વાર રોકાવુ એ જોખમભર્યુ છે, તેથી રત્નવતીના બાપના ઘેર ગયા બાદ શોધ કરવાનું ઠરાવ્યુ

નવીન કન્યાને ત્હેણીના બાપના ઘેર મુકવાને બદલે રસ્તામાં એક આશ્રમ આવ્યો ત્ય્હા જ મુકીને કુમાર હવે મિત્રની શોધ માટે ચાલ્યો રસ્તામાં ત્હેને વિદ્યાધરની તે બે બ્હેનો મળી, કે જ્હેમની મુલાકાત માટે કુવરને પુષ્પવતીએ ઓરડા બહાર થોડી વાર થોભવા કહ્યું હતુ અને પોતે રૂમાલ બતાવે કે તુરત ઓરડામા દાખલ થઇ તે બન્ને કન્યાઓનો સ્વીકાર કરવા કહ્યુ હતું. વાચકોને યાદ તો હશે જ કે કુતુહલ જોવા ખાતર કુવર તે વખતે દૂર જઇ ન્હડયો હતો અને એક સરોવર પાસે ચોરપલ્લીના રાજાની કન્યાથી મેળાપ થયો હતો. આ પ્રમાણે કુવર એકાએક અદૃશ્ય થવાથી પુષ્પવતી તથા બે ગાંધર્વ

કન્યાઓ શોક કરવા લાગી અને શોધ માટે બનતો પ્રયાસ કરતી ત્હાં રહેવા લાગી હતી.

તે કન્યાઓ હમણાં કુમારને જોતાં હર્ષઘેલી થઇ ગઇ. પરતુ એક રાત્રીથી વધુ વખત કુમાર ત્હાં થોભ્યો નહિ અને ફરી મળવાનું વચન આપી જ્હાં રત્નવતીને આશ્રમમાં રાખી હતી ત્હાં આવ્યો. આશ્રમમાં તપાસ કરતા રત્નવતી ત્હાં નહોતી ! આથી કુમાર ગભરાયો અને ચોતરફ શોધ કરતા એક ગભીર ચ્હેરાવાળો વૃદ્ધ પુરૂષ જોવામા આવ્યો. ત્હેની સાથે વાતચીતમા પડતાં જાણવામા આવ્યુ કે, તે માણસ રત્નવતીની માનો બાપ હતો અને તે રત્નવતીને રડતી જોઇને પોતાને મુકામે લઇ ગયો હતો, જ્હાંથી વળી તેણીનો કાકો ધનાવહ કે જે પણ તે જ ગામમાં રહેતો હતો તે ત્હેણીને પોતાને ઘેર તેડી ગયો હતો.

તે વૃદ્ધ પુરૂષના આગ્રહથી કુમાર રત્નવતીના કાકાને ઘેર ગયો, જ્હાં ધનાવહ શેઠે ત્હેને ઘણો સારો સત્કાર આપ્યો અને મ્હોટા આડબરથી પોતાની ભત્રીજી સાથે ત્હેનાં લગ્ન કરાવ્યાં. એક દિવસે કુમાર મહેલના ગોખમા બેઠો હતો ત્હાથી સધ્યા સમયે હવા ખાવા જતા યુવાનોની ટોળીઓ જોઇને ત્હેને પોતાનો મિત્ર વરધનુ યાદ આવ્યો અને યાદ આવતાજ ત્હેને મૂર્છા આવી. એ જોઇ રત્નવતી ભયભીત થઇને સ્વજનોને બોલાવી લાવી, જ્હેમણે શીતો પચાર વડે કુમારને શુદ્ધિમાં આણ્યો પછી કુમારે ત્હેમને મિત્ર સબધી સર્વ હકીકત જણાવી અને તે મિત્ર હવે મરી ગયો હશે એમ સમજી ઉત્તમ ભોજન, સુંદર વસ્ત્ર તથા રાગરંગનો પોતે ત્યાગ કર્યો.

મિત્રના આત્માની સદ્‌ગતિ અર્થે કુમારે આખા ગામના બ્રાહ્મણોને જમવા નોંતર્યા. તેઓ સઘળા જમતા હતા તેવામાં વરધનુ

એકાએક બ્રાહ્મણુ વેષમાં ત્ય્હાં આવી પહોંચ્યો. પણ કોઇ બ્રાહ્મણે પેટની પૂજા થઇ રહેતા સુધીમાં ત્હેને આમંત્રણ આપવા જેટલી પણ પુરસદ લીધી નહિ. આથી ગુસ્સે થયેલો વરધનુ કહેવા લાગ્યો કે "હરામનું ખાનારા બ્રાહ્મણો ! મરી ગયેલા માણુસના ખબર સાંભળીને પણ બ્રાહ્મણુના પવિત્ર હ્રદયમાં દુઃખ થવું જોઇએ, ત્હેને બદલે ત્હમો ઉલટા મિષ્ટાન્ન ઉડાવી આનંદ કરો છો, એ ત્હમારા હ્રદયની મલિનતા સૂચવે છે. ત્હમે જેને મરી ગયેલો ધારો છો તે જો જીવતો નીકળે તો, એના મ્હોતમાં આનદ માનનારા ત્હમો સર્વની શી દશા થાય ત્હેનો કઈ ખ્યાલ આવી શકે છે કે ?" આ સાંભળી બ્રાહ્મણો કોપ્યા અને વરધનુને મારવા ઉઠયા. એ ગરબડ સાંભળી રાજકુમાર તે જગાએ આવ્યો અને તોફાન વચ્ચે મિત્રને જોઇને ત્હેને ભેટી પડયો. બ્રાહ્મણો સઘળા ખસ્ટ પડયા અને પોબારા ગણી ગયા ! બન્ને મિત્રો મહેલમાં જઇ દુખસુખની વાતો કરવા લાગ્યા વરધનુએ જણાવ્યુ કે, "આપણે ત્રણે જંગલમા સૂતા હતા ત્ય્હાં મધ્ય રાત્રે એક ચોર આવ્યો અને મ્હને બાણ માર્યું, કે જે બાણ મ્હને જાંઘમાં વાગ્યુ ત્હમને કેટલાક અવાજ કર્યાં પણ ત્હમે જાગ્યા નહિ મ્હને બાણ વાગવાથી મ્હારૂં કંઈ જોર ચાલ્યુ નહિ અને તે ચોર ત્હમો દંપતી સહીત રથને હાંકી ગયો. સવારમા હુ મુશીબતે ગામ ભેગો થયો તે નગરના રાજાએ મ્હારો સત્કાર કર્યો અને મ્હને ખબર આપી કે કુમાર થોડા જ દિવસ ઉપર અમારા મેમાન બન્યા હતા. તે વખતે ત્હમારે માટે બહુ ઝુરતા હતા. આ સાંભળી મ્હે અનુમાન કર્યું કે આપ આટલામાં જ હશો; તેથી તપાસ કરતાં કરતાં કરતાં હું અહીં આવી ચડયો અને અહીં આપની મુલાકાત થઇ."

બન્ને મિત્રો હવે અહીં સાથે રહેવા લાગ્યા. એવામાં વસંત ઋતુ

આવી અને હમેશના ઠરાવ મુજબ રાજાએ નગરના લોકોને હુકમ કર્યો કે સઘળાએ આ તહેવાર પુર આનંદથી ઉજવવો. લોકો નાચરમત, તથા મોજશોખમાં ગરકાર થયા હતા તેવામાં રાજાનો મ્હોટો હાથી ગાંડો થઇ સાંકળ તોડી લોકોની ઠઠ્ઠવચ્ચે આવી પુગ્યો. તે એક વણીક કન્યાની પાસે આવીને સુંઢ વડે ત્હેણીને મારવાની તૈયારી કરતો હતો તેવામાં બ્રહ્મદત્તે હાથી ઉપર કુદી જઇને ત્હેને મુષ્ટીપ્રહાર કર્યા અને જોતજોતામાં ત્હેનો મદ ઉતારી દીધો. આ જોઇ લોકોને તેમજ રાજાને ઘણું આશ્ચર્ય થયું. રાજાએ આ અતિ બળવાન પુરૂષનું નામ તથા રહેઠાણુ પૂછ્યું અને ધનાવહ શેઠે રાજાને અથઇતિ હેવાલ સંભળાવ્યો. આથી રાજા ઘણો ખુશી થયો અને ત્હેને સત્કારથી પોતાના મિત્ર તરીકે એક ખાસ બનાવેલા ભવ્ય મહેલમાં રાખ્યો અને આઠ કન્યાઓ પરણાવી તથા પુષ્કળ દ્રવ્ય દીધું.

કુમારનું નશીબ આજથી બદલાવ્યું. ત્હેનાં દુ:ખો હવે લાંબો વખત ચાલવાનાં નહોતાં કારણ કે ત્હેની ખ્યાતિ ચોતરફ ફેલાવા લાગી, તે લોકપ્રિય થતો ગયો અને આ રાજગ્રહી નગરીનો રાજા ત્હેનો ખાસ મિત્ર બનવાથી હવે ત્હેના કાંડામાં જોર આવ્યુ. આ જોરવડે બ્રહ્મદત્ત કુમાર છ ખંડ સાધશે અને કસાઇ જેવા પોતાના કાકા દીર્ઘરાયનું વૈર લેશે.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

સંપૂર્ણ ભાગ્યોદય.

મોસમ વિણ આંબો નહિ, કોઈ રીતે ફળનાર;
માણસને પણ ભાગ્યનો, ઉદય-સમય નિરધાર

આજ સુધી કુમાર એકેક નવી નવી કન્યા પરણતો હતો અને તુરતજ ત્હેમને છોડીને ત્હેને ચાલવુ પડતુ હતુ. આજ સુધી એના દુર્ભાગ્યનુ જોર હતુ, પણ જ્યહારથી ત્હેને ખોવાયલી કન્યા હાથ લાગી ત્યહારથી ત્હેના નશીબનુ ચક્ર બીજી દિશામા વળ્યુ. ત્યહારથી મિત્રમેળાપ, દ્રવ્ય અને લશ્કરની મદદ વગેરે જોગ બનતા આવ્યા. અધુરામાં પુરી પેલી વણિકકન્યા કે જ્હેને બ્રહ્મદત્તે હાથીના પંજામાંથી બચાવી હતી તે પણ કુમારને જ પરણવાની હઠ લઇને બેસે છે અને કુમારને ત્હેને પરણવું પડે છે. આ કન્યા આ નગરના પ્રધાનની જ પુત્રી હતી, એટલે કુમારને હવે ઓથ જબરી થઇ.

કુમાર અને પ્રધાનપુત્ર એકદા, હવે કયે રસ્તે જવુ, એ બાબત-નો વિચાર ગોઠવવા બેઠા પોતાના દેશવટા દરમ્યાન પોતાને જે જે કન્યાઓ દ્વારા જે જે બળવાન પુરૂષોનો સમાગમ થયો હતો તે સઘળાની, તથા પોતાના પિતા બ્રહ્મરાયે મરતી વખતે પોતાના જે ત્રણ મિત્રોને રાજની લગામ સોંપી હતી તે મિત્રોની સહાય લઇને દુષ્ટ દીર્ઘરાય પર તુટી પડવાની તેઓએ યોજના કરી.

તેઓએ લશ્કર સજ્જ કરી કંપીલપુર નગરી તરફ પ્રયાણ શરૂ

કર્યું એટલે 'બ્રહ્મદત્ત કુમાર લડવા જાય છે' એ વાત સાંભળી રસ્તામાં અનેક સૈનિકો, અનેક મિત્રો કુમારના સૈન્યમાં ભળતા જ ગયા અને બળ વધતું જ ગયું. જ્યહારે આ અજીત સૈન્ય કંપીલપુરની ભાગોળે આવી પુગ્યુ ત્યહારે દુષ્ટ દીર્ઘરાય ધ્રુજવા લાગ્યો ત્હેણે પોતાના ત્રણ મિત્રોને પત્ર લખવા માંડયા કે, " ત્હમો અમોએ સાથે મળીને આ રાજ્ય સંભાળવું, એવી મરહુમ બ્રહ્મરાયજીની ફરમાશ હતી, એ ફરમાશ મ્હે પ્રમાણિકપણે પાળી તો હું જીવના જોખમમાં આવી પડયો અને ત્હમે ત્રણ મિત્રો દૂરના દૂર જ રહ્યા આ ત્હમે ઠીક કરતા નથી. માટે હવે તત્કાલ મ્હારી મદદે આવો "

આ પત્ર લઇને દૂત, કટક વગેરે રાજાઓ પાસે આવ્યો પત્ર વાંચતાં જ તેઓને હાસ્ય આવ્યું અને બોલાઇ જવાયું કે " વાઘને દરબાર બકરી વીઆણી છે ! " પછી તેઓએ ગંભીર બની જવાબ પાઠવ્યો, જહેમાં જણાવ્યું કે " રે મૂર્ખ ! રે રે હીજડા ! કુમારને ન્હાનો જોઇ ત્હેને પત્ની સહ બાળી મારવાની વખતે તો કોઇની સલાહ પૂછવા નહોતો આવ્યો ! અને હવે ત્હારા કર્યાં કુકર્મનો બદલો મળે છે તે વખતે બાપના બાપ શું પોકારે છે ! ' એક હાથે કર અને બીજા હાથે ભોગવ.' કર્મના પંઝામાથી છોડવવા કોઇ શકિતવાન છે જ નહિ, માટે કાં તો લડવાને સજ્જ થા, અગર ન્હાસી જા, અગરતો શરણે થા. ત્હારામાં જેવી લાયકાત હોય તેમ કર. "

આ પત્ર દીર્ઘરાયે વાંચ્યો કે તુરત ટાઢોબોળ થઇ ગયો. એકાદ ફોટોગ્રાફર ત્હેની પાસે તે વખતે હોત તો ઠીક પડત; કારણકે એવા પ્રસંગે લેવાયેલી છબી દુષ્ટ કર્મો કરનારને દેવદર્શનની ગરજ સારત. એવી છબીમા આવેલા 'ભાવ' એક અચ્છા ઉપદેશકની ગરજ સારે.

દીર્ઘરાયે ચુલણી રાણીને બોલાવીને હકીકત જાહેર કરી. રાણી

હવે પસ્તાવા લાગી. તેણીનું હૃદય જો કોઇ વખત નરમ, શુદ્ધ, પારદર્શક, કોઇનું સાંભળે તેવું બન્યું હોય તો તે આજે પહેલું જ બન્યું હતું. પોતાનાં કુકર્મો ત્હેણીએ યાદ કર્યા. **જીવતાંજ** જે કર્મોનો બદલો આવો તો ત્રાસદાયક મળે છે તે કર્મો માટે **બીજા જન્મમાં** તો કેવાંએ દુઃખ ભોગવવાં પડશે એ વિચાર તેણીને ગભરાવવા લાગ્યો. તેણીએ તે જ વખતે મન સાથે નિશ્ચય કર્યો અને દીક્ષા લઇ એક નવીજ જીંદગીમાં પ્રવેશ કર્યો.

પરંતુ ક્ષત્રિયપુત્ર બ્રહ્મરાયને નાશી છૂટવું એ ઘણું શરમભર્યું લાગ્યું. ગમે તેટલો તો પણ તે ચક્રવર્તી બ્રહ્મદત્તના બાપનો મિત્ર હતો. તે કાંઇ છેક જ કાયર તો નજ હોય. ત્હેને વિષયવાસનાએ કુકર્મોમાં પ્રેર્યો એ ખરી વાત, પણ ગમે તેમ તો પણ ત્હેના શરીરમાં હજી ક્ષત્રીયનું રૂધીર વ્હેતુ હતું. પોતાના લશ્કર સહિત તે બ્રહ્મદત્ત સામે લડવા ઉભો અને ભયકર લડાઇ શરૂ થઇ. દીર્ઘરાય જો કે ઓથ વગરનો હતો તો પણ ત્હેણે બહાદૂરી બતાવવામા તો કાંઇ કચાશ રાખી નહતી. પરંતુ આખરે ચક્રવર્તી બ્રહ્મદત્તના ચક્રથી ત્હેનું મસ્તક છેદાયું અને રાજ્ય બ્રહ્મદત્તે લીધુ. ગામમા આનદ આનદ વર્ત્તાયો, કારણ કે, સૌ કોઇ દુષ્ટ **દીર્ઘ** અને ચુલણીનાં કુકર્મોથી ' ત્રાહી ત્રાહી ' પોકારી રહ્યુ હતુ.

બ્રહ્મદત્તે આ પછી દિગ્‌વિજય માટે પ્રયાસ કર્યો, અને એ મહાભારત કામ પાર પાડીને પછી 'ચક્રવર્તી' પદ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

પૂર્ણાહુતિ.

"Our passions play the tyrants in our breasts."
—Pers. Sat. V. 129.

ચક્રવર્તી સુખે રાજ ચલાવે છે. ઋતુ ઋતુના ભોગ ભોગવે છે. સઘળી જાતનાં સુખો ત્હેની સેવામાં હાજર છે. એવામાં ચિત્ત મુનિનાં દર્શનનો જોગ બને છે, કે જે રાજાને ત્હેના પૂર્વ ભવનો ઇતિહાસ કહે છે. પૂર્વે બન્નેએ સાથે દીક્ષા પાળી હતી, પરંતુ બ્રહ્મદત્તના જીવે ભોગવિલાસ ઇચ્છ્યા હતા, તેથી ત્હેને તે મળ્યા અને ચિત્તના જીવે નિર્જરા માટે જ તપ આદિ ક્રિયાઓ કરી હતી તેથી તે ફરી પણ મહામુનિ થયો.

બ્રહ્મદત્તે ત્હેને ઘણોએ સમજાવ્યો કે " જ્યહારે તપનું ફળ મ્હને પ્રત્યક્ષ મળ્યુ છે ત્યહારે તે સુખ છોડીને એવો કોણ મૂર્ખ હોય કે બાવો બને ? માટે તુ પણ આ કષ્ટક્રિયા જવા દે અને મ્હારી સાથે સંસારમાં રહી અમનચમન કરઃ"

ત્હેને મુનિએ પુદ્ગળનો નાશવત સ્વભાવ કહી બતાવ્યો અને અક્ષય સુખના ઉમેદવાર થવા સૂચવ્યું.

બ્રહ્મદત્તને ક્ષણભર લાગ્યું કે, આ ભોગનાં સુખમાં કોઇ દિવસ

પુરો સંતોષ મળતો જ નથી. જેમ જેમ હું વધુ સુંદરીઓ પરણતો ગયો તેમ તેમ વધુ ઇચ્છાઓ વધતી ગઇ, પણ ચિત્તને સંતોષ તો ન જ મળ્યો માટે આ તો હુ સંતોષ માટે ખોટે રસ્તે ચ્હડયો છું. હું કેવો મૂર્ખ કે યોગી અવસ્થા છોડી ભોગીની ઇચ્છા કરી ? હું કેવો મૂર્ખ કે ધમ્યું સોનું ધૂળ મેળવ્યું ? ' ઇચ્છા એ મ્હને તદનુસાર અવતાર આપ્યો; યોગી તરીકેની લાંબી જીંદગીમાં ભોગી તરીકે એક ઉપનાટક ભજવ્યુ ! હવે મ્હારે અસલ નાટકનો તાર હાથ ધરવો એ જ ઉચિત છે.

પરતુ ભોગાવલી કર્મોના બળે કરીને બ્રહ્મદત્તથી દાક્ષા લેવાઇ નહિ, તેમજ વિકારો રોકી શકાયા નહિ.

એક દિવસ બ્રહ્મદત્તની કચેરીમાં એક બ્રાહ્મણ આવ્યો. તે બ્રાહ્મણે રાજાને વનમાં અન્ન આપી સંતોષ્યો હતો ત્હેના બદલામાં પોતે ગાદીએ બેસે ત્હારે મ્હોં માગ્યુ આપવા વચન આપ્યુ હતુ. હમણાં રાજાએ ત્હેને માગવા ફરમાવ્યુ ત્હારે ત્હેણે જવાબ આપ્યો કે "પડયાણીને પૂછીને આવીશ !" પોતાની સ્ત્રીને પૂછવા જતાં તેણીએ વિચાર કર્યો કે "જો આને કરોડ સોનૈયા મળશે તો વળી બીજી સ્ત્રી પરણવાનુ મન થશે અને મ્હારે નશીબે શોકય આવીને ઉભી રહેશે !" માટે તેણીએ માત્ર મિષ્ટાન્ન, રહેવાનુ ઘર અને પ્રતિદિન દક્ષિણા એટલું જ માગવાની સલાહ આપી વિપ્ર કચેરીમાં આવ્યો અને આ પ્રમાણે માગ્યુ, જે સાંભળી રાજા વિસ્મિત થયો, અને વધારે માગવા ઘણુંએ સમજાવ્યો પણ પોતાની બૈરીના ડહાપણથી જીવનારો વિપ્ર એકનો બે થયો નહિ.

છેવટે વિપ્રને મિષ્ટાન્નાદિ આપવાનો રાજાએ હુકમ કર્યો; પરંતુ

આ પૌષ્ટિક ખોરાક હમેશ જમવાથી વિપ્રની ઇંદ્રિયો બ્હેકી. ત્હેણે સ્વપુત્રીથી વ્યભિચાર સેવ્યો. પણ પ્રાત.કાળમાં તે પાપ યાદ કરી પસ્તાયો; અને રખેને રાજા આ વાત જાણશે તો મ્હને મારી નાખશે એમ વિચારી તે શહેરબહાર એક વડ તળે જઇ બેઠો. ત્હાં એક ભરવાડ એક ધાએ હજાર પાંદડાં પાડતો હતો ત્હેની સાથે મૈત્રી કરી. મૈત્રીના હકમાં ત્હેની પાસેથી એવુ વચન લીધુ કે રાજાની બન્ને આંખો એકી વખતે કાંકરી તાકીને ફોડવી. એક વખત રાજા હાથીપર સવાર થઇને જતા હતા તેવામાં પેલા નિશાનબાજ ભરવાડે ત્હેની બન્ને આંખો કાંકરાથી ફોડી નાખી. તુરતજ તે અપરાધીને પકડી અનુચરોએ મારવા માંડયો, એટલે ત્હેણે બ્રાહ્મણનુ નામ દીધુ. પછી અનુચરોએ બ્રાહ્મણને પણ મારી નાખ્યો એટલુજ નહિ પણ રાજાને બ્રાહ્મણ **જાત** પર એટલો ગુસ્સો, થયો કે રોજ એક થાળ ભરીને બ્રાહ્મણોની આંખો પોતાની પાસે લાવવા પ્રધાનને હુકમ ફરમાવવા લાગ્યો ! પોતે અંધ થવાથી તે આંખોનો થાળ જોઇ શકતો નહિ—તેથી પ્રધાન એક જાતનાં વૃક્ષના ફળ લાવીને મુકતો અને રાજા ત્હેને બ્રાહ્મણની આંખો સમજીને રૌદ્ર ધ્યાનથી મસળતો. આવા રૌદ્ર ધ્યાનના પ્રતાપે આ ચક્રવર્તી રાજા મરીને અપૈઠાણ નામે સાતમી નરકે ગયો.

ચિત્ત અને **સંભૂતિ** એ બેના જીવો પૈકી **ચિત્ત**નો જીવ નિર્જરા માટે ઉત્તમ કરણી કરતાં કૈવલ્ય પામી મોક્ષે ગયો; અને **સંભૂતિ**નો જીવ ભોગવિલાસમાં પડી આખરે સાતમી નરકે ગયો ! અહો, કેવો મ્હોટો તફાવત ! ઇન્દ્રિયોના મોહમા ફસનારને—વિષયલુબ્ધ થનારને પ્રથમ તો અતિ ઉમંગ હોય છે પણ પછી કેવા કડવા ફળ ભોગવવા પડે છે તે ચક્રવર્તી રાજા બ્રહ્મદત્તના ઇતિહાસ પરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે.

અને પ્રિય પાઠક ! એક ઉપર બીજી અને બીજી ઉપર ત્રીજી બાળાઓનું પાણિગ્રહણ કરતા કામદેવ જેવા ચક્રવર્તી રાજા બ્રહ્મદત્તને, જેની પીડાનું વર્ણન ન થઇ શકે એવી સાતમી નરકમાં જતો જણાવીને આ લેખિની પણ અહીં જ અટકશે; અહીં તે મોક્ષે જવા નીકળેલો જીવ ભૂલો પડી નરકમાં ગયેલો જણાવનારી લેખિની તે ભૂલા પડેલા જીવ માટે બે આંસુ પાડી વિરમશે. કારણકે, શોકથી બંધાઇ ગયેલું ત્હેણીનું શરીર આગળ ગતિ કરવા અશકત છે સ્ત્રી જાતિના વલ્લભ એવા તે પુરૂષ માટે જેમ અનેક સ્ત્રીઓ રડી અને અનેકે શોક પાળ્યો તેમ આ લેખિની કે જે પણ એક સ્ત્રી છે અને જ્હેણે પણ બ્રહ્મદત્તની સ્ત્રીઓની માફક આજ સુધી ત્હેનાં વખાણ કર્યાં હતાં તે પણ હવે રડશે અને શોક પાળશે.

પણ તું વાચક ! તુ શું કરશે ? શું તું પણ મરદ થઇને આસું ઢાળશે ? નહિ, આંસું ઢાળવાનું કામ કલમ, કામિની અને કાયરનુ છે; મરદે તો આસુનુ કારણ જ જડમૂળથી ઉખેડી નાખવાતું છે. જે વિકારવાસનાએ બ્રહ્મદત્ત જેવા સમર્થ પુરૂષને સાતમી નરકના ભયંકર ખાડામાં હોમ્યો તે વિકારવાસનાના ત્રાસથી કલમ, કામિની અને કાયરો ભલે આંસુ પાડે; પણ તુ વાચક ! તું એક મરદ હોઉં, તો તે વિકારવાસનાના કાળ થા ! તુ ઇંદ્રિયજીત થા ! તુ તે રડાવનારી વેસ્યાને પણ ઠગનારો ઉસ્તાદ થા ! તું જો ત્યાગી હો તો ત્હારા મનોરાજ્ય પાસે તે ધૂર્તાને આવવા જ ન દઇશ તુ ત્હેના બળ સામે હાસ્ય કરજે. 'તે બિચારી કોણ માત્ર છે ?' એવો ગર્વ કરજે. અને તું જો સંસારી હોઉં—'ગૃહસ્થ' હોઉં, તો પોતીકી સ્ત્રીને સંસારસાગરમાં સલાહ આપનાર કપ્તાન જેવા ઉપયોગમાં લેજે; વિષયતૃપ્તિના સાચા માફક ઘડી પણ ત્હેણીને ન ગણીશ. તે અથવા બીજી કોઇ પણ સ્ત્રી ગમે તેવા

હાવભાવથી ત્હને ભીંજાવવા આવે તો તે વખતે ' દૃઢ સંકલ્પ ' રૂપી વૉટરપ્રુફ ડગલો પ્હેરી લેજે. ત્હારી ઈચ્છા ઉપરાંત ત્હને ભીંજાવનાર છે જ કોણ ? તું બૈરી જાતનું રમકડું બને એ કેવું શરમાવા જેવું? એવા વિચારોથી મજબૂત બનજે અને ચીકણી વિષયવાસનાને હફાવજે.

એમ નહિ થાય તો ત્હારે પણ બ્રહ્મદત્ત અને ત્હેની અનેક સુંદરીઓ માફક તથા આ લેખિની માફક આંસું ઢાળવાં પડશે.

કહે, ત્હને એમાંથી કયું પસંદ છે; આંસુ પાડવાનું કે પડાવવાનું ? કહે, ત્હને એમાંથી કયું પસંદ છે. રાજા થવાનું કે પ્રજા થવાનું ? કહે, ત્હને એમાંથી કયું પસંદ છે: નાચવાનુ કે નચાવવાનું ?

ત્હારે માટે તું જાતે જ પસંદગી કરી લે !

'जैन समाचार'मांना आरोग्यने लगता विषयो.

તનદુરસ્તીના રક્ષણના ઇલાજો તરફ પ્રજાનું લક્ષ સૌથી વધારે અસરકારક રીતે ખેંચવાની યુક્તિ.

ઇંગ્લંડ, હિંદ કરતાં ઘણો આગળ વધેલો અને સુશિક્ષિત દેશ હોવા છતાં ત્યહાના વિદ્વાનો એ દેશની પ્રજાને તનદુરસ્તીમાં ઘણીજ પાછળ પડતી સમજવા લાગ્યા છે અને એ પ્રજાને તનદુરસ્તીના નિયમો સમજાવવા માટે સતત પ્રયાસ કરવાની અગત્ય સ્વીકારવા લાગ્યા છે, જ્યહારે હિંદ કે જ્યહાં એવા પ્રયાસની ઇંગ્લંડ કરતાં પણ વધુ જરૂર છે ત્યહાના વિદ્વાનો હજી આ બાબતમાં કશુ કરતા નથી એ ખરે જ દીલગીર થવા જેવું છે. તનદુરસ્તી માટે જોઇતાં સઘળાં કુદરતી સાધનો હિંદને વારસામાં જ મળેલાં છે, એથી જો હિંદને માત્ર કોઇ તનદુરસ્તીનાં મૂળતત્વો સરળ રૂપમાં સમજાવનાર જ મળી આવે તો પણ દરવરસે હજારો કિમતી જીવોનો બચાવ થઇ શકે.

ઇંગ્લંડની 'એજેન્ડા કલબ' નામની ઇજનેરોની મંડળીના એક સભાસદને ખ્યાલ થયો કે, લોકોને તનદુરસ્ત રાખવા માટે સ્થાનિક

સત્તાવાળાઓ તરફથી જો કે બનતું કરવામાં આવે છે તથાપિ એ રસ્તે ઘણું કરવાનું **બાકી** રહે છે. ત્હેને એવું સૂઝયું કે, વર્ષમાં એક અમુક અઠવાડીઉં મુકરર કરીને તે દરમ્યાન બની શકે તેટલાં મથકો ખાતે લોકોને એવુ સમજાવવાની કોશીશ કરવી કે દુઃખદરદો અટકાવી **શકાય,** અને તેવું સમજાવતી વખતે ત્હેના સહેલા ઇલાજો પણ સૂચવવા. કેટલીક બાબતનું જ્ઞાન **ગમ્મત સાથે જ** આપવાની ત્હેણે યુક્તિ શોધી. તે એવી રીતે કે, સીનેમેટોગ્રાફની ફીલ્મો મારફત અથવા મેજીક લૅન્ટર્ન મારફત, ઓરડામાથી ધૂળ કેમ કહાડવી, બાળકને કેમ ન્હવડાવવું, અણુગળ પાણીમાં શુ શું હોય છે, કઇ છોકરી પરણાવા લાયક અને કઇ પરણાવાને નાલાયક, કેવી રીતે જમવુ: એ વગેરે સબધી બરાબર ખ્યાલ બધાવા પામે એવા દેખાવો પ્રજા સમક્ષ રજુ કરવા ત્હેણે ધાર્યું અને ગયા એપ્રીલ માસના છેલ્લા રવીવારે તે કામ શરૂ પણ કરી દીધુ. હજારો પુલ્પીટ ઉપરથી આ શિક્ષણ આપવાની શરૂઆત થઇ ચુકી. દેશના સઘળા ભાગના ધર્મગુરૂઓ-પાદરીઓ તે પ્રજાહિતના અતિ પુણ્યજનક કામમા સામેલ થઇ લોકોને ત્હેમની બેદરકારી અને અજ્ઞાનથી થતાં દુખો સમજાવવામાં જોડાયા. હૅલીફૅક્ષ સ્કુલોના તબીબ ઇન્સ્પેક્ટરે અને બીજા ડાક્ટરોએ સુખશાંતિના કેટલાક વચનામૃત ચુટી કહાડીને લોકોમાં ત્હેનો પ્રચાર કરવા માંડયો. તે વાકયો પૈકી થોડા એવા છે કે, "દરેક ખાણા પર ઓછામા ઓછી પદર મીનીટ તો ગાળવીજ જોઇએ," "બ્હારી બધ કરીને ૧૦ કલાક ઉઘવા કરતાં બ્હારી ખુલ્લી રાખીને ૫ કલાક ઉઘવુ વધારે તનદુરસ્તીભર્યું છે," "વાંકા વળીને ચાલતા નહિ; સીધા-ટટાર રહો; ત્હમારી છાતી બહાર કહાડજો અને નાક વાટેજ શ્વાસ લેજો,"

"દરરોજ સ્હવારના પાંચ મીનીટ અંગબળની થોડીક સાદી કસરત અવશ્ય કરજો." વગેરે, વગેરે.

એવુ શિક્ષણ ફેલાવવા માટે ખાસ કઢાયલા અઠવાડીઆને 'નૅશનલ હૅલ્થ વીક' અથવા 'પ્રજાકિય તનદુરસ્તીનું અઠવાડીયુ' એવુ નામ આપવામાં આવ્યુ છે અને જે મથકો ખાતે હાલ એ હીલચાલ બહાર પાડવા માટે કમીટીઓ નીમવામાં આવી છે તેઓની કુલ વસ્તી ૩૦ લાખ જેટલી છે; તે ઉપરાંત બીજા પણ અનેક મથકોમા અમુક વ્યકિતઓએ પોતે સભાઓ ભરી હતી, ભાષણો આપ્યા હતા અને પ્રદર્શનો ભર્યાં હતાં.

ખરેખર આ નવીન યોજના ઘણીજ વિજયી નીવડશે. 'નૅશનલ હૅલ્થ વીક' ના દિવસોમાં બધો વખત તનદુરસ્તી સંબધીજ શિક્ષણ લેવાનુ, તનદુરસ્તી સબધીજ વિચારો કરવાનુ, તનદુરસ્ત મેળાવડાઓમાંજ હરવા—ફરવાનુ અને આનદમાં વખત પસાર કરવાનું હોવાથી જ્ઞાન તેમજ તનદુરસ્તીમાં ઘણો વધારો થવા પામે એ દેખીતું જ છે.

સુધરેલા ઇંગ્લન્ડને જો આવા પ્રયાસોની જરૂર હોય તો ઉઘતા કમતાકાદ હિંદને એવા પ્રયાસોની એથીએ વધારે જરૂર છે હિંદમાં આરોગ્યવિદ્યાનાં મૂળતત્વોનું પણ પુરૂ જ્ઞાન પ્રજાના મ્હોટા ભાગમાં નથી. લગ્નથી દૂર રહેવાના અસરકારક ઉપદેશની જેટલી હિદને જરૂર છે તેટલી બીજા કોઇ દેશને ભાગ્યેજ હશે. વહેલા પરણેલા તેમજ બુઢાપામાં પરણેલા સખસોનાં દુઃખોના દેખાવ સીનેમેટોગ્રાફ દ્વારા આપવાની યોજના હિંદમાં ઘણી આવકારદાયક થઇ પડે એમાં કશો શક નથી. કેળવાયલા લોકોનાં શરીર નિર્માલ્ય હોવાના કારણરૂપે જે જે બાબતો શોધી શકાતી હોય તે તે બાબતોને અમુક દેખાવોમાં

સમાવેશ પમાડીને એવા દેખાવો પ્રજા સમક્ષ રજુ કરવાથી નવા વિદ્યાર્થી વર્ગને ઘણુ જાણુવા-શીખવા અને ચેતવાનુ મળે. ઘરમા સુઘડતા કેમ રાખવી, રસોઇની બાબતમાં શી શી સાવચેતી રાખવી, ધર્મ સંબંધી કેટલાક ભૂલ ભરેલા ગાંડા વહેમોથી શા માટે ચેતીને બચવું: એ વગેરે દેખાવો અને એ બાબતોને લગતો જાહેર ઉપદેશ કરનાર મંડળો અને હાલચાલોની હિંદને ઘણીજ જરૂર છે. શેરીએ શેરીએ અને ગલીએ ગલીએ ડાકટરો અને વૈદ્યરાજો તથા હકીમોનાં પાટીઆં લટકતાં જોવામાં આવે છે, પરન્તુ દેશના ખરા ડાકટરો તો તે જ ગણુાશે કે જેઓ પોતાને ઘેર જેમ બને તેમ ઓછા દરદીઓ આવે એવો દિવસ નજદિકમાં લાવવા માટે દેશને દરદથી બચવાના સાધનોનુ જ્ઞાન આપે. ખરો વકીલ તે નથી કે જે ઘણા કેસો લઇ રળવામાં જ મજાહ માનતો હોય, પરન્તુ તેથી ઉલટુ પરમાત્માની કોર્ટમા તેજ વકીલની કદર થશે કે જે વકીલ જેમ બને તેમ લોકોને કજીઆ અટકાવવાની સલાહ આપી કોર્ટનાં કામ સુગમ કરશે અને જે કાયદાનાં મૂળતત્વોનુ જ્ઞાન લોકોમા ફેલાવીને હ્હેમને અસરકારક રીતે સમજાવશે કે "આવી જાતનો ગુન્હો કરશો તો આવી સજા ખમવી પડશે; માટે ગુન્હાથી બચો; ગુન્હા ન કરો; ધર્મબુદ્ધિએ સીધા ચાલ-વાનું ન સૂઝે તો છેવટે રાજ્યદંડથી ડરીને પણુ સીધા ચાલો "વકીલો-નું એ જ કામ છે; જો કે આજે હજારમાં એક વકીલ પણુ એ ફરજ ભાગ્યે જ બજાવતો હશે; અને તેમ છતાં સૌ ધંધા કરતાં પોતાના ધંધાને વધારે માનને માટે હકદાર ગણુતો હશે!

તેવીજ રીતે ડાકટરો અથવા વૈદ્યોનું કર્ત્તવ્ય પણુ લોકોને શરીર વિરૂદ્ધ ગુન્હા કરતાં અટકાવવાનું છે, નહિ કે હ્હેમને ગુન્હા કરતા જોઇ રહી પોતાનાં ખીસ્સાં તર કરવાના પ્રસંગ મળવાથી ખુશી થવાનુ.

ડાક્ટરો અને વકીલો એ બે જ વર્ગના લોકો જો પોતાના કર્ત્તવ્યની દિશા સમજવા પામે અને ખરે રસ્તે જ પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરે તો આખા દેશમાં કોઇ માંદો માણસ કે અનીતિમાન માણસ નજરે પડવા પામે નહિં. એક, **શરીર** વિરૂદ્ધનાં પાપોથી બચાવનાર; અને બીજો **નીતિ** વિરૂદ્ધનાં પાપોથી બચાવનાર હોઇ, એ બે મળીને આખા દેશને શારીરિક તેમજ માનસિક આરોગ્ય-માં આગળ વધારી શકે; અને તેમ થાય તો ધર્મગુરૂઓનું કામ—અધ્યાત્મ ફેલાવવાનું કામ–વિશ્વદૃષ્ટિ ખીલવવાનુ કામ અત્યત સરળ થઇ પડે, કારણુ કે શરીર અને મનની શુદ્ધતા સિવાય વિશ્વદૃષ્ટિ ખીલવી શક્ય નથી, અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થવું સભવતું નથી. હિંદની પૂર્વની જાહોજલાલી અધ્યાત્મ વડે જ હતી અને એ માર્ગ સિવાય આત્મવાદી દેશની આબાદી કદી થવાની નથી જ, પરન્તુ એ માર્ગ માટે પ્રથમ શરીર અને મનના આરોગ્યની જરૂર છે. નીકળશે કોઇ પવિત્ર વૈદ્યો અને વકીલો, પોતાના ધધાની ઉચ્ચતાનો ખરો ખ્યાલ મનમાં લાવી લોકોને તન અને મનના આરોગ્ય સબધી વ્યવહારૂ શિક્ષણ આપવા માટે કેશરીઆં કરવા !

તા. ૨૭–૫–૧૨.

નરરત્ન દાદાભાઈ નવરોજજીના શરીરસંરક્ષક નિયમો.

૧ સ્થૂલદેહની તનદુરસ્તી એ ખરૂં આરોગ્ય નથી, પણ સ્થૂલ-દેહ અને સૂક્ષ્મ શરીર એ બન્નેની વિકારરહિત સ્થિતિ એ જ ખરૂં આરોગ્ય છે.

૨ શરીર, મન અને આત્મા એ **ત્રણેની** ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ જ્હેનાથી થાય તે જ આરોગ્યનો સાચો નિયમ છે.

૩ 'ખાનપાન' જ કેવળ આરોગ્યનું પોષક છે એમ સમજવું ભૂલભરેલું છે, પણ આરોગ્યના પોષક 'સદ્‌ગુણો' છે અને 'સદ્‌ગુણો'થીજ આયુષ્યમાં વધારો થાય છે, એ માણસોએ જરુર ધ્યાનમાં રાખવું જોઇએ.

૪. સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ શરીરનો પરસ્પર સબંધ છે; એક વિના બીજુ ટકી શકતું નથી. સ્થૂલને સ્થૂલનો ખોરાક આપવો જોઇએ અને સૂક્ષ્મને સૂક્ષ્મનો ખોરાક આપવો જોઈએ. સ્થૂલનો ખોરાક નિયમિત ખાનપાન અને સૂક્ષ્મનો ખોરાક સદ્‌ગુણ અને સદાચાર છે

૫. તાવ, ખાંસી, ક્ષય વગેરે સ્થૂલ શરીરના રોગ છે અને કામ, ક્રોધ, ઇર્ષ્યા, દ્રોહ, આલસ્ય વગેરે મનના—સૂક્ષ્મ શરીરના રોગ છે.

૬. સ્થૂલ શરીરના રોગો પ્રથમ શરીરને અને પછી ધીરે ધીરે મનને—સૂક્ષ્મશરીરને દુર્બળ અને દુષ્ટ કરે છે; અને મનના-સૂક્ષ્મ-શરીરના રોગો પ્રથમ મનને અને પછી સ્થૂલશરીરને વિકારી એટલે રોગી બનાવે છે.

૭. સાત્વિક ખાનપાન શરીરને નિરોગી રાખી મનને સત્વગુણી અને સદ્‌ગુણી બનાવે છે.

૮. તામસી ખાનપાન જેવા કે મદ્યમાંસાદિનો આહાર મનને તમોગુણી અને દુર્ગુણી બનાવી નીચપણાને પમાડે છે.

૯. પરોપકાર, દયા, ક્ષમા, સ્વાર્થત્યાગ, નિડરપણું, ઉત્સાહ, હિમ્મત, સ્વજનવાત્સલ્ય અને સ્વદેશસેવા ઇત્યાદિ ઉત્તમ ગુણો મનને ઉન્નત બનાવી શરીરને આરોગ્ય અને આયુષ્ય આપે છે.

૧૦ શારીરક અને માનસિક બન્ને પ્રકારની આરોગ્યતા ત્ય્હાં હોય ત્ય્હાંજ આરોગ્ય, આયુષ્ય, આનંદ અને આબરૂ હોઇ શકે.

ઉપરના સર્વ નિયમોનુ હાલના સમયમાં જો કોઇએ યથાર્થ પાલન કર્યું હોય તો તે આપણા દેશના મુરબ્બી મહાત્મા દાદાભાઇ નવરોજજીએ જ કર્યું છે. અને તેથીજ ત્હેમને 'હિન્દના દાદા' ની અપરિમિત ઉપમા આપવામા આવી છે, ઉપલા નિયમોના પાલનથીજ ઉપર લખેલી ચાર વિભૂતિઓ—આરોગ્ય, આયુષ્ય, આનંદ અને આબરૂ ત્હેમણે પ્રાપ્ત કરેલી છે કોઇ શરીરનુ આરોગ્ય મેળવે છે તો આબરુ મળતી નથી, કોઇ આબરૂ મેળવે છે તો આરોગ્ય અને આયુષ્યની ખામી હોય છે. પણ જેણે આરોગ્ય, આયુષ્ય અને આબરૂ આ ત્રણે મેળવ્યાં હોય ત્હેને આનંદની શી ખોટ છે? રાજર્ષિ દાદાભાઇને થોડા દિવસપર ૮૬ મુ વર્ષ બેઠું, છતાં આ સ્વદેશભક્ત હિન્દના દાદા સ્વદેશસેવારૂપ રાજસૂય યજ્ઞની વેદીમાં અવિચ્છિન્નપણે આહુતીઓ આપે છે. આ રાજસૂયયજ્ઞમાં ત્હેમણે પોતાના સ્વાર્થનુ બલીદાન આપ્યુ છે, સર્વ સુખનો ત્યાગ કર્યો છે; અને તેમ છતાં એ આપણા દાદા આપણા કરતાં વધારે તનદુરસ્ત અને વધારે જુવાન દેખાય છે. જ્ય્હારે આ દેશના કેટલાક પેન્સનરો પચાસ સાઠ વર્ષની વયમાં પાંજરાપોળને લાયક થયા છે, ત્ય્હારે આપણા દાદા નરરત્ન દાદાભાઇ પોતાની ૮૬ ઉમ્મરની વયે પણ

પોતાના સ્વદેશને માટે રાત દિવસ કાળજી રાખે છે. હમે મી૦ દાદા-ભાઇનો છેલ્લામાં છેલ્લો ફોટો જોયો છે ? ખરે ! આપણા દાદામાં નવી જુવાની આવી હોય એમ લાગે છે. તે શાથી ? એમના સાદા વર્તનથી, ઉચ્ચ સદ્‌ગુણથી, ઉદ્યોગી ટેવથી, અને મદ્યમાંસાદિનો જીંદગીમાં સ્પર્શ પણ નહિ કરવાથી. દાદાભાઇની છેલ્લી વર્ષગાંઠને દિવસે એક અઠવાડિક પત્રનો એડીટર એમને મુબારકબાદી આપવાને ગયો હતો; એડીટરે સાનંદાશ્ચર્યની વચમાં દાદાભાઇને એક જુવાન માણસ જેવા જોઇને પૂછ્યું કે—"દાદા ! આપની વૃદ્ધ વય છતાં આપની તન-દુરસ્તી પરિપૂર્ણ જણાય છે, આપ એક જુવાન માણસના જેવા જણાઓ છો; આપ શરીરસંરક્ષણના કેવાક નિયમો પાળો છો તે કૃપા કરી મ્હને લોકના હિત માટે જણાવશો ? "

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં દાદાએ કહ્યું કે, " મ્હેં આખી જીંદગીમાં દારૂ પીધો નથી; હુ તમાકુને અડકતો નથી; માંસનો સ્પર્શ કરતો નથી; તેજાના તથા આચાર (અથાણાં) ખાતો નથી; તમોગુણી ખાનપાન તથા તમોગુણી મનુષ્યોની સગતિ તથા તમોગુણી આચારવિચારને મ્હે નાનપણથી જ તીલાજલી આપી છે; હજી સખ્ત મહેનત કરૂં છું. અને મ્હારૂ સર્વ કામકાજ નિયમિત રીતે જ થાય છે. " આટલુ કહી ઉપરના શરીરસરક્ષણના ૧૦ નિયમો કહી સભળાવ્યા.

દાદાભાઇના ઉપલા શરીરસંરક્ષણના નિયમો ધ્યાનમા લેતાં એટલુ સિદ્ધ થાય છે કે, એકલું સ્થૂલ શરીર મસ્ત અને મદોન્મત્ત બનાવવુ એ કઇ ખરી આરોગ્યતા નથી; પણ મનને એટલે સૂક્ષ્મ શરીરને ઉત્તમ ભાવનાઓથી સુસસ્કારો અને સદ્‌ગુણોથી વિભૂષિત કરવુ એનું નામ જ ખરૂ ' આરોગ્ય ' છે. દાદાભાઇના ઉપલા સદ્‌ગુણોમા ' સ્વદેશભક્તિની ઉપાસના' એ એક સર્વોત્તમ ગુણ છે. ઉપાસનાના અનેક પ્રકારોમાં ' વિરાટોપાસના ' સર્વોત્તમ ઉપાસના છે. નરરત્ન દાદાભાઇ આજ લગભગ અર્ધી સદી થયાં વિરાટોપાસના કરે છે.

તેત્રીશ કોટી દેવોની (હિન્દમાં હાલ તેત્રીશ કોટી પ્રજા છે હેની) ઉપાસના કર્યા કરે છે. 'મ્હારો દેશ' અને 'મ્હારી જન્મભૂમિ' એ હેમની ઉપાસનાનો પરમમંત્ર છે. અન્ન અને દાંતને વેર થઇ પડેલા હિન્દના અસંખ્ય મનુષ્યોને નિર્ધનતા અને ભુખમરામાંથી ઉગારવા ઉપલા મંત્રનો તેઓ નિરંતર જાપ કરે છે. આ હેમની વિરાટોપાસનાના પરમમંત્રની સિદ્ધિ માટે મિતાહાર, સાત્વિક ખોરાક અને સદાચરણની મુખ્ય જરૂર હોવાથી એ નરરત્ને સર્વ વ્યસનોને, માદક અને ઉત્તેજક પીણાઓને અને ઇન્દ્રિઓને ઉન્મત્ત બનાવે એવા સર્વ પદાર્થોને હમ્મેશને માટે દૂર કર્યા છે.

આ ઉપરથી માદક પદાર્થના વ્યસનીઓએ સમજવું જોઇએ કે, નરરત્ન દાદાભાઇએ આરોગ્ય, આયુષ્ય, આનંદ અને આબરૂ આ ચાર પદાર્થો પોતાની જીંદગીમા સપાદન કરવાને શુ કઇ જડીબુટ્ટીનું સેવન કર્યું છે ? કે કોઇ દેવની ભક્તિ કરી છે ? કે કોઇ મહાત્માની કૃપા મેળવી છે ? એમાંનું કાઇજ કર્યું નથી માત્ર એમણે સાત્વિક ખોરાક અને સદ્‌ગુણોથીજ ઉપલા ચાર પદાર્થો હમ્મેશને માટે મેળવ્યા છે. એમના સ્થૂળ શરીરનો ક્ષય થયે પણ એમનુ યશ-શરીર સદાને માટે કાયમ રહેશે.

ઉપર બતાવેલા આરોગ્યતાના ૧૦ નિયમો પૈકી ૫ મો નિયમ અહિં ફરીથી ઉતારીએ છીએ અને ઘણા આગ્રહ સાથે હેનુ નિરંતર સ્મરણ રાખવાની સર્વને ભલામણ કરીએ છીએ —

"ખાનપાન એ સ્થૂળ શરીરનો ખોરાક છે."

"સદાચરણ અને સદ્‌ગુણો સૂક્ષ્મ શરીરનો ખોરાક છે."

"અને એ બન્ને મળીને આરોગ્ય તથા આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરે છે."

'સત્સંગ.'

તા. ૧૯.–૯—૧૦.

નાનાં બાળકોમાં મૃત્યુનું વધતું જતું પ્રમાણ.

ત્હેનાં કારણો અને તે અટકાવવાની ટુંક સૂચના.

બાળકને દાંત આવ્યાબાદ એટલે દશ બાર માસની ઉમર બાદ દુધની સાથે બરોબર ચઢાવેલ ચોખા અગર ખીચડી આપવામાં આવે તો ધીમે ધીમે પાચન કરવાની શક્તિ તે બાળકમાં આવશે. કોઇ પણ કારણે મીઠાઇ અગર અતિશય ઘીવાળા પદાર્થ એને આપવા નહિ.

બાળાગોળી કે અફીણનો ખરાબ રીવાજ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયો તેનો વિચાર પ્રથમ કરવો જોઇએ. બાળકોને ઝાડા, મરડા કે બીજા કાંઇ પેટનાં કે મગજનાં દરદો થાય તેના કારણની પૂર્ણ તપાસની ગેરહાજરીમાં અજ્ઞાનતાથી ઉપર જણાવેલી બાળાગોળી કે અફીણ દાખલ થયાં હોય એમ લાગે છે. બાળાગોળી કે અફીણ વિના કારણે અને નિરંતર આપવાથી તે રીવાજ અતિશય નુકશાનકારક નીવડે છે.

દરદો કયા કારણથી ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રથમ શોધી કહાડવું જોઇએ બાળકોનુ રડવુ એ તેમના દરદોની ફરીયાદ ને જરૂરીઆત હાજતોનુ માગણુ છે. સમજુ માણસોની ફરજ છે કે તે બાળકોનું રડવું દરદના કે હાજતના કિયા કારણે છે તે શોધી કહાડવું જોઇએ. નહિકે તેને બદલે અફીણ કે બાળાગોળી આપી તેમને વધારે દુઃખી કરી દુ.ખમાં વધુ સડવા દેઇ છેવટે મરણશરણ કરવા જોઇએ

રોવાના કારણમાં તેમને ઝાડા પીસાબ વગેરે કરવું હોય છે ત્યારે કે બીજા શારીરિક દરદને લીધે તેઓ રડે છે, તે નિયમસર કરવાની હાજત પાડવાથી તથા નિયમિત રીતે ધવડાવવાથી બાળકો તનદુરસ્ત રહેવાનો સંપૂર્ણ ભરોશો છે.

બાળકોને બાળાગોળી કે અફીણ આપવાથી તેઓને ઘેન ચઢે છે અને તેમાં તેઓ રડતા, રમતા કે હસતા નથી, તેથી તેમની કુદરતી હાજતો વિષે તથા દરદો વિષે માતાઓ કાંઇ જાણી કે સમજી શકતી નથી. બાળકોને આનદમા રમતાં અને હસતાં રાખવાથી તેઓના આયુષ્યમાં વૃદ્ધિ થાય છે, જ્યારે ઘેનમાં પડી રહેવાથી જ્ઞાનતંતુઓ નરમ બની જાય છે, રોગમાં વધારો થાય છે, ખોરાક પચી શકતો નથી (દુર્ભાગ્યે વળી ઘી, મધ, પતાસાં અને તેવા ભારે ખોરાક હોય તો મહાનુકસાન થાય છે.) અને તેથી ઉલટી, ઝાડા, મરડા વગેરે વ્યાધિ થાય છે. આ દરદોનાં મૂળ કારણોની શોધ કર્યા વિના બીજા ઔષધથી તે મટતા નથી, તેથી બાળક દીનપ્રતિદીન નબળું પડતું જાય છે અને પરિણામે મરણશરણ થાય છે.

બાળકોનુ રડવુ એ તેમની હાજત માટે કે દરદો માટે માતાને સાવચેત કરવા અર્થે છે; પણ જો તે ઘેનમાં પડી રહેતુ હોય છે તો તે પોતાની હાજતો વિષે પોતાની માતાને જાણ કરી શકતુ નથી અને પછી ઘેનમાંથી જાગી ઉઠે છે ત્યારે એટલે કે જે વખતે બાળકને તેની જરૂર હોતી નથી તે વખતે માતાઓ જરૂરીઆતો આપે છે; એટલે કે ભૂખ ન હોય તેવે પ્રસંગે ખાવાનુ અને ઝાડાપીસાબ કરવા જરૂરીઆતો ના હોય તેવે પ્રસગે તે માટે બળાત્કાર કરી કરાવવાનુ કામ માતાઓ કરે છે. આથી જે માઠાં પરિણામ નીપજે છે તે ઉપર બતાવ્યાં છે, માટે બાળાગોળી કે અફીણનો રીવાજ કેવળ બધ કરવો જોઈએ.

ઉપરની મુખ્ય સૂચના ઉપરાંત નીચેની સામાન્ય સૂચનાઓ પણ જરૂરની છે-

૧. બાળકોના શરીરની સ્વચ્છતા—શરીર સાબુથી કે તેવા પદાર્થથી સ્વચ્છ રાખવુ જોઇએ, નિયમસર ત્હેને ન્હવડાવવું જોઇએ. બાળકને ખુલ્લી હવામાં ન્હવડાવવાથી શરદી તેમજ બીજા વ્યાધિઓ

થાય છે. તેમના શરીર ઉપર ભીનાં કપડાં રહેવા દેવાં નહિ; કારણ કે તે પણ નુકશાનકારક છે.

૨. કપડાં અને તેની સ્વચ્છતા.—કપડાં ખુલતાં અને સ્વચ્છ હોવાં જોઇએ. તંગ કપડાં પહેરાવવા એ ત્હેના સ્નાયુઓ અને શરીરના અવયવોને સંકોચ પમાડનાર છે. ઠંડીની ઋતુમાં તેમજ છાતીના દરદો પ્રસંગે ખાસ ગરમ કપડાં રાખવાં જોઇએ.

૩. બીછાનાં:—નાના બાળકને ઘોડીઆમાં સુવાડવાં તે ત્હેમને વધારે અનુકૂળ છે, પણ ઝાડા પીશાબથી ભીજાએલાં કપડાં તરત બદલવા જોઇએ અને બીછાનાં ત્હેમનાં હોય ત્હેને દરરોજ સૂર્યના તાપમાં સુકવવાં જોઇએ.

૪. ખોરાક:—ત્હેમનો ઘણોજ સાદો (દુધનો)હોવો જોઇએ તથા માતાઓએ ત્હેમને સારૂ પુષ્ટીકારક અને નિરોગી દુધ મળે તે અર્થે પોતાના ખોરાકમાં ઘણી સભાળ રાખવી જોઇએ. ધવડાવવાનુ કે ખોરાકનું નિયમિત અને ઘણુંજ મધ્યમસરનુ હોવું જોઇએ.

૫. ઔષધ.— કરવાની જરૂર પડે તો કોઇ સમજુ ડાકટરની સલાહથી તે કરવુ જોઇએ બાળકનુ પેટ સ્વચ્છ રહે તે અર્થે જરૂર પડે ત્હારે હરડે કે દીવેલ આપવું એ હિતકારક છે.

ઉપરની સૂચનાઓ નાના બાળકની માતાઓના તેમજ ત્હેમની આસપાસના મનુષ્યોના મન ઉપર ઠસાવવામા આવશે તો બાળકોનું આવું મોટુ મરણનુ પ્રમાણ અટકાવવામાં મોટી મદદ આપનાર નીવડશે, બાળકને નાની વયથી પડતાં હાનીકારક વ્યસનો અટકાવી શકાશે અને છેવટે ચાલાક અને તંદુરસ્ત બાળકો વૃદ્ધિને પામશે.

*** ઉપર મુજબનો લેખ એક ટ્રેકટના આકારમા પરોપકારાર્થે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલો તે જૈનવર્ગને પણ ઉપયોગી હોઇ અત્રે દાખલ કરવામાં આવ્યો છે. અધિપતિ–' જૈનસમાચાર ' તા. ૧૯–૪–૦૯

સ્ત્રીઓ સુખી કેમ રહે?

સ્ત્રીઓની સાધારણ અવસ્થા, કેળવણી, કાર્યો અને તેમનો બાંધો તથા તે સાથે હેમનાં ખરાં કર્તવ્યો, તેમને જોઇતા જ્ઞાનની ખામી, તેમના વહેમ, નાની અવસ્થામાં હેમને જોઇતી ગૃહકેળવણી ઇત્યાદિ તરફ સામાન્ય પ્રજા વર્ગનું તેમજ સ્ત્રીવર્ગનુ ધ્યાન ખેંચવાની જરૂર જણાય છે. આ સ્થળે ઉપર કહેલી બાબતોપર ધ્યાન ખેંચીને જ ન બેસી રહેતાં એવા ઇલાજો બતાવવાને પ્રયત્ન કર્યો છે કે, જેથી સ્ત્રીઓનાં ઘણાંખરાં દરદો ઉત્પન્ન **થતાં** અટકે અને થાય ત્યારે કયો રસ્તો લેવો તે તેમને સુઝે. સ્ત્રીઓનાં દરદો એવાં હોય છે કે તે થતાં અટકાવવામાં તથા મટાડવામાં તેમના પોતાના સારા સ્વભાવની તથા લાગતા વળગતા પુરૂષ વર્ગની મદદની તેમાં જરૂર છે.

મગજની નબળાઈ એ જ દરદનું મુખ્ય કારણ.

સ્ત્રી જાત જન્મથી જ પોચા સ્વભાવની હોય છે, એ સર્વદા લક્ષમાં રાખવાનુ છે, અને તેથી તેમનાં દરદોનુ વલણ **માનસિક ઉપદ્રવ** તરફ વિશેષ રહ્યા કરે છે કેળવાએલી સ્ત્રીઓના કરતાં નહિ કેળવાએલી સ્ત્રીઓ ઘણુ કરીને ઓછા પોચા સ્વભાવની હોય છે. હિંદુઓની ઉચ્ચ કોમમા ને પારસીની કોમમાં કેટલીક સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ બહુજ પોચો હોય છે; આવી સ્ત્રીઓને મનોવિકાર ઘણી વખત થાય છે. એટલુજ નહિ પરંતુ તેમને દવા આપવાની સાથે તેમના મનને આશા, ઉમેદ, ઉત્સાહ, ભય, વગેરેમાંથી જેની જરૂર લાગે તે, શબ્દોવડે, તેમનામાં ઉત્પન્ન કરવાથી વ્યાધિ જલદી દૂર થઈ શકે છે. એ સિવાય એવાં કેટલાક દરદીઓને દવાઓ વધારે સુક્ષ્મ માત્રામાં આપવાની જરૂર પડે છે, ને કેટલાકને વધારે ઉંચા અંશની જરૂર પડે છે. જો આવા દરદીઓ

પોતાનો સ્વભાવ ધીમે ધીમે ધર્મપરાયણ કરે, પોતાની વૃત્તિઓને કાબુમાં લાવે અથવા આ સંસારનો વૈભવ ઘડીકમાં નાશ પામે તેવો છે અને તે માત્ર મનુષ્યના પ્રયત્નને આધીન નથી પરંતુ પ્રારબ્ધાધીન છે એમ સમજીને પોતાને મળતા સુખ ને વૈભવથી સંતોષ માને અને ખોટા વહેમ, ભય, ચિંતા વગેરેને દૂર કરે તો રોગ જલદી મટવા લાગે છે.

દરેક મનુષ્યે અને ખાસ કરીને સ્ત્રીએ આ વાત સારીરીને લક્ષમાં રાખવી કે, આપણને કુદરતે એવું મનોબળ એટલે એક જાતની એવી મનની શક્તિ આપી છે કે તે વડે જો આપણે દૃઢ વિચાર કરીએ તો ઘણાખરા રોગોને મટાડી શકીએ છીએ. જે નિર્માલ્ય ને એદી જેવા હોય છે તેઓ પોતાની મેળે રોગને વિચાર કરીકરીને વધારે છે. જેઓ ઉત્સાહી અને આનંદી હોય છે તેઓ રોગને મટાડી શકે છે.

જે સ્ત્રીઓને ઘરનું કામકાજ અથવા બીજું કાંઇ કામ આખો દિવસ પહોચ્યા કરે છે, તેઓને નવરા બેસીને જીવ બાળવાનો કે ખોટા સાચા તર્ક કરવાનો વખત મળતો નથી; અને તેથી તેવી સ્ત્રીઓને માનસિક વ્યાધિઓ ઓછી થતી જણાય છે. નવરા બેશી રહેવાથી ઘણાખરા રોગો થવા પામે છે; માટે ગૃહસ્થની સ્ત્રીઓએ પણ પોતાનો સમય વ્યર્થ બેસી રહેવામા ગાળવો નહિ. સીવણકામ, ભરતકામ કે એવું કાંઇ કામ નવરાશની વેળાએ લઇને બેસવું ને એકાંત સેવવાને બદલે બેચાર મળતાવડાં બૈરાંની સાથે ગમ્મતમા વખત કાઢવો.

સ્ત્રીઓની સાધારણ અવસ્થાનો બીજી રીતે વિચાર કરીએ તો (૧) કેટલીક કુંવારી, (૨) કેટલીક પરણેલી ને (૩) કેટલીક વિધવા હોય છે. પ્રથમ કુંવારી સબંધી વિચાર કરીએ.

કુમારીકાઓ સંબંધી જાણવા જોગ.

નાની છોકરીઓનાં દરદો નાના છોકરાઓના કરતાં બહુ જુદા હોતા નથી. છોકરીઓ જરા મોટી ઉમ્મરની થાય એટલે તે જરાજરા

સમજવા લાગે છે કે તેનું કાર્ય આ દુનિયામાં છોકરાઓના કરતાં કાંઇક જૂદા પ્રકારનુ છે, અને જેમ જેમ તેની ઉમ્મર વધતી જાય છે અને તેના વિચારો પરિપકવ થઇને સંસાર તરફ વધતા જાય છે તેમ તેમ તેનામાં યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે, અને તે લગ્નને લાયક થતી જાય છે. આ સમયે તેના માબાપની મોટી ફરજ એ છે કે, છોકરીઓને સંસારની અને લગ્નવ્યવહારની ખબરો જેમ બને તેમ મોડી પડવા દેવી, અને લગ્ન પછીનાં કર્ત્તવ્ય સબધી વિચારો તેના મનમાં જેમ બને તેમ ઓછા આવે એમ કરવું. જેઓને યુવાવસ્થા મોડી પ્રાપ્ત થાય છે, તેઓને વૃદ્ધાવસ્થા પણ મોડી પ્રાપ્ત થાય છે. જે લોકો જુવાનીના વિચારો ને સુખના વિચારો કરી કરીને યુવાવસ્થા વહેલી લાવે છે અથવા યુવાવસ્થા **થયા** પહેલાં **થઇ** છે એમ ખોટું માનીને સુખ ભોગવવા લાગે છે તેઓ વૃદ્ધાવસ્થાને વહેલી માગી લે છે, એટલુજ નહિ પણ જે શરીર તેમ કર્યું ન હોત તો મજબૂત ને રોગોની સામે ટક્કર લઇ શકે તેવુ થાત તે શરીરને નબળુ પાડી દે છે અને પછી તેમને વારવાર વિચિત્ર રોગોથી પીડાવુ પડે છે. છોકરીઓને આખો દિવસ ઘરના કામકાજમાં રોકી ન રાખવી, કેટલોક વખત ભાષા, ગણિત વગેરે વિષયોનુ જ્ઞાન આપવું, અને તેનાં માબાપે તેના દેખતાં પોતાના ઉપભોગની વાતો કરવી નહિ; એટલુંજ નહિ પણ તેનાં લગ્ન-વેવીશાળની વાતો પણ કરવી નહિ. છોકરીઓની સોબત સબંધી પણ બહુ કાળજી રાખવાની છે, કેમકે ઘણુ કરીને તેમની સહીઅરોથી જ તેમના લગ્ન સબધીના વિચારોને પોષણ મળે છે. શોખીન ને વિષયલુબ્ધ માબાપ પોતાની જાતને નુકસાન કરે છે એટલુંજ નહિ પણ ત્હેમની પ્રજા પણ તેવુંજ શીખે છે અને એથી તેના વંશ અથવા આખી દુનિયાને કેટલુંક નુકસાન પહોંચે છે, એમ કહીએ તો ખોટું નથી.

વિરક્ત ને ધર્મપરાયણ કુટુંબોમાં પ્રજાને આવું શિક્ષણ થોડું મળે છે. નાના ગામડા કરતાં મોટાં શહેરોમાં યુવાવસ્થા ને વૃદ્ધાવસ્થા વહેલી આવે છે; તેનુ કારણ પણ મોટાં શહેરોમાં થતી શોખીન સહીયરોની સોબત અને ઉત્તરોત્તર સુખનાં નવીન સાધનોનુ અવલોકન હોય છે. એવાં સુખનો કે સુખનાં સાધનોનો ગામડામાં ખ્યાલ પણ તેઓને ભાગ્યેજ આવે છે. કુંવારી અવસ્થામાં હાલમાં જે કેળવણી મળે છે, તેમાં શિક્ષકોએ પણ છોકરીઓનુ લક્ષ લગ્ન અને સંસારિક સુખ તરફ જેમ બને તેમ ઓછુ ખેંચવું જોઇએ.

આપણા દેશમાં છોકરીઓની બાલ્યાવસ્થા પૂરી થવા આવી ક્યારે કહેવાય અને તેમનાં લગ્ન કયારે કરવાં જોઇએ એ સવાલ ઘણીવાર ચર્ચાય છે. આશરે ચૌદથી સોળ વર્ષ એ તેમનો સાધારણ લગ્ન કાળ ગણી શકાય; **માત્ર લગ્ન** બહુ નુકસાનકર્તા નથી પરંતુ તેમનુ શરીર લાયક થવા પહેલાં **લગ્નની ફરજો** તેમના પર નાખ-વાથી તેમની તન્દુરસ્તીને હરકત પહોચે છે, માટે ખરૂં લક્ષ તો તે બાબતે આપવાનુ છે. લગ્ન થયા પછી યુવાવસ્થા જલદી આવે છે એ ખરૂ છે, ને તે માટે બાર તેર વર્ષ પછી લગ્ન થાય તો તે વધારે સારૂ છે.

એથી ઉલટું કેટલીક જ્ઞાતિમાં ઉમ્મર થઇ ગયા છતાં લગ્ન થતાં નથી, અને ખરેખર તેવી જ્ઞાતિમાં પણ મનના રોગો વિશેષ થાય છે. આનુ કારણ માત્ર લગ્નની ગેરહાજરી નથી, પણ લગ્નનાં સુખો મેળ-વવાની યોગ્ય અવસ્થાએ થતી કુદરતી મનોવૃત્તિ, અને તે મનોવૃત્તિનો ભંગ છે. જે જ્ઞાતિમાં આવા બનાવ બનતા હોય તે જ્ઞાતિમાં શોખ-સંસારિક સુખનાં સાધનો મેળવવાની તૃષ્ણા ઓછી થાય અને સઘળી

મનોવૃત્તિને કાબુમાં રાખતાં આવડે એવી કેળવણીનો પ્રચાર થાય. તો માનસિક ઉપાધિ ઓછી થાય.

કુવારી અવસ્થામાં યોગ્ય નિયમ પ્રમાણે નહિ વર્તવાથી માત્ર **માનસિક રોગ** થાય એટલુજ નહિ, પણ **શારીરિક રોગ**—અંડાશય, ગર્ભાશય અને તેની આસપાસના સઘળા અવયવોમાં વ્યાધિ થતા જોવામા આવે છે.

છોકરાઓ મોટી ઉમ્મરના થયા પછી જેમ કુદરત વિરૂદ્ધ કાર્ય કરીને શરીર બગાડે છે તેમ મોટી ઉમ્મરે કુવારી છોકરીઓ પણ શરીરને બગાડે છે પણ સદ્ભાગ્યે આપણા દેશમા આવી ખરાબી હજી થોડી જણાય છે.

કેટલાક તત્વવેત્તા એવો મત જણાવે છે કે, જો લોકો લગ્નનો અર્થ માત્ર ઉપભોગને અર્થે થતો જડ શરીરનો સબંધ ન ગણતાં આત્માનો આત્મા સાથે થતો સબંધ પ્રાધાન્ય ગણે અને શારીરિક સબંધ ગૌણ સમજે, તો હાલનાં લગ્ન ને લગ્નની ગેરહાજરીથી થતાં દુખો ઓછા થાય

સ્ત્રીઓ અને ભણતર.

સ્ત્રીઓને કેળવણી લેવાનો વખત પણ કુંવારી અવસ્થા જ છે અને તેઓને કેળવણી કેવી આપવી જોઇએ તે ઘણો મોટો વિષય છે, પણ એટલુ તો ખરૂ છે કે તેમના મનની શક્તિઓ ભાષાજ્ઞાન, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ગણિત ઇત્યાદિથી બહુ ખીલવવાની જરૂર નથી. અગર જો કે એવા જ્ઞાનની તેમને જરૂર છે, પરતુ તે માટે તેમને **આખો દિવસ મંડયા રહેવું જોઇએ નહિ.** છોકરીઓનો અભ્યાસ પરણે ત્યાં સુધી ત્રણ ચાર કલાકથી વધારે વખત ચાલવો જોઇએ નહિ. અને પરણ્યા પછી પણ ત્રણ કલાક જ બસ છે. તેમના મગજ

ને આરામની બહુ જરૂર રહે છે. જે સ્ત્રીઓ નિશાળના અભ્યાસમાં બહુ આગળ વધે છે, તેઓ સંસારિક કામકાજ માટે યોગ્ય રહેતી નથી, ને તેમની પ્રજા નિર્બળ થાય છે. જે મગજ અભ્યાસ ગ્રહણ કરે છે, તેજ મગજ શરીરની ખીલવણી–વૃદ્ધિ ને મજબૂતી કરી શકે છે, ને જો તેને માત્ર અભ્યાસમાં રોકવામાં આવે, તો શરીરની ખીલવણી, વૃદ્ધિ ને મજબૂતી ઓછી થાય છે, એ હકીકત યાદ રાખવા જેવી છે.

ફીલાડેલ્ફીઆના ડા **મીશેલ** લખે છે કે "હાલમાં અમેરીકાની સ્ત્રીઓ, સ્પષ્ટ કહીએ તો, સ્ત્રી તરીકે તેની ફરજો માટે શરીરે નાલાયક હોય છે, અને સઘળા સુધરેલા દેશોમાં, જે મહાન કાર્યો પુરૂષોની મગજ શક્તિ ઉપર બોજારૂપ થઇ પડે છે, તે કાર્યો કરવાને સૌથી ઓછી લાયક હોય છે જેટલી, કુદરત તેની પાસેથી પત્ની તરીકે અને માતા તરીકે શક્તિને લાયકાતની આશા રાખે તેટલી તેનામા હોતી નથી"

બોસ્ટનના ડા. **કલાર્ક** પણ લખે છે કે–"આપણી નિશાળોમાં જેઓ અભિમાની અને સમજુ છોકરીઓ હોય છે, જેઓમા ઉમદા સ્ત્રીઓના ગુણો હોય છે, તેઓ માદા રહે છે; જેઓ રમતીઆળ કે આળસુ હોય છે તેઓ માંદી રહેતી નથી; અને આ પ્રમાણે **આપણી અત્યારની કેળવણીથી સૌથી વધારે લાયકનો નાશ થાય છે**.... જ્યારે તેઓને લગ્નનો ને પ્રસુતીનો સમય આવે છે, ત્યારે જેમ પવનના તોફાનમા દાણાનો છોડવો વાંકો વળીને ભાગી જાય છે, ને ફરીને તેમાં દાણા થતા નથી, તેવી જ હાલત સ્ત્રીની પણ થાય છે, અને તે ફરીને ફળ આપી શકતી નથી આવી કેળવણી તે છોકરીઓને માટે કે તેની ઓલાદને માટે સારી નથી"

પરણેલી સ્ત્રીઓ અથવા આશરે તેર ચૌદ વર્ષની ઉમ્મરની સ્ત્રીઓમાં એક જાતનો **પાંડુરોગ** થવા પામે છે અને ક્ષયવાળા અને વાઇ જેવા ભેજાના દરદવાળાં માબાપના છોકરાંને જો ક્ષય, કંઠમાળ કે વાઇ થવાને માટે બીજાં ઉત્તેજક કારણો મળી આવે, તો આ સમયે દેખાવ આપે છે. આવી બીમારી આ સમયે ઉત્પન્ન ન થાય તેટલા માટે તેને યોગ્ય કસરત, રમતગમત, ખુલ્લી હવા ને પ્રકાશ ઇત્યાદિની બહુ જરૂર છે. જે સ્ત્રીઓ કુંવારી રહે તેમને પણ આટલી ઉમરે કોઇ કોઇ વાર પાંડુ રોગ થઇ આવે છે આ દરદમાં ચામડી ઘણું કરીને ફીક્કી થઇ જાય છે; તો પણ કોઇવાર જરા લીલા રંગની લાગે છે. એ સમય એવો છે કે, તે વખતે સ્ત્રીની યુવાવસ્થાની શરૂઆત હોય છે અને તેણી તન કે મનની અતિશય મહેનત ખમી શકતી નથી. તો પણ આ હકીકત લક્ષમા રાખ્યા વિના જે છોકરીઓ ચૌદમા ને પંદરમા વર્ષમાં નિશાળનો અભ્યાસ જારી રાખે છે, તેઓનાં શરીર બહુ નબળાં થઇ જાય છે, અને તેમના અંગો સંપૂર્ણ રીતે ખીલી શકતાં નથી. વળી પરણેલી સ્ત્રીઓ ચૌદેક વર્ષની થાય છે, ત્યારે તેમનાં અંગો પરિપકવ થયાં છે કે નહિ તેની બરાબર દરકાર રાખ્યા વિના કેટલીકવાર સાસરીઆમા પત્નીના ધર્મ બજાવવાને મોકલવામાં આવે છે; અંગો બરાબર ખીલવણી પામ્યા પહેલાં સ્ત્રી પુરૂષનો વ્યવહાર શરૂ કરવાથી ઘણું જ નુકશાન થાય છે.

કુદરતના કાયદાના ભંગથી ભોગવવી પડતી શિક્ષા.

સ્ત્રી પુરૂષના વ્યવહાર પહેલાં અંગો ધીમે ધીમે કુદરતી નિયમ પ્રમાણે ખીલે છે, અને રજોદર્શન આવે છે, ત્યારે અંગો મજબુત ને તનદુરસ્ત રહે છે. પણ વ્યવહાર શરૂ થયા પછી બળાત્કારે અંગ ખીલવણી પામે છે, તે ખીલવણી અગર જો કે ઉતાવળથી થાય છે, તો પણ તેમાં

મજબુતી ને તનદુરસ્તી હોતી નથી. કવચિત્ અંગની બીલકુલ ખીલવણી હોતી નથી, ત્યારે પણ તેના મૂર્ખ સગાંવહાલાં તેણીને તેણીના પત્ની તરીકેના ધર્મ સમજાવે છે, અને તેણીનું લક્ષ અસ્વાભાવિક ઉતાવળથી સ્ત્રી પુરૂષના વ્યવહાર તરફ ખેંચાય છે, એટલે અંગની ખીલવણી પણ વધારે ઉતાવળથી થાય છે. ઉપર કહ્યુ તેમ આવી ઉતાવળથી થયેલી ખીલવણીમાં જરા પણ મજબૂતી ને તનદુરસ્તી હોતી નથી અને તેથી નાની ઉમ્મરે યુવાન થઇ યુવાવસ્થામાં જ ઘરડી થઈ જાય છે. યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થયા છતાં જેઓ પરણી નથી તેમની તનદુરસ્તી સારી રહેતી નથી. અંગોની ખીલવણી થયા પછી પણ સ્ત્રીઓએ અને ખરી રીતે તેમના પતિઓએ એ સમજવાનું છે કે તેમની યુવાવસ્થા એ કાંઇ બેદરકારી અને વિષય લુબ્ધપણામાં ગાળવાનો પરવાનો નથી. કુદરત પોતાના નિયમનો ભંગ કદી સહન કરતી નથી, પક્ષપાત કરતી નથી, કે અપવાદ રાખતી નથી.

રજોદર્શન સૂચવે છે કે સ્ત્રી ગર્ભધારણ કરવાને પાત્ર થઇ છે, અને તેથી સ્ત્રીપુરૂષનો વ્યવહાર કરવાનો સમય પ્રાપ્ત થયો છે, તે પછી વ્યવહાર કરવામાં તે સ્ત્રીની તનદુરસ્તી ને શરીરની સહનશક્તિ હમેશા લક્ષમાં રાખવાની છે **અઠવાડીઆમાં એક કે બે કરતાં વધારે વખત સ્ત્રીપુરૂષનો વ્યવહાર થાય તો તે સ્ત્રી તેમજ પુરૂષ બન્નેને નુકશાનકારક છે.**

લગ્ન વખતે સ્ત્રી તથા પુરૂષનું અરસ્પરસ સંબંધ ધરાવતી ઉમ્મરનું પ્રમાણુ કેટલુ હોવુ જોઇએ એ સવાલ ઘણી અગત્યતાનો છે; અને તે વિષય ઘણો ચર્ચાઇ ગયેલો છે. જો પુરૂષની ઉમ્મર સત્તર કે અઢાર વર્ષની હોય, તો સ્ત્રીની ઉમ્મર તેર કે ચૌદ વર્ષની હોવી જોઇએ; સામાન્યતઃ ત્રણ ચાર વર્ષનો ફેર બસ છે.

લગ્ન થયા પછી લગ્નનો ઉદ્દેશ સુધરેલી પ્રજામા હાલમાં શારીરિક ઉપભોગ જ માનવામાં આવે છે. અને શારીરિક ઉપભોગ કેમ વધારે વર્ષો સુધી ચલાવી શકાય તે માટે ઘણા માણસો પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. શરીરની ખુબસુરતી ને યુવાવસ્થા ટકાવી રાખવા માટે પ્રજોત્પત્તિ ન થાય એવો પ્રયત્ન પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ કરે છે, અથવા કેટલાક પુરૂષો સ્ત્રીઓ પાસે તે કરાવે છે. આવા પ્રયત્નો તનદુરસ્તીને કોઇ પણ રીતે ફાયદો કરતા નથી; એથી ઉલટુ એમ કરવા જતાં ભયકર રોગો સ્ત્રીઓને લાગુ પડે છે, અને કેટલીક સ્ત્રીઓ તે પ્રયત્નથી વધ્યા થઇ જાય છે.

પછી મોટી ઉમ્મરે જ્યારે સ્વભાવ કાંઇક બદલાય છે, ત્યારે પ્રજાની ઇચ્છા થાય છે, એટલે વધ્યાપણુ મટાડવાનો ઉપાય શોધે છે અને ફાંફાં મારતાં કોઇ વખત બહુ દુખી થાય છે.

પરણેલી સ્ત્રીઓના સંબંધમાં બે બોલ.

પરણેલી સ્ત્રીઓએ રજોદર્શન, ગર્ભાધાન ને પ્રસુતિ એ ત્રણ સમયે શરીરને સારી રીતે સાચવવાનુ છે.

રજોદર્શન સમયે સાચવવાના નિયમો.

હિદુઓની ઉચી કોમમાં સ્ત્રી રજસ્વળા થાય ત્યારે તેણીને સ્પર્શ કરવાનો ધાર્મિક બાધ ગણ્યો છે, તે તનદુરસ્તી જાળવવાને માટે બહુ ઉપયોગી છે, તેણી તેટલો વખત માંદી છે એમ ગણવુ જોઇએ. પણ ઉપર લખેલ ધાર્મિક બાધ કેટલીક વાર અણસમજુ સગાઓને લીધે વધારે હાનીકારક થાય છે. બિચારી સ્ત્રીને તે વખતે પુરતુ પાથરવાનુ કે ઓઢવાનું કે પુરતો આરામ પણ મળતો નથી. એથી તેણીને બહુ સહન કરવું પડે છે, ને પેડુમાં દુખાવો વગેરે દરદ થઇ આવે છે.

રજોદર્શન વખતે માદા માણસના જેવી માવજત થવી જોઇએ;

કેમકે તે વખતે શરીર નબળું પડે છે, અને જો શરદી વગેરે કારણથી રક્તસ્રાવ જોઇએ તેવો થતો નથી તો મહા વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે.

(૧) રજોદર્શન દરમ્યાન સ્ત્રીએ પુરૂષનો સંગ કરવો નહિ.

(૨) આરામ જેમ બને તેમ વધારે લેવો પણ નવરા હોવાથી જીવ બાળવો નહિ. અને નવરાશ ને એકાંત ન લાગે એટલા માટે સીવણ કે ભરતનું હલકું કામ કરવું.

(૩) અંગને શરદી લાગવા દેવી નહિ. ગરમ કપડાની જરૂર પડે તો રાખવાં. પથ્થર પર કે ચુનાની છો ઉપર ફરવુ નહિ કે બેસવુ નહિ; પાણીમાં બેસવું નહિ, તેમજ પાણીમાં કે વરસાદમાં બહુ ફરવુ નહિ. બપોરના સખત તડકામાં બહાર નીકળવું નહિ. રજોદર્શન હોય ત્યાં સુધી ઠંડે પાણીએ ન્હાવુ નહિ તેમજ બહુ ગરમ પાણીએ પણ નહાવુ નહિ કેટલીક સ્ત્રી રજોદર્શન થાય કે તરત ઠંડે પાણીએ નહાય છે; આથી જેમનાં રક્તાશય મજબુત હોય છે તેમને હરકત આવતી નથી, પણ જેમનાં રક્તાશય નબળાં હોય છે તેમને તો નુકશાન થાય છે જ.

(૪) સ્ત્રીને ભય, ધાસ્તી, ચિંતા ઇત્યાદિથી મુક્ત રહેવા દેવી. એકદમ ત્રાસ કે ભય થવાથી તેના ગર્ભાશયને ધક્કો પહોંચીજાય છે ને રજોદર્શન મંદ પડી જાય છે ક્રોધ, મોહ ઇત્યાદિથી પણ એવીજ અસર થાય છે અને તેટલાજ માટે સંસારના વ્યવહારથી તેણીને સઘળી રીતે અલગ ગણવી જોઇએ.

(૫) રજોદર્શનનો સ્રાવ વાદળીના કકડામાં એકઠો થવા દેવો અથવા સાફ કપડામાં થવા દેવો, પરંતુ ગંદા કપડાના કુચા વાપરવા નહિ. એક વખત રજોદર્શન થયા પછી આશરે અઠાવીશ દિવસે ફરીને રજોદર્શન થાય છે, જે દરમ્યાન અંડાશયનું એક બીજ દીનપ્રતિદીન વૃદ્ધિ પામતું જાય

છે.પછી ફાલોપીઅન ટયુબમાં થઇને ગર્ભાશયમાં આવે છે, ને ત્યાં કાંતો રહી જાય છે, અને કાંતો રક્તસ્રાવ સાથે બહાર નીકળી જાય છે. કોઇ કોઇ સ્ત્રીને રજોદર્શન આથી મોડું આવે છે, તેનું કારણુ સ્ત્રીના બીજને પરિપકવ થવામાં જોઇતો લાંબોવખત હોય છે. રહેજસાજ વહેલો મોડો અટકાવ આવે, તે માટે ઉપાયની જરૂર નથી. પ્રસુતી પછી રજોદર્શન કોઇને ત્રણુ મહિને થાય છે, તો કોઇને સાત આઠ મહિને થાય છે, ને કોઇને તેથી પણુ વહેલું મોડું થાય છે; એ દરેક સ્ત્રીની પ્રકૃતિ ઉપર આધાર રાખે છે; અને તેમાં કુદરતને મદદ કરવાની બહુ જરૂર નથી.

ગર્ભાધાન.

જ્યારે ગર્ભાધાન થાય છે ત્યારે સ્ત્રીના શરીરને જાળવવાની વધારે જરૂર છે. અને અગર જો કે ગર્ભ જાળવવામાં કુદરત પોતાની સઘળી શક્તિ વાપરતી હોય એમ લાગે છે તોપણુ જાણી જોઇને શરીરને ધક્કો પહોંચે એવુ કાર્ય કરવામાં ડહાપણુને બદલે મૂર્ખાઇ રહેલી છે આ સમયે પણુ સ્ત્રીની વિવિધ પ્રકૃતિઓનુ ભાન થાય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓને શરીરનો ને મનનો શ્રમ ઘણો વેઠવા છતાં કાંઇ અડચણુ આવતી નથી, ને કેટલીક સ્ત્રીઓ રહેજ શ્રમ વધારે લે તો હાની થઇ આવે છે. એથી સઘળી સ્ત્રીઓ માટે એક સરખો કશો નિયમ કહી શકાતો નથી દરેક સ્ત્રી થોડા વખતમા સમજી શકે છે કે પોતાને કેવો ખોરાક, કેવી કસરત, ને કેવું વર્તન માફક આવે છે, ને તે પ્રમાણે તેને વર્તવા દેવામાં આવે તો ભાગ્યેજ માઠુ પરિણામ આવે છે. એ ખરૂ છે કે એ સમયે તેણીને આરામ ને નિદ્રાની વધારે જરૂર છે. તેની ચંચળતા ઓછી થાય છે, વખતે મનોવૃત્તિઓ બહુ શાન્ત થાય છે, અને વખતે તે બહુ તીવ્ર થાય છે, અને તેનાં સર્ગા-

વહાલાંઓએ તેની મનોવૃત્તિઓ જ્યા સુધી અનર્થકર્તા ન હોય ત્યાંસુધી તેને છુટ આપવી ઘટે છે. આ વખતે તેના મગજ ઉપર આણ બનાવોની છાપ બહુ ઉડી બેસે છે, અને તેની અસર કેટલેક દરજ્જે તેના સતાન ઉપર પણ થાય છે. **સારૂ ને તનદુરસ્ત બાળક અવતરે એટલા માટે પણ સ્રીની આ વખતે સારી માવજતની જરૂર છે.** આરામ, ને મનોવૃત્તિની યોગ્ય છુટ સાથે આનંદ ને રમત ગમતની પણ જરૂર છે. કલેશ ને કકાસ જે કરનારને તથા કરાવનારને બન્નેને હાની કરે છે, તે માત્ર સગર્ભા સ્રીને જ નહિ પણ તેના ગર્ભને પણ નુકશાન કરે છે, ને બાળક આનદી સ્વભાવનું થવાને બદલે ચીડાઉ ને પોચા સ્વભાવનુ થાય છે.

તે વખતના ખોરાક સંબધી એ જરૂરનુ છે કે તે જેમ બને તેમ સાદો, પૌષ્ટિક ને ઉત્તેજક ગુણો રહિત હોવો જોઇએ. ગરમ મસાલા, દારૂ, કાફી, ચાહ વગેરે ન વાપરવાં જોઇએ; ખરેખર ઘણી સ્રીઓ આવા પદાર્થો છુટથી વાપરે છે, પણ તેમની પ્રજાનો બાંધો જન્મતી વખતે મજબૂત હોતો નથી. સગર્ભા સ્રીએ એક વખતે પુષ્કળ ખોરાક લેવાને બદલે ત્રણ ચાર વખતે થઇને પુરતો ખોરાક લેવો. દુધનો ખોરાક વધારે સારો છે.

ગર્ભાધાનના પાંચમા મહિનાથી પુરા દિવસો સુધી સ્રીએ એક ગરમ કબજો આખા પેડુને ઢાંકી શકે તેવો પહેરી રાખવો જોઇએ. બધાં કપડાં જેમ બને તેમ ખુલતાં હોવાં જોઇએ. જે સ્રીઓના પગ ઠડા રહેતા હોય તેમણે પગે મોજા પહેરી રાખવાં.

નહાવાનું પાણી બહુ ગરમ કે બહુ ઠડુ સારૂ નથી. શરીરને માફક આવે તેટલી ગરમી વાળું પાણી નહાવામાં વાપરવું; ને બને તેટલી શરીરની સ્વચ્છતા રાખવી.

કેટલીક સ્ત્રીઓને પ્રસુતિ થયા પછી છ માસની અંદર બીજો ગર્ભ રહે છે, અને એ પ્રમાણે ત્રણ ચાર કે વધારે વખત પણ ગર્ભાધાન રહે છે. એક વખત પ્રસુતિ થયા પછી ગર્ભ ક્યારે રહી શકે તેનો ચોક્કસ નિયમ નથી. ગર્ભાધાન અને પ્રસુતિ એ બન્નેથી ઘણી સ્ત્રીઓનાં શરીર નિર્બળ, વ્યાધિગ્રસ્ત અથવા વ્યાધિને લાયક થઇ જાય છે. ગર્ભાધાનથી શિરાઓ ઉપર વધારે બોજો આવે છે, અને તેથી રક્તાશયને વધારે શ્રમ પડે છે એટલે કેટલીક સ્ત્રીઓના રક્તાશયમાં ગર્ભાધાનને લીધે દરદ ઉત્પન્ન થાય છે. જો સ્ત્રીને પરણવા પહેલાં રક્તાશયનું કાંઇ દરદ હોય, તો પરણેલી જીંદગી તેણીને જોખમકારક થઇ પડે છે. પણ તેથી લગ્નનો દોષ ગણવાનો નથી, કેમકે લગ્નથી એમ સમજવાનું નથી કે પુરૂષે પોતાની સ્ત્રી સાથે વિષય વ્યવહાર કરવોજ જોઇએ; સ્ત્રીનુ શરીર યોગ્ય છે કે નહિ એ સવાલ લગ્ન પછી સર્વદા વિચારવાનો રહે છે, અને જો તે સવાલ લગ્ન **પહેલાં** વિચારવામાં આવે તો ઘણુ સારૂં છે, અલબત જેમ સ્ત્રીના શરીરનો વિચાર કરવાની જરૂર છે, તેમજ પુરૂષના શરીરનો પણ વિચાર કરવાનો છે. પણ અત્રે સ્ત્રીઓનો જ વિષય છે, એટલે પુરૂષ સબંધી વિસ્તારથી કાંઈ લખી શકાય નહિ. જે સ્ત્રીઓનાં રક્તાશય કે એકંદર રીતે શરીરના સઘળા અવયવો નબળા લાગે, તેમની સાથે બનતાં સુધી તેમના પુરૂષોએ વ્યવહાર ઓછો રાખવો, અને તેમનામાં શક્તિ આવે તે માટે અવશ્ય ઉપાયો લેવા. નબળા બાંધાને લીધે ઘણીવાર ગર્ભપાત થઈ જાય છે, અને કોઇ કોઈ સ્ત્રીને તો તેવી આદત પડી જાય છે.

પ્રસવ પછી સ્ત્રીએ પતિ સાથે વ્યવહાર ઓછામાં ઓછા ત્રણ માસ સુધી કરવો નહિ; કેમકે તેથી બાળકને તેમજ માતાને નુકસાન

થાય છે પ્રસવ પછી સ્ત્રીએ બાળકને કેટલી મુદત સુધી ધવરાવવું એ સવાલ પણ બહુ અગત્યનો છે. સાધારણ રીતે જો રજોદર્શન પ્રસવથી છ કે સાતમે મહિને થાય, તો સ્ત્રીના દુધમાં વિશેષ ફેરફાર થતો નથી; પણ જો તે પછી બાળકની તન્દુરસ્તી બગડતી ચાલે તો તેને ધવરાવવું નહિ. જેમ રજોદર્શન મોડું આવે છે, તેમ જન્મેલા બાળકની તનદુરસ્તી સારી રહે છે. **પ્રસવ પછી જો સ્ત્રીની મનોવૃત્તિ વિષય તરફ ઓછી જાય તો તેના દુધમાં બગાડ ઓછો થાય છે**; પણ જેમની મનોવૃત્તિ જલદી ઉશ્કેરાય છે, અથવા જેમનાં સગાં વહાલાં તેમની મનોવૃત્તિ વહેલી ઉશ્કેરે છે, તેઓના દુધમાં બગાડ વહેલો થાય છે, અને તેથી બાળકને હાની પહોંચે છે.

વિધવાને જાણવા જોગ.

વિધવા સ્ત્રીઓ જો યુવાવસ્થામાં હોય તો ગર્ભાધાન આદિથી તો તેમના શરીરને કશી હરકત થવાનો સંભવ નથી; તેમ છતાં શરીર બગડવાનું કારણ તેમની અનીતિ, તેમના શોક, ક્રોધ, ચિંતા આદિ મનોવિકાર, શોક ઉત્પન્ન કરાવે એવી વાતચિતો, માત્ર શરીરનાં જડ સુખોની મમતા, પોતાના ખરા ધર્મ સંબંધી અજ્ઞાનને લીધે ઉપવાસ આદિ વ્રતોનું અતિશય પાલન, શરીર ઉપર આવતા કંટાળાથી થતી તનદુરસ્તીની બેદરકારી ઈત્યાદિ મુખ્ય હોય છે. અને એ કારણો એવાં છે કે જો કોઇ વિધવા શુદ્ધ અંતઃકરણથી ઇચ્છે તો તે સહેલાઇથી દૂર કરી શકે. કવચિત્ વિધવા સ્ત્રી પોતાના ગુહ્યાવયવોની કુદરતી શક્તિ દૂર કરવા અથવા વૃત્તિ શાન્ત કરવા અયોગ્ય ઉપાયો લે છે, તેથી ગર્ભાશય આદિ ભાગ રોગગ્રસ્ત થઇ જાય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ દેહદમનને ખાતર આહાર વિહારમાં અને બીજી રીતે કષ્ટ ભોગવે છે,

પણ તેથી અંતે દેહમાં રોગ વધે છે, ને પોતાના દુઃખમાં વધારો કરે છે એટલુંજ નહિ, પણ સગાં સંબંધીને પણ બોજારૂપ થઇ પડે છે. પોતાના શરીરને હાની થાય એવું કર્તવ્ય કોઇ પણ મનુષ્ય કરે તો તો કુદરતની નજરે ગુન્હેગાર છે, અને કુદરતી રીતે તેને સજા થયા વિના રહેતી નથી. જે સ્ત્રીઓમાં અંગબળ વધારે હોય, તેમણે પૈસો પ્રાપ્ત કરવા માટે સિવણ ભરત કે એવું કાંઇ કામ કરવું; જેઓની પાસે દ્રવ્ય હોય તેમણે વિધવાઓના ધર્મ જાણવાને તથા બીજી સ્ત્રીઓને સમજાવવા પ્રયાસો કરવા અને બીજી વિધવા સ્ત્રીઓનાં દુઃખો કમી થઇ શકે તેવા ઉપાયો યોજવા અને જરૂર લાગે તો ખોરાક બહુજ હલકો લેવો અથવા થોડો લેવો, પરંતુ શરીર બહુ નબળું પડે એમ કરવું નહિ. વિધવાવિવાહ કરવો કે નહિ તે સવાલ વૈદ્યક દૃષ્ટિથી જોતાં કાંઇ અગત્યનો નથી, અને તેથી અત્રે લેશ માત્ર લખ્યું નથી. એકંદર રીતે **વિધવાઓના ઘણાખરા વ્યાધિઓ તેમની મનોવૃત્તિથી નીપજેલા હોય છે**, ને તેથી કાંઇ ખાસ ઉપાયો બતાવવાની જરૂર નથી; તેઓ પોતાની વૃત્તિઓને એવી રીતે કાબુમા રાખે કે તેથી દેહને હાની ન થાય તો બસ છે. નવરાશ, એકાંત, ખરાબ સોબત, ગરમ મસાલાદાર કે મીષ્ટ પદાર્થો એ સઘળાં મનોવૃત્તિને ઉત્તેજન આપનાર છે, માટે તેથી જેમ બને તેમ દૂર રહેવું; અને ઉદ્યોગ, સુઘડ સ્ત્રીઓનો સમાગમ, ધર્મની કે વિવિધ વિદ્યા હુન્નર સબંધી બાબતોનું મનન, ગણિત શાસ્ત્રના દાખલા, સાદો ખોરાક, મિષ્ટ ભોજનનો ત્યાગ, વૈરાગ્ય, " સંસારની જડ વસ્તુઓનો પ્રેમ ને મમતા સદા અસંતોષ આપનારાં છે " અને "આત્માનો પરમાત્મા સાથેનો સંબંધ સમજવાથી સદા સંતોષ બની રહે છે, " એવો ખ્યાલ અથવા એવા હરકોઇ મનનું

સમાધાન કરનાર તર્કને વળગી રહેવું એ સઘળું મનોવૃત્તિને શાન્ત અને નિયમિત કરે છે, અને સદ્ગુણી વિધવાને ઉપયોગી થઇ પડે છે. પોતાનો સ્વભાવ જેવો કરવો હોય તેવો થઇ શકે છે, માટે પોચો સ્વભાવ થવા દેવો નહિ; મનને મજબૂત કરવુ ને વિધવા થવું એ બહુ દુઃખની વાત છે એવો મનાઇ બેઠેલો વિચાર કાઢી નાખવો. સમજુ સ્ત્રી તેને "અવસ્થાનો ફેરફાર" માત્ર સમજે છે. અને આનંદમાં ધર્મ બજાવતી પોતાનો કાળ કાઢે છે. પોચા હૃદયવાળી વિધવાઓના તનમનની દેખરેખ રાખવાની ફરજ તેમના સગાવહાલાંની છે. જ્યાં સગાંવહાલાં ન હોય ત્યાં જ્ઞાતિ ...રથી તેમની તનદુરસ્તી માટે ગોઠવણ થવી જોઇએ.

ઉપસંહાર.

છેવટ સ્ત્રીઓની તનદુરસ્તીની બાબતમાં એ કહેવાની જરૂર રહે છે કે, આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓની તનદુરસ્તીનો આધાર ઘણે ભાગે તેમના સગાંવહાલાં ઉપર રહે છે. જ્યાં તેણીને એક નોકર તરીકે પોતાના દેહની દરકાર કર્યા વિના કામ કરવું પડે છે, ત્યાં વ્યાધિ અટકાવવાની આશા નથી; પણ જેમ જેમ લોકો સમજતા જાય છે તેમ તેમ હવે સ્ત્રીઓને તેમના શરીરની તનદુરસ્તી જાળવવાનો હક મળતો જાય છે, એ સંતોષની વાત છે.

આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓને વરસાદ તથા તડકામાં દુઃખ સહન કરવું પડે એવા રીવાજો છે, તે કેટલેક અંશે દૂર થવાની જરૂર છે. જોડા ને છત્રી એ તેમનાથી સાધારણ રીતે વપરાતા નથી, પણ જરૂર પડે ત્યારે વાપરવાં જોઇએ. ઉનાળામાં તડકાથી ને ચોમાસામા શરદીથી તેમને બહુ હેરાન થવું પડે છે. પુરૂષ કરતાં તેઓ ટાઢ તડકો થોડાં ખમી શકે છે, તો પણ તેઓ રીવાજને વળગી રહે છે, તેથી

હાની થાય છે. ઉંચી એડીના ને ચપડોચપડ થતા જોડાથી ફાયદો નથી.

કોઇના મરણ પાછળ અતિશય રોકકળ કરવાનો, ધર્મને અર્થે હદ ઉપરાંત ઉપવાસાદિ વ્રતો કરવાનો, અવયવોની શક્તિ ઉપરાંત વજનદાર ઘરેણાં પહેરવાનો, વ્યાધિ છતાં શરમને લીધે બેદરકાર રહેવા-નો, દવા સબંધી સલાહ ભણેલ સ્ત્રીડાકટરો કે પુરૂષડાકટરની નહિ લેતાં માત્ર અજ્ઞાની સુયાણીઓની તેમજ ઉંટ વૈદ્યો—હકીમો—બાળ-વૈદ્યો અને ખોટાં પાટીયાં મારી બેસનારા ઠગારાઓની તથા સુવાવડના ડાકટરનો ડોળ ઘાલી પડીઓ વેચનારાની સલાહ લેવાનો અને એવા અનેક માઠા રીવાજો જે આપણામાં છે, તે ધીમે ધીમે છોડતા જવા જોઇએ; ને શરીરની સુખાકારી જળવાય, નીતિ સચવાય, પ્રજા સારી થાય, ને સંસાર આનંદમય થાય એવા રીવાજો ગ્રહણ કરતા જવું જોઇએ

તા. ૧૩-૧૧-૦૯

જૈનોમાં વધતો જતો હિસ્ટીરીઆનો ભયંકર મરજ: એનાં કારણો અને ઇલાજો.

હિસ્ટીરીઆ એ નામ અંગ્રેજી હોવા છતાં અંગ્રેજી પ્રજાની માફક એ દરદનુ પણ એટલું પ્રબળ વધી પડયુ છે કે અભણમાં અભણ હિંદુઓ-ખુદ સ્ત્રીઓ પણ ત્હેને સારી રીતે પીછાને છે, કારણ કે એવાં થોડાંજ દરદો આ પૃથ્વીની સપાટાપર હયાતી ધરાવતા હશે, કે જેમણે હિસ્ટીરીઆ જેટલો ત્રાસ મનુષ્યો પર–ખાસ કરીને કોમળ સ્ત્રીઓપર વર્તાવ્યો હશે ! એ દરદમા લગભગ બીજા તમામ દરદોની નકલ થાય છે. મુખ્યત્વે એ દરદ જગતની ઉત્પન્ન કરનારી વ્યક્તિ ઉપર એટલે કે સ્ત્રી વર્ગ ઉપર પોતાનુ જોર અજમાવે છે અને ઘણે ભાગે તે દરદ માણસની પોતાનીજ મૂર્ખાઈનુ પરિણામ હોય છે. એ દરદ સાથે હિંદુઘરસસાર તેમજ ધર્મપ્રકરણનો ઘાડો સબંધ હોવાથી આજે આપણે એ દરદનાં કારણો, ચિન્હો અને ઉપાયો વિચારીશું અને ઉમેદ રાખીશુ કે જૈનબંધુઓ આ લેખ કાળજીપૂર્વક વાંચશે તથા પોતાની બ્હેનો, પુત્રીઓ અને વધુઓને વાચી સભળાવી ત્હેમને એ ભયકર પિશાચના પજામા જતી બચાવશે અમદાવાદની એક અમુક કોમ કે જેમાં માત્ર ત્રણસો ઘર . છે, ત્હેમાં સુમારે પોણોસો જેટલી સ્ત્રીઓ હિસ્ટીરીઆને વશ થઇ ઘડીમાં હસે છે, ઘડીમાં ડસકાં ભરે છે, કપડા ફાડે છે, અને યદવા તદવા બકી પોતાના કુળવાન

સગાંઓને ચિંતા ઉપજાવે છે. સુરતમાં પણ એ દરદનું એવું જ જોર છે. ફૅશનની શીશીયારીમાં પડેલી પારસી કોમે પણ તે ફૅશન-ની બલા સાથે હિસ્ટીરીઆની બલા ખરીદેલી છે. અને જેમ જેમ વખત જતો જાય છે તેમ તેમ, માત્ર શ્રીમતોના નસીબમાં લખાએલી આ બલા, સામાન્ય આવકવાળા પરતુ કુટુંબથી અલગ રહી પાશ્ચાત્ય ધોરણપર ઘરસંસાર ચલાવનારા 'માસ્તર લોકો' ના નસીબમાં પણ આવતી જાય. છે ! એટલાપરથી સમજાય છે કે નિરૂદ્યમીપણું, બેહદ 'પતિપરાયણપણું, (!) અને 'ફૅશનેબલપણું,' એમાંથી ઘણે ભાગે હિસ્ટીરીઆનો જન્મ થાય છે. મતલબકે એ દરદ મ્હોટે ભાગે બેહદ લાડ, વિષય વૃત્તિ અને ધર્મરહિતપણાનું પરિણામ હોય છે. 'મટીરીઆલીઝમ' અથવા 'જડવાદ'નુ આ સંતાન છે.

પ્રથમ આપણે એ દરદના ચિન્હો તપાસીશું; પછી કારણો સાથે ત્હેના કુદરતી ઇલાજો વિચારીશું.

હિસ્ટીરીઆનાં ચિન્હો.

પ્રસિદ્ધ જૈન ડૉકટર (મર્હુમ) ત્રિભુવનદાસ મોતીચદ શાહ પોતાના વૈદ્યક શાસ્ત્રમાં લખે છે કે—

"દરદી પહેલાં હસે છે, બકે છે, ડસકા ભરે છે અને વખતે તેને ગોળો પણ ચઢે છે. તાણની વખતે અસાવધપણુ જણાય છે. પણ ઘણું કરીને છેક બેશુદ્ધિ હોતી નથી. તાણ થોડી અથવા ઘણી આવે છે. હાથ પગ અફળાય છે. તથા દરદી બહુ ઉછાળા અને પછાડા મારે છે. દાંત ખીલી બેસે છે, પણ ઘણું કરી જીભ કચરાતી નથી, અથવા ફીણ આવતું નથી. દમ ઘુંટાય છે, વાળ તોડે છે, કપડાં ફાડે

છે, રાડો પાડે છે, તાણુ બંધ થતી વખતે બગાસા અથવા ગાંડપણુ બતાવે છે, વખતે તેને ઘણો પેશાબ ઉતરે છે.

"તાણુ સિવાય હિસ્ટીરીઆમાં ઘણા પ્રકારના **મનોવિકાર** થાય છે. દરદી કોઇવાર અતિ આનંદ બતાવે છે, અથવા ઘણી ગમગીનીમાં રહે છે. વખતે આનંદમાં હોય તેમાં એકદમ દિલગીરી થાય છે, રડવા માંડે છે, ડસકલા ભરે છે, રાડો પાડે છે, તેમજ હસવા પણુ મંડી જાય છે, લોકો તેમના તરફ દયા ખાય તેમ હિસ્ટીરીઆવાળા દરદીને સારૂં લાગે છે. વખતે ઘેલાપણાનાં ચિન્હ જણાય છે.

"**સ્પર્શ** સંબંધી પણુ કેટલાંક ચિન્હ જણાય છે. મસ્તક, બોચી, કરોડ અને છાતી વિગેરે સ્થળે ચસકા અથવા શૂળ આવે છે. વખતે બહુ સ્પર્શ જણાય છે, એટલે જરા લાગે તો પણુ દરદીને બહુ લાગ્યુ જણાય છે, વખતે તેને એટલો બધો સ્પર્શ જણાય છે કે દરદી હાથ અડાડવા પણુ દેતો નથી, પરંતુ તેનું લક્ષ બીજી બાબતમાં ખેંચીને તે સ્થળે લગાડીએ તો તેને કાંઇ જણાતું નથી. અર્થાત્ હિસ્ટીરીઆમાં ખરા વિકાર કરતાં મનનો વિકાર વિશેષ હોય છે. નાક, કાન, આંખ અને જીભ–ઈંદ્રિના તરેહવાર વિકાર જણાય છે, કાનમાં ઘોઘાટ થાય છે, આંખે વિચિત્ર દેખાવ જણાય છે. કાંઇ બેસ્વાદ અથવા ગંધ આવે છે. પેટ અગર પેડુમાંથી ગોળો ચડે છે, છાતી અને ગળામાં ભરાય છે, તેથી જાણે દરદીને ગભરાટ થતો હોય તથા તેને કાઢવા માગતો હોય એમ પ્રયત્ન કરે છે. બહુ સ્પર્શને બદલે કોઇને ન્યુન સ્પર્શ અથવા કેવળ શૂન્યતા જણાય છે, એટલે શરીરના અમુક ભાગમાં સ્પર્શ જ્ઞાનનો અભાવ જણાય છે.

"એંચ શિવાય હિસ્ટીરીઆમાં **ગતિ** સંબંધી ઘણા વિકાર

થાય છે. ગોટલી ચડે છે, એકલી દાંત ખીલી બેસી જાય છે, એકાદ હાથપગ ખેંચાય છે, તણાવાને બદલે કેટલીકવાર સ્નાયુ રહી જાય છે. એને અર્ધાંગ અથવા ઉરૂસ્તભ થઇ આવે છે એકાદ હાથપગ રહી જાય છે. અથવા આખું શરીર રહી જઇને ખાટલાવશ થઇ રહે છે કોઇવાર અવાજ બેસી જાય છે, અને દરદીથી બોલાતુ નથી.

" હિસ્ટીરીઆવાળી સ્ત્રીઓને અજીર્ણ, ઉલટી, આમ્લપિત્ત, ઓડકાર, દસ્તની કબજીઅત, ચુંક, ગોળો, ઉધરસ, દમ, બહુ આર્ત્તવ, નષ્ટાર્ત્તવ, (પીડિતાર્તવ) અને ન્યુનાધિક મૂત્ર થાય છે. પેશાબે ગરમી આદિ વિચિત્ર પ્રકારનાં ચિન્હ થાય છે "

કારણો.

આ ચિન્હોપરથી હિસ્ટીરીઆના મરજનુ ભયકરપણુ સ્હેલ ઇથી સમજાઇ આવશે એ દરદના કારણુ માનસિક છે, શારીરિક નથી. અત્યત ખેદ, બીક, શોક, લગ્ન સંબધી લાલસા, અતિ વિષય, મહેનત નહિ કરવાથી બગાડેલા આળસુ મગજમા આવતા નકામા સકલ્પ વિકલ્પ વગેરેને લીધે હિસ્ટીરીઆ થઈ આવે છે, એમ ડાકટરો પણ કબુલ કરે છે અને એવી લાગણીઓ પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીવર્ગને વધારે થવાનો સભવ હોવાથી એ દરદ મુખ્યત્વે સ્ત્રીવર્ગમાં જ જોવામાં આવે છે

આર્યાવર્તના જુના પુરાણા દુરદેશી ભરેલા રીતરીવાજો નાબુદ થવા લાગ્યા તેમ તેમ આર્યબાળાઓ અને વધુઓને હિસ્ટીરીઆબાઇ સાથે દોસ્તી થતી ગઇ ! તે પહેલા આ દરદ આ દેશમા ભાગ્યેજ નજરે પડતુ. ગરીબ તેમજ તવગર આર્યોના ઘરમાં સ્ત્રીઓ એ કાંઇ મ્હો જોવાની ચીજ તરીકે કે ઘરના ' ફરનીચર ' તરીકે કે નાટકની ' ઍકટ્રેસ ' તરીકે રહેતી નહિ, પરન્તુ તેઓ અનેક પ્રકારનાં ઘર-

કામમાં ઉદ્યમી રહેતી. માથે બેડું મૂકી દૂરથી પાણી ભરી આવવાનુ, ઘર વાળવાનું, રસોઇ કરવાનુ, દાણાદુણી ઠેકાણે પાડવાનુ, સીવવા-ભરવાનુ, બાળકોને રમાડવાનુ એમ અનેક પ્રકારનાં શરીરને અને મગજને કસરત આપવાના કામોમા ગુંથાઈ રહેતી અને સંયુક્ત ઘરસંસાર (Joint family system) હોવાથી કુટુંબની ઘણી સ્ત્રીઓને ભેગા રહેવાનુ થતુ તેથી અનેક પ્રકારનાં કામો આવી પડતાં, આખો દિવસ ઉદ્યમ ચાલુ રહેતો અને હૃદય ખોલીને વાતચીત કરવાને સમાન વયની બ્હેનપણીઓ પણ વિસ્તૃત સ્ત્રીવર્ગમાથી મળી આવતી, તેથી ચિત્ત આનંદમા રહી શકતુ. વળી એ વખતે મલાજો —મર્યાદાનુ પરિપાલન ઘણું સારૂ થતુ અને આજની માફક અહો-રાત્રી પતિની સોબતનો સભવ પણ હતો નહિ, તેથી સ્ત્રીઓનુ મન વધારે નિર્મળ અને પવિત્ર રહેવા પામતુ એટલુ જ નહિ પણ એક કન્યા પરણ્યા પછી પણ કેટલાંક વર્ષો સુધી તો વર્ષનો ઘણોખરો ભાગ પિતાના ઘેર રહેવા પામતી અને એક ઉમેદવારની માફકજ થોડા માસ સાસુસસરા પાસે રહી નવીન કુટુંબના રીતરીવાજોથી વાકેફ થવા આવતી આથી તેઓનાં ચિત્ત વિષય-વિકારમાં આજના જેટલા ગરકાવ નહોતા.

આજે તેથી તદ્દન ઉલટુ જ જોવામાં આવે છે આજે બહોળા કુટુંબ ભેગા રહેવાની પદ્ધતિની જગાએ હુતોહુતી એકલાં રહી મરજી મુજબ ઘરસસાર ચલાવતાં નજરે પડે છે. તેમાં જો પતિ અધુરો કેળવાયલો હોય—પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિનુ ગાડુ અનુકરણ કરનારો હોય તો પત્નીને એક પ્રકારનુ ‘ આળસુ રાજ્ય ’ મળે છે, કે જેને પ્રતાપે તે ‘ બેઠા ખાઉં, ’ હાથ પગની ભાગલી અને કેટલીકવાર તો વિકારો

ઉત્પન્ન કરે એવી નવલકથાઓ અને ઋતુવર્ણનો વાંચવાના રસવાળી બની જાય છે. આનું પરિણામ હિસ્ટીરીઆમાં આવે તો ના કહેવાય નહિ ઘરકામ પણ કરવાનું હવે તો નોકર–ચાકરપર છોડવામાં આવે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ તો રસોઇ કરતાં પણ આનાકાની કરે છે અને કેટલીક તો પોતાના બાળકને ધવરાવવા માટે પણ ' ધાવ ' રાખે છે પછી ફુરસદ વધી પડવાથી નવરી પડેલી મગજની જમીનમાં ખરાબ વિચારો (વિકારો) રૂપી કાંટા ઉગી નીકળે છે ઇન્દ્રિયજન્ય સુખોની લાલસા એ જ એનો આખા દિવસનો વ્યાપાર થઇ પડે છે. અને એ લાલસાને તૃપ્ત કરવા માટે નાટકો, નૉવેલો અને નિર્લજ દેખાવો તરફ ત્હેમનુ વળણુ થાય છે એમ ઉત્તરોત્તર ત્હેમના જ્ઞાન તતુ (nerves) પર બોજો વધતો જાય છે અને પગે ચાલવાનો રીવાજ લગભગ છેકજ નીકળી ગયેલો હોવાથી નબળાઇ વધતી જઈ છેવટે ' હિસ્ટીરીઆ 'ના રૂપમા ફાટી નીકળે છે.

આ દરદ માનસિક છે અને મનમાં ઉત્પન્ન થઇ આખા શરીર પર ભયકર અસર કરે છે, એટલા માટે શરીર અને મનને કેવો સબધ, છે, તે જાણવાની ખાસ જરૂર છે ' અન્નમય કોષ ' અથવા ' ઔદારિક શરીર ' (Physical body) અને ' પ્રાણમય કોષ' (Etheric Double) એ બે વચ્ચે કેવો સબધ છે તે આવતા અકમાં જોઈશુ, જેથી હિસ્ટીરીઆનુ દરદ કેવી રીતે જન્મ પામે છે તે સમજાશે એટલુજ નહિ પણ એથી બીજા અનેક દરદોનુ મૂળ કારણ અને મનુષ્યશરીરની રચના સમજાશે.

તા. ૬ જુન ૧૯૧૦

તે દરદ કેમ ઉત્પન્ન થાય છે ?

મનુષ્ય શરીરમાં અન્નમય કોષ (Physical body) અને ત્હેની સાથે પ્રાણમય કોષ (Etheric Double) આવેલો છે. તે પ્રાણમય કોષ દ્વારા પ્રાણની શક્તિ અન્નમય કોષ અથવા સ્થૂલ શરીર (' ઔદારીક શરીર' તરીકે જેને જેને ઓળખે છે તે દ્રશ્ય શરીર)· ને અસર કરે છે. હવે જ્યહારે જ્ઞાનતતુઓ (Nerves) ઉપર વિકારો વડે દબાણુ થાય છે ત્યહારે પ્રાણમય કોષ ('Etheric Double') અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમા આવી પડે છે અને તે કારણથી, ત્હેમની દ્વારા વહેતી પ્રાણશક્તિ પણ પુરેપુરી વહી શકતી નથી, એટલે અન્યમય કોષ પણ પોતાનુ કામ કરવાને અશક્ત બને છે અને અદરનો જુસ્સો–ઉત્સાહ (vitality) અદ્રશ્ય થાય છે આવી ઉત્સાહ અને જુસ્સા વગરની સ્થિતિમાં અનેક રોગોનો રસ્તો સુગમ થાય છે

મનની અસર જેટલી સ્થૂલ શરીર ઉપર થાય છે તેથી વિશેષ પ્રાણમય કોષ ઉપર થાય છે અને ત્યહાથી પછી તે સ્થૂલ શરીર ઉપર ઉતરે છે આથી સમજાશે કે લાંબા વખત સુધી **વિકારો**–ખોટા વિચારો–હાનીકારક ખ્યાલોમાં ડુબ્યા રહેવાથી ઉત્પન્ન થતુ આ દરદ મટાડવાનો સર્વોત્તમ રસ્તો પણ એવા વિચારોને દાબી દેવામાંજ રહેલો હોવો જોઇએ એવા વિચારો દાબી દેવાથી પ્રાણમય કોષની તનદુરસ્તી સુધરે છે અને તેમ થતા અન્નમય કોષની તન્દુરસ્તી પણ સુધરવા લાગે છે.

ઇલાજ.

હિસ્ટીરીઆનુ દરદ પ્રાણમય કોષથી સબધ રાખતુ હોવાથી ત્હેને ડાક્ટરોની દવા કારગત થઇ શકતી નથી. ત્હેનો જન્મ 'માનસિક પાપ' માંથી થયો હોવાથી ત્હેનો ઇલાજ પણ 'માનસિક દવા'-થી જ થઇ શકે.

તેમ છતાં ક્ષણીક અસર દવાથી પણ થઇ શકે ખરી. એટલા માટે અત્રે શરીર શાસ્ત્રના આધારે થોડીક સૂચનાઓ આપવી અનુચિત નહિ ગણાય, જો કે છેવટે તો ' સ્વાભાવિક ઇલાજ ' જ કામના છે, માટે તે જ વિસ્તારથી કહેવામાં આવશે.

" (૧) આંચકી વખતે શરીરને ઇજા ન થાય એ બાબતની સભાળ રાખવી ટાઢું પાણી મ્હોંપર છાટવુ, આમોનીઆ સુઘાડવો, વીજળી લગાડવી, દાત ખીલી બેસી જાય તો નાક અને મોઢુ થોડી મીનીટ બધ કરવુ, ચામડીમા મોરફીયાની પીચકારી મારવી, રાઇ લગાડવી.

" (૨) દરદના કારણુ તરીકે જે માનસિક વિકાર જણાય તે દૂર કરવા બનતી મહેનત લેવી જેમકે ચિતાથી દરદ થયુ હોય તો તે ચિતા દૂર કરાવવી, મન કબજે રાખવા કહેવુ, ત્હેને હિમત આપવી, મનને કોઇ આનદી કામકાજમાં રોકવુ કુમારિકાને આ દરદ થયુ હોય તો ત્હેને પરણાવવાથી દરદ દૂર થયુ હોય એમ ઘણીવાર જોવામાં આવ્યુ છે શરીર એમ મજબુત થાય એવા ઇલાજ આ દરદીઓ માટે જરૂરના છે **મન તેમજ તનની કસરતની અત્યત જરૂર છે.** ઠડુ પાણી માથા ઉપર રેડી હમેશાં સ્નાન કરાવવુ. ત્હેને આનદી વાંચન વાચી સભળાવવુ

" (૩) ઝાડો કબજીઆત હોય તો ગોળીઆ તથા હિગની ગોળી આપવી

" (૪) શરીર ફીકુ પડી ગયું હોય તો લોહ-લોખડની દવા આપવી.

" (૫)એ દરદથી કોઇ અવયવ રહી ગયો હોય અગર અવાજ બેસી ગયો હોય તો વીજળી લગાડવાથી ફાયદો થશે.

" (૬) સગાંવ્હાલાની સોબત જેમ બને તેમ ઓછી રાખવી, કોઇ હોંશીઆર 'નર્સ'ની કાળજી નીચે રાખવાથી તેના મગજને ઉત્તે-

રણુી મળતી બંધ થશે, તેથી પણ દરદ વધવા પામશે નહિ. ચંપી અને વીજળી આ દરદવાળાને ઉપયોગી છે. "

ઉપર કહેલા સામાન્ય ઉપચાર ઉપરાંત ડાકટરો દવાઓ પણ લખી આપશે. પરન્તુ આ દરદ એવુ તો વિચિત્ર છે કે એને ઘણે ભાગે કોઇ દવા કારગત થઇ શકતી નથી. એ દરદ માનસિક છે અને માનસિક ઉપાય જ એ માગે છે. માનસિક ઉપાય પણ બે પ્રકારના છે. એક, દરદી પોતે લઇ શકે તેવા, અને એક, હકીમ આપી શકે તેવા.

હકીમ આપી શકે તેવો માનસિક ઇલાજ ' હિપ્નોટીઝમ ' છે કોઇ ચાલાક હિપ્નોટીસ્ટ આવા દરદીને હિપ્નોટીઝમની માનસિક વિદ્યા વડે ઉંઘમાં નાખી દરદીના મગજને પોતાના કબજામાં લઇ ત્હેને એવુ માનવાને પ્રેરે કે. " મ્હારૂં દરદ દૂર થાય છે--આ દૂર થયુ- આ ગયુ — હવે હુ નિરોગી બન્યો છુ. " અથવા એવી માન્યતા પ્રેરે કે. " મ્હારી ચિંતા દૂર થઇ, મ્હારૂ લગ્ન થઇ ચૂકયુ, મ્હને પુત્ર થઈ ચૂકયો, મ્હારી અમુક મુશ્કેલી દૂર થઈ, ઇત્યાદિ, ઈત્યાદિ " એવા વિચારો દરદીના મગજમાં પ્રેરવાથી અને એ પ્રયોગ કેટલાક દિવસો સુધી લાગલાગટ કરવાથી દરદીને ફાયદો થઇ શકે છે. હિપ્નોટીઝમને બદલે ' પ્રાર્થના 'ને રસ્તે પણ માનસિક ઇલાજ થઇ શકે, એટલે કે કોઇ નીખાલસ દીલનો પ્રવિત્ર માણુસ જેણે ' ભાવના બળ ' ઠીકઠીક પ્રાપ્ત કર્યું હોય તે, દરદીને એકાંતે બેસાડી ત્હેની સાથે વાતે વળે અને પોતાની પવિત્રતા પર શ્રદ્ધા બેસાડી દરદીને એવી મતલબનુ કાંઇ કહે કે " કૃપાળુ દેવો ત્હને સ્હાય કરશે એ બાબતની ખાત્રી રાખ, તુ આજથી ત્હારા મનના ખોટા વિચારો દૂર કર, એટલે ખોટા વિચારોના શત્રુ એવા તે દેવો આપોઆપ ત્હારી મદદે ધાશે. આજ દિવસ સુધી મ્હે સાચવેલી પ્રમાણિકતા અને પવિત્રતાના પર શ્રદ્ધા રાખીને હું ત્હને

ખાત્રી આપું છુ કે મ્હારી પ્રાર્થના દેવો સાંભળશે અને ધર્માત્મા દેવો ત્હારી મદદે આવશે. તુ હિમત રાખ અને હાથે કરી માગી લીધેલા દરદને ત્હારા **મગજમાંથી** દૂર કર, કે જેથી **શરીરમાંથી** પણ તે આપોઆપ દૂર થશે "

આમ, જે માનસિક મદદ બહારના માણુસ તરફથી મળે તે કરતાં પણ વધારે પ્રબળ મદદ તો દરદી પોતે પોતાને કરી શકે. જો તે ધર્મ સબધી વાંચન વાંચે, 'કર્મ'નો અચળ કાયદો સમજવા કોશીશ કરે, આત્માના આનદમય સ્વરૂપનો ખ્યાલ લાવી આનદમાં ઉતરવા કોશીશ કરે, તો ચિંતાઓ અને લાલસાઓ ભૂલી જવાય અને તે ભૂલાયું કે ત્હેના ઓળા રૂપ દરદ પણુ તુરત જ દૂર થયુ સમજવું.

આ ઉપરાત બીજા '**સ્વાભાવિક**' ઉપચારો તરફ ઘણુ લક્ષ આપવાનુ છે, કે જે ઉપચારો તનદુરસ્ત માણુસે પણુ અવસ્ય જાણુવા જેવા છે.

તા. ૨૦ જુન ૧૯૧૦

હીસ્ટીરીઆનાં ચિન્હો, એ દરદનાં કારણો અને ઇલાજો બતાવ્યા પછી હવે આપણે એ ભયંકર મરજ થતો **અટકાવવા** માટે શું શું બાબતો લક્ષમાં રાખવા જેવી છે એ વિચારીશુ, કારણુ કે તે અટકાયતનો રસ્તો વળી દરદના ' **સ્વાભાવિક ઈલાજ** ' તરીકે પણુ કામ આપે તેવો છે "Prevention is better than cure" બેદરકારીથી દરદ ઉત્પન્ન કરીને દવા કરવી તે કરતાં દરદ થવા જ ન પામે એવી સાવધાની રાખવી એ વધારે શાણુપણુભર્યું છે. અને સાવધાનીના રસ્તા એજ દરદ મટાડવાના પણુ કુદરતી રસ્તા તરીકે ઉપયોગી થઇ પડે છે.

હીસ્ટીરીઆનું દરદ ઘણે ભાગે સ્ત્રીજાતિને–ખાસ કરીને વધારે

લાગણીવાળી સ્ત્રીને થાય છે તેવી સ્ત્રીઓએ નીચેની સલાહો ઉપર પુરતુ લક્ષ આપવુ અને એ પૈકી જેટલી અમલમાં મુકી શકાય તેટલી મુકવાનો દઢ નિશ્ચય કરવો.

(૧) મગજને જેમ બને તેમ વિષય સમ્બન્ધી વિચારોથી મુક્ત રાખવું વિકારી ભાવના એ હીસ્ટીરીઆની જનેતા અને સખી છે, તે કદી ભૂલવુ નહિ. તિવ્ર વિષયવાંછનાથી એ દરદો ઉત્પન્ન થયાના દાખલા ઘણાના સાંભળવામાં છે. માટે મગજને ઘરકામમાં, ભરતચિત્રના કામમાં, બાળકોને રમાડવા–ન્હવડાવવા–ભણાવવા વગેરે સબધી આ-નંદી કામમાં, કે સ્ત્રીજાતિને બંધબેસતા એવા કોઇ વ્યવસાયમાં રોકી રાખવુ. સાસુ, નણુદ, દેરાણી—જેઠાણીથી જે સ્ત્રી અલગ રહેતી હોય ત્હેણે જેમ બને તેમ ત્હેમની મુલાકાતોના વધુ પ્રસગ લેવા, કે જેથી એક તો અન્યોઅન્ય પ્રેમ વધતો જશે અને વળી પોતાનુ મન વડીલો-ની સોબતમાં રહેવાથી નઠરા–નુકશાનકારક તર્કવિતર્કો અને હલકી ઇચ્છાઓથી ઘરજ્યાત રીતે મુક્ત થશે. જે સ્ત્રીઓ ઉક્ત વડીલ જનોની સાથેજ રહેતી હોય ત્હેમણે તેઓની સોબતે ધર્મસ્થાનકોની વારવાર મુલાકાત લેવી કે જેથી તેટલો વખત ખુલ્લી હવા, પગને કસરત અને મગજને ભિન્ન પ્રકારનો વ્યવસાય મળવાથી સર્વ રીતે માનસિક તન-દુરસ્તીને ફાયદો પહોંચશે. પૈસાદાર લોકો અથવા થોડી આવકથી સંતોષ માની રહેનારા જે પુરૂષો દિવસનો ઘણોખરો ભાગ સ્ત્રીની સાથે વાર્તાવિનોદમાં ગુજારવાની આદતવાળા હોય ત્હેમણે ખાત્રી રાખવી કે તેઓ આ રસ્તે માત્ર પોતાનું જ અધઃપતન કરે છે એમ નથી પરન્તુ જેના મોહમાં પોતે નખથી શિખા સુધી બધાઇ ગયા છે તે પત્નીનું પણ શારીરિક અને માનસિક સત્યાનાશ વાળવાનું મહાપાપ પોતે કરે છે. પ્રેમ, વાતો કરવામાં કે વખાણુ કરવામાં કે ચોવીશે

કેળાક તેહેનાતમાં રહેવામાં સમાયલો નથી; પરન્તુ પ્રેમપાત્રની સર્વ રીતે ઉન્નતિ થાય એમ વર્તવામાં જ ખરો પ્રેમ રહેલો છે. બાહ્ય પ્રેમ અને ખુશામત તથા 'સ્ત્રી ઘેલાપણું' તો ઉલટું સ્ત્રીને સ્વચ્છંદી અને રોગી બનાવે છે. સ્ત્રીઓએ પણ આ પરિણામ યાદ રાખીને પતિને ભૂલભરેલે રસ્તે જતો અટકાવવો જોઇએ.

(૨) શરીરને નવરૂં ન પડવા દેતાં કાંઇ નહિ ને કાંઇ પણ કસરત મળે એવાં કામો કરવાં સ્ત્રી જાતિને માથે હિંદુધરસંસારમાં જે જે કામો ફરજ્યાત તરીકે નાખવામાં આવ્યાં છે તે કામો તેણીને પુરતી કસરત આપે તેવાં છે પરન્તુ આજકાલ સ્ત્રીજાતિ પોતાનું ક્ષેત્ર ઓળગી જવામાં જ સુખ માને છે. રસોઇ કરવાનું, ઘરને જાતે સાફસુફ રાખવાનુ, બાળકને પોતેજ ઉછેરવાનુ, પાણી ભરવાનું, દરરોજને માટે તાજો આટો તૈયાર કરવાનુ વગેરે કામો કરવાથી આજની સ્ત્રીઓ ' પોઝીશન'માં આવતી સમજે છે ! કેટલીક તો પોતાનાં બાળકોને ધવરાવવામા પણ પોઝીશન બગડી જતુ માને છે ! આવા સંજોગોમાં ' હીસ્ટીરીઆ ' સખીની સોબત સુગમ થઇ પડે એમાં શુ આશ્ચર્ય ? ગ્લેડસ્ટન જેવો બ્રીટીશ પ્રધાન વૃદ્ધાવસ્થામા પણ લાકડાં ચીરવામાં ' પોઝીશન ' ગયુ નહોતો સમજતો અને અમારા નિર્ધન દેશના હજારપતિનો, રે ભીખારાઓની બૈરીઓ પાણી ભરતાં કે કપડાં ધોતા શરમાય એ કેટલી બધી શેખાઈ ? કામ છે એ જ માન છે, એ જ ' પોઝીશન ' છે કામ વગરનું માણસ જાનવરથી પણ ખરાબ છે. પુંજો વાળવામાં પણ શરમ રાખનાર માણસ કોઇ દિવસ મ્હોટું કામ નહિ કરી શકે. એક મ્હોટી ધર્મસંસ્થાના પ્રેસીડન્ટ આગળ એ સંસ્થામાં વગર પગારે નોકરી બજાવવા માટે એક એમ. એ. થયેલો યુરોપીઅન આવ્યો, પ્રેસીડેન્ટે પહેલે દિવસે ત્હેને ફાઇલમાં

કાગળ મ્હોડવાનું કામ આપ્યું. પેલા એમ્ એ થયેલા સાહેબે કહ્યું: " હું મ્હોટા પગારની પ્રોફેસરની ખુરશી છોડી અહીં આવ્યો તે શું આવાં હલકાં કામ કરવાને ? માટે મ્હારા લાયક કામ મ્હને આપવા કૃપા કરો " પ્રમુખ સાહેબે રોકડુ પરખાવ્યુ " માફ કરો, આપને લાયક કોઇ કામ અમારી પાસે નથી. જેઓ કોઇ પણ ' કામ ' ને —મહેનતને હલકી માને છે તેઓ માટે કોઇ કામ છે જ નહિ " શુ ગરીબો માટે દળણું દળવાનુ અને શ્રીમતો માટે ગાડીઘોડામાં મ્હાલવાનું લખી આપ્યું છે ? શુ એકને ખાવા જોઇએ છ અને બીજો હવા ખાઇને જીવી શકે છે ? જ્યહારે બન્નેને એકજ રીતે પેટ ભરવુ પડે છે ત્યહારે તે પેટના આરોગ્ય માટે બન્નેએ એકજ રીતે કામ–મહેનત પણ કરવીજ જોઇએ મ્હોટામાં મ્હોટા માણસે પણ કામથી શરમાવુ ન જોઇએ.

આજકાલ પાણીના નળ થતાં સ્ત્રીઓની તનદુરસ્તીને મ્હોટુ નુકશાન પહોંચ્યુ છે. આ દુનિયામા એવુ કોઇ સુખ નથી કે જેના અગે થોડુંઘણું પણ દુ ખ છુપાયુ ન હોય. સગવડ વધવા સાથે નબળાઇ વધતી જાય છે. સ્ત્રીઓ જે વખતમાં માથે પાણીનાં બેડા લઇ કુવા કીનારે જતી, ત્હાં જઇ સાહેલીઓ સાથે વાતચીતથી મનને વિશ્રાન્તિ આપતી, પાણીના પીતળના કે ત્રાંબાના વાસણને જોરથી ઘસી ચકચકીત બનાવી ત્હેમાં સ્હવારના સૂર્યનાં કીરણો ઝીલતી અને પોતાના હાથના સ્નાયુને એ ફરજ્યાત આનદી કસરતથી મજબુત કરતી, પછી તે વાસણ કુવામાં ઉતારી પાણી ખેચવા વડે હાથ છાતી અને પગને કસરત આપતી, પછી તે વાસણ માથે મુકી મર્યાદા સહિત ગજગતિ ચાલવાનો અભ્યાસ કરતી એ સર્વ આનદી વિચારો પ્રેરનારા અને તનદુરસ્તીને પોષણ આપનારા દિવસો હવે ચાલ્યા ગયા

છે. કુવાના રેચક ગુણવાળા પાણીને બદલે હવે આપણે નળનાં બાદી કરનારાં પાણી પી નિર્બળ બનીએ છીએ નળની શોધ થતાં આજે તે પાણીનો ઉપયોગ પરચુરણ કામોમાં થતો હોય અને સ્ત્રીઓ કુવાનું પાણી ભરી લાવી કુટુંબને પાતી હોય તો કેવું સારૂં ?

રસોઇ કરવાનું કામ તો સ્ત્રીનું જ છે. નોકર પાસે રસોઇ કરાવનાર સ્ત્રી ખરેખર પતિ અને પુત્રોને દગો દેનારી સ્ત્રી છે. જે પ્રેમના વિચારોથી એક સ્ત્રી પોતાના પતિ માટે રસોઇ પકાવશે તેવા પ્રેમના વિચારો પેલા પૈસા માટે ભાડભુજાનું કામ કરનારા રસોઇઆ-ના મગજમાં કદી સંભવશે કે ? રસોઈ પકવનારના ' વિચારો ' ઉપર તે રસોઇ જમનારના ' વિચારો 'નો કેટલોક આધાર રહેલો છે એ વાતની કોઇથી ના કહેવાશે નહિ. જૈન ગ્રંથોમાંની પુણીઆ શ્રાવકની વાત સૌને યાદ હશે. કુવિચાર થવાના કારણ તરીકે ત્હેણે એમ કલ્પના કરી હતી કે જમવામાં આવેલી રસોઇ બીજા કોઇના હાથની બનાવેલી હશે. આપણે કેટલીકવાર જોઇએ છીએ કે, અમુક માણસ પોતાની પ્રેમાળ પત્નીના હાથની રસોઇ જમવાથી જેટલો તનદુરસ્ત અને મજબુત બને છે તેટલો બીજાના હાથની રસોઇ જમવાથી નથી બનતો કારણ એ છે કે, તે સ્ત્રી રસોઇ બનાવતા ત્હેમાં કોઇ જીવજંતુ ન આવી જાય અને પતિની તબીઅતને ધકકો ન લાગે એ બાબતની પુરતી કાળજી રાખે છે, વળી તે સ્ત્રી રસોઇ બરાબર પાકી છે કે નહિ તે તપાસવાની કાળજી રાખે છે, અને રસોઇ બનાવતાં તેમજ પીરસતાં એના મનમાં એવોજ સંકલ્પ થયા કરે છે કે તે રસોઇ જમવાથી તેણીનો પતિ તનદુરસ્ત અને સુખી થાઓ ! આ સંકલ્પ બળ ખચીત જ ત્હેના પ્રેમપાત્રને કેટલેક અંશે ફાયદો કર્યા વગર નથી રહેતું.

સ્ત્રીને ભલે લાખ કામ હોય, ભલે તે અબજપતિની પત્ની હોય

પણ પતિ અને પુત્રો માટે રસોઇ તેયાર કરવાનુ અને પીરસવાનું કામ તથા પોતાનાં બાળકોને ઉછેરવાનું કામ તેણીએ જ કરવું જોઇએ. બાળકો નોકરની સંભાળમાં મુકવાથી સેકડે ૯૯ ટકા તો બીગડવાનાં જ. નોકર જેવી જ અક્કલ અને નીતિ ત્હેમનામાં આવવાની. કહેવત છે કે "પક્ષોની સોબતમાં પશુ રહે તો ઉડતાં નહિ તો થેકતાં પણ શીખે." જે સ્ત્રી બાળકને જન્મ આપતાં શરમાતી નથી તે તે જ બાળકને પય પાન કરાવવામાં કે ઉછેરવામાં શરમાય કે કંટાળે તે સ્ત્રી પૃથ્વીની સપાટી પર બોજારૂપ છે

સુધરેલી ઢબ મુજબ કસરત કરનારી સ્ત્રીઓ ટૅનીસ કે એવી કોઇ ખર્ચાળ રમતો રમવાનું પસંદ કરે તે કરતાં દળવા ખાંડવા અને પાણી ભરવાની કસરત ત્હેમને હજારગણો લાભ કરવા સાથે વખતનો સદુપયોગ કરાવનારી અને દ્રવ્યનો બચાવ કરાવનારી થઇ પડશે. કસરતની કસરત અને કામનુ કામ, એમ એક વખતે બે અર્થ સરે એ શુ ખોટુ ?

શ્રીમંતોના ઘરની સ્ત્રીઓ માટે કેટલાંક કામો બહુ સારાં બતાવી શકાશે. ઘરની બાજુમાં બગીચો બનાવી ત્હેમાના છોડને પાણી પાવાનું તથા સારસભાળનુ કામ કરવાથી શરીરને કસરત મળવા ઉપરાંત પોતાના મનમાં સુંદરતાની સારી છાપ બેસવા પામશે. કુદરતમાંથી ત્હેમને કાંઇ કોમળ ગુણો શીખવાના મળશે.

આ ઉપરાંત જાહેર હિતનાં કેટલાંક કામોમાં સ્ત્રીઓ પોતાનો વખત ગુજારી શકે તેમ છે, કે જે વડે પોતાના શરીર તેમ જ મનને કસરત મળવા સાથે જાહેર સેવા ઘણી સારી રીતે બજાવી શકાય.

તા ૨૭ જુન ૧૯૧૦

પડસુંદીબાઇની અરજ.

મહેરબાન 'જૈનસમાચાર' ના અધિપતિ સાહેબની હજુરમાં—

હુ નીચે સહી કરનાર પડસુંદીબાઇનો વકીલ આપ સાહેબને અરજ ગુજારવા રજા લઉ છુ કે—

મારૂ કુલ, મીસ પડસુદીબાઇ એક નિરાધાર અને નિર્દોષ ખાનદાન ઘરની બાઇ છે, કે જેના ઉપર બેહદ જુલમ ગેરવ્યાજબી રીતે ગુજારવામાં આવે છે. આપ સાહેબની કોર્ટમા એક વખત આ મુકદમો આવી ગયો હતો અને આપે એવુ જજમેટ આપવા કૃપા કરી હતી કે એ નિર્દોષ બાઇને સતાવવી એ માણુસાઇનુ ભૂષણુ નથી, અને એ ગુન્હો કરનારને 'પાપી' એવી છાપ કપાળમા ચ્હોડવા મ્હારા કુલે આપને કરેલી અરજ આપે એવા શબ્દો સાથે રદ કરી હતી કે ભવિષ્યને માટે તહોમતદારો સારી વર્ત્તણુક ચલાવશે એવી આશા સાથે હાલ તે શિક્ષા મુલ્તવી રાખવામાં આવે છે પરતુ મ્હારે સખેદ કહેવુ પડે છે કે, આપની એ આશા તહોમતદારોએ ફલીભૂત કરી નથી, બલ્કે તેઓ હમેશ માફક અને તેથી પણુ કદાચ વધારે પ્રમાણુમાં મ્હારા કુલને સતાવે છે અને ત્હેને ટીપી—કચરી અગ્નિપર મુકે છે, જે પીડાથી મ્હારૂં કુલ ઘણુંજ આકુળવ્યાકુળ થઇ એ અસહ્ય દુઃખમાંથી પોતાને છોડવવા આજે ફરીથી આપને અરજ ગુજારે છે

આપ નામદારને વિદિત થાય કે હમણાં તહોમતદારોના તહેવારના દિવસો નજીકમાં આવે છે, કે જે વખતે તેઓ દરેક પ્રાણીની દયા માટે મ્હોટાં મ્હોટાં ભાષણો કરશે, એમના સાધુઓ વ્યાખ્યાનમાં જીવ-

દયાની ભુગળ ફુંકશે અને એમના શેઠીઆઓ કસાઇને પૈસા રળાવી ઉત્તેજન આપવા જેવી જીવદયા કરશે; એવી રીતે જે વખતમાં બધા જીવોની દયા પાળવામાં આવનારી છે તે વખતમાં મ્હારા કુલ જેવી ગર્ભવતી સ્ત્રી કે જેના પેટમા હજારો બાળકો ખીચોખીચ ભર્યાં છે ત્હેની દયા માટે જો તે તહોમતદારો કાંઈ લક્ષ ન આપે તો આપ મહેરબાને મ્હારી પ્રથમની અરજી ધ્યાનમા લઇ 'પાપી' એવી ધગધગતા લોઢાની છાપ ત્હેમના કપાળમાં મારવાનો હુકમ કરવો

આપ નામદારની અરજદારણુ વિશેષમાં જણાવવા રજા લે છે કે, માત્ર ઠપકાથી આ તહોમતદારોને લાજ વળે તેમ નથી. કારણુ કે એવા ઠપકા તો મ્હારાકુલની દયા ખાનારા ત્હેમના પરમ ઉપકારી ધર્મોપદેશકોએ ભર સભા વચ્ચે ઘણીવાર દીધા, પરતુ તેથી કાંઇ દહાડો વળ્યો નથી અને આપ નામદારની અરજદારણુના દુ ખમા કાંઇ કમીપણુ થયુ નથી. માટે ઉપરોક્ત શિક્ષા ફરમાવવા આપે કૃપા કરવી જોઇએ.

આપ નામદાર આ ન્યાય આપવાથી બેવડો લાભ ઉપજાવી શકશો. એક તો આપની નિરપરાધી ફર્યાદણુ બાઇ અને ત્હેના પેટમાંના હજારો ગર્ભો બચશે ત્હેની આશિષ આપને મળશે અને વળી તહોમતદારોને પણુ—એ શિક્ષાથી જો કે એક બે દિવસ કપાળમા થતી બળતરાને લીધે ગુસ્સે થશે પણુ—હમેશાને માટે ત્હેમને ફાયદો જ થશે, તે એવી રીતે કે ત્હેમના શરીરમાં કાકરા—જીવાત વગેરે જતુ બધ થવાથી તથા હલકી જાતના ઘઉ પેટમાં પડતા બધ થવાથી તેઓને ભયકર દરદોના સભવમાંથી મુક્તિ મળશે અને ત્હેમની નાજુક થઇ ગયેલી—પોલકા અને ગાદી તકીયામાં મજાહ માનનારો મીસીસો હાથે દળવાની તકલીફ લેશે તેથી ત્હેમનાં શરીર વધારે મજબુત થશે, એટલે ત્હેમના પતિને

ડાક્ટરોનાં ઘર ભરવા નહિ પડે, અને ત્હેમની પ્રજા પણ મજબુત ઉત્પન્ન થશે, કે જે હમેશને માટે ફાયદાનુ કારણ થઇ પડશે. વળી એ મહેનતને લીધે તે મીસીસોનાં શરીર ખુબસુરત પણ થશે, કે જે જોઇ ત્હેમના રૂપમાં મોહનારા વરરાજાઓનાં કાળજા ટાઢાં હેમ થઇ જશે.

આ પ્રમાણે અરજદારની વિનતિ મુજબ શિક્ષા ફરમાવવાથી ફર્યાદણ બાઇને જેટલો લાભ છે તેટલો તહોમતદારોને અને ત્હેમની મીસીસોને તેમ જ ત્હેમની ભવિષ્યની પ્રજાને તેમજ ત્હેમના ગુરૂઓને [કારણ કે હિંસથી નિપજતો ખોરાક ખાવો પડે છે તે, પડસુદી બંધ થવાથી નહિ ખાવો પડે] સઘળાને અકથ્ય લાભ થશે

લી. આપ નામદારનો નમ્ર સેવક,

દયારામ સત્યપ્રસાદ.

તે, પડસુદીબાઇનો મફતીઓ મુખત્યાર.

તા. ક—હુ કહેવુ વીસરી ગયો હતો કે, મ્હારા કુલને રાબા વીને જે લોકો ખોરાક બનાવે છે તે ખોરાક (વગર આનાકાનીએ) વ્હોરનારા પચ મહાવ્રતધારી–મહા દયાળુ કહેવાતા જૈન સાધુજીઓને પણ આપના જજમેટમાં કાંઇક ઠપકો લખશો તો તે ગેરઈન્સાફ ગણાશે નહિ.

દ. સ.

તા ૨૬ ઑગસ્ટ ૧૯૦૭

ફજૂલ ખર્ચ તે શું?

માત્ર સંસારવ્યવહારનાં ખર્ચ જ ફજૂલ ગણાય કે?

धार्मिक खर्चने नामे थतां फजूल खर्च ओछां करवानी चळवळ माटे आवी पहोंचेलो वखत.

(૧)

ફજૂલ ખર્ચ એટલે નકામાં ખર્ચ જ્યહાં મુદ્દલ ખર્ચ કરવાની જરૂર ન હોય અગર જ્યહાં બે પૈસાથી ચાલે તેમ હોય ત્યહાં બે આના ખર્ચી નાખવા તે ફજૂલ ખર્ચ હવે ફજૂલ ખર્ચમાં પણ બે ભેદ છે કેટલીક જાતનાં ફજૂલ ખર્ચ "નિર્દોષ" (INNOCENT) છે અને કેટલીક જાતનાં ફજૂલ ખર્ચ ઘરમાં પૈસા ઓછા કરવા ઉપરાંત બીજી રીતે પણ નુકશાન કરનારાં છે પુત્રીના લગ્નમા પુત્રીને પોતાની શક્તિથી પણ વધારે કિંમતનો 'કરીઆવર' કરવામાં તેમજ મંડપને ભવ્ય બનાવવામાં અને જાનૈયાને તરેહ તરેહનાં જમણ બે વખત આપવામાં કરાતુ ખર્ચ 'ફજૂલ' કહેવાય પણ તે 'નિર્દોષ ફજૂલ ખર્ચ' કહેવાય, ત્હેનાથી કાંઇ (માલીકની તીજોરી સિવાય બીજા) કોઇને નુકશાન થતુ નથી. પરંતુ

મરનાર પાછળ કરાતા ' દહાડા ' માં થતુ ખર્ચ એ નુકશાનકારક ફજૂલ ખર્ચ છે, કારણ કે એથી એક તો પૈસાની હાની થવા ઉપરાંત ઘણાના આત્માને મલીન બનાવવાનો દોષ નીપજે છે. જમવુ એ આનંદનુ ચિન્હ છે, કોઇ માણસ મરે અને બીજાઓ ત્હેના મરણમા આનંદ માને એથી તે જમનારાઓનો આત્મા નિર્ઘૃણ-નિર્દય-નિષ્ઠુર બની જાય છે હમેશ જેને જાનવરોની કતલ કરવી પડતી હોય ત્હેનો આત્મા જેમ કઠોર થઇ જાય અને તે આક્રંદ કરતા જાનવરની ગરદન પર છુરી ફેરવતાં પણ હસે, વાતો કરે અને મ્હોંમાં કાંઈ ખોરાક પણ હોમે, એને મન કતલ કરવાનુ કામ એક રમત જેવુ થઇ રહે છે, એટલો બધો એનો આત્મા નિષ્ઠુર-નિર્ઘૃણ થઇ જાય છે તેમ મરનાર પાછળ જમવાથી—અલંકારી ભાષામાં બોલીએ તો મડદાની છાતીપર બેસીને જમવાથી—જમનારાના ભાવ નિષ્ઠુર બની જાય છે એક હિંસક યુરોપીઅન કરતા એક દયાળુ હિંદુ પોતાના જાતી-ભાઇઓની ઓછી દયા ખાય છે એનું કાંઇ કારણ હોય તો તે એટલુ-જ કે યુરોપીઅનો કતલ વખતે કતલ ગમે તેટલી કરતા હોય પણ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય પ્રાણીના મૃત્યુ બાદ કદી આનંદસૂચક જમણ જમતા નથી.

ફજૂલ ખર્ચ માટે ઘણાએ વકતાઓએ અવાજ ઉઠાવ્યો છે અને સાધુ મુનિરાજો તો હમેશ પોકાર કરતા જ રહ્યા છે. સાધુજીઓ તો ત્હા સુધી કહે છે કે, " નાક વધારવા ખાતર ફજૂલ ખર્ચ કરી પાપમાં પડનારાઓ ! ત્હમે મરીને લાંબા નાકવાળા તિર્યંચ બનશો!" આથી વધારે શિક્ષા-વધારે ધાસ્તી બીજી કઇ હોઇ શકે ?

પરન્તુ તેમ છતા સાધુજીના તે ઉપદેશની અસર અદ્યાપિ સુધી લેશ માત્ર થઇ નથી આજ સુધીમાં કોઇ પણ ગામમાં ફજૂલ ખર્ચો બંધ થયા નથી ત્હેનુ કાંઇક કારણ હોવુ જોઇએ. અમને તો જણાય છે

કે, સાધુજીના આ ઉપદેશની મુદ્દલ અસર ન થવાનું કારણ એ હશે કે એક તરફથી સાધુજી ફજુલ ખર્ચ કમી કરવાનુ કહે છે, ત્હારે બીજી તરફથી **ધર્મની શોભાના નામથી** ખર્ચ તો **વધારવાનો** ઉપદેશ સીધી કે આડકતરી રીતે કર્યા કરે છે. દાખલા તરીકે દીક્ષાના વરઘોડામાં હદથી જ્યાદે ધામધુમ અને ખર્ચ કરવામાં આવે છે. સસારથી ભાગનારો– 'જીવ લઇને હડી કહાડનારો' માણુસ શુ સસારવૈભવ તરફ પાછું વાળીને જોઇ પણ **શકે**? કે એક દિવસ પછી 'ત્યાગી' **થનારને** માગીતાગી આણેલાં કિમતી દાગીના અને સુદર વસ્ત્રો પહેરાવી ઘોડે કે પાલખીએ બેસાડી ગામમા વરઘોડો કહાડવામાં આવે છે; કેટલીક જગાએ આવા વરઘોડા ૨–૪–૫ દિવસ સુધી કહાડવાનો રિવાજ છે! લગનનાં 'ફુલેકા' જેવી આ ધામધુમ એક '**ત્યાગી**' બનવા તૈયાર થયેલાના સબધમાં કરવાથી આપણે ત્હેને સસારનો સ્વાદ (કે જે તે માણુસ પ્રાય. ગરીબ હોઇ અગાઉ ચાખવા પામ્યો નહિ હોય) ચખાડીએ છીએ. આપણે ત્હેને વૈરાગ્ય ઉપજાવવાને બદલે–વૈરાગ્યના વિચારોમાં પુષ્ટી આપનાર થઇ પડવાને બદલે સસારની મજાહ ચખાડીને ત્હેની લાલસા લગાડીએ છીએ. ખરેજ આ લાભ નહિ પણ હાની છે એમ કહેવામાં આવશે કે આગળના વખતમા મ્હોટા મ્હોટા રાજાઓ બડી ધામધુમથી દીક્ષા લેતા તેઓના વૈરાગ્યને શું તેથી ધકકો પહોંચતો? અમે કહીશુ, રાજાઓએ વૈભવ ઘણો જોયો હોવાથી તેઓને કાંઇ તે વખતનો વૈભવ મદ પાડી શકે નહિ વળી તેઓ માત્ર જૈનશાસનની લોકોમાં પ્રસિદ્ધિ અર્થે—અને પોતાના રાજ્યધર્મ તરીકે જૈનધર્મ સ્વીકરાયો છે તે દર્શાવવા ખાતર તેમ કરે છે, જ્યહારે આપણે તો એક ભાવસાર, પાટીદાર, કોળી કે બ્રાહ્મણનો છોકરો કે જહેને ખાવાના પણ સાસા હોય છે ત્હેને દીક્ષા આપતી વખત બીજા

કોઇના ખર્ચે ધામધુમ કરીએ છીએ અને ત્હેને સંસારના ભભકાનો સ્વાદ ચખાડીએ છીએ. અમારા સ્વધર્મીઓને સારૂ લગાડવા ખાતર 'માયાગાળુ' બોલવાનું મહાપાપ કરતાં અમારો આત્મા ડરતો હોવાથી અમે ખુલ્લું કહીશું કે ઘણી વખત સાધુઓ એમ કહે છે કે, "દીક્ષાના ઉમેદવારને સારૂ સારૂં જમણુ અપાવવાથી, સારાં સારાં વસ્ત્ર અપાવવાથી અને દીક્ષા વખતે પૂર સાહ્યબીમાં ત્હેને આળોટાવવાથી તે આ ધર્મપર ફિદાફિદા થઇ જાય—ત્હેના ભાવ 'ચઢ્ઢતા" રહે માટે આ પચમ કાળમાં એવું કરવાની પણ જરૂર છે" હવે અમે પ્રભુસાક્ષીએ કહીશુ કે એવી લાલચોથી થતા સો સાધુ કરતાં કોઇ પ્રાંત દિગંબરોની માફક મુદ્દલ સાધુ વગરનો રહી જાય તે વધારે સારૂ છે. દિગબરોમાં મુદ્દલ સાધુ જ નથી; કારણુ કે ત્હેમનામાં નગ્ન ભાવે વિચરવાનું ફરમાન છે તેમ છતાં આજે સ્થાનકવાશી જૈનો જેટલીજ ત્હેમની સખ્યા છે, એટલુજ નહિ પણ ત્હેમનામાં આપણા કરતા મિથ્યાત્વસેવન ઘણું થોડુ છે; એટલું જ નહિ પણ જ્ઞાનની ભક્તિ તેઓ કરે છે ત્હેના સોમા હિસ્સાની પણ આપણે લોકો કરતા નથી. આ પ્રત્યક્ષ દ્રષ્ટાંતપરથી શુ આપણે ધડો લેવો જોઇતો નથી કે સારૂં સારૂં જમાડીને, વરઘોડાની સાહ્યબીનો સ્વાદ ચખાડીને અને વખતે પાછળના માણસોને હજાર બે હજારની રકમ આપીને જે 'સાધુઓ' બનાવવામાં આવે છે તે ત્હેમના પોતાના આત્માને કે આપણા સંઘને કોઇ રીતે હિતકારક નથી? 'યતના' વગરની ક્રિયા નિષ્ફળ છે અને યતના તે વૈરાગ્ય અને જરૂર જેટલા જ્ઞાન વગર સંભવતી જ નથી. તો પક્કા વૈરાગ્ય અને જરૂર જેટલા જ્ઞાન વગરની ક્રિયાઓ ભલેને બાહ્ય દેખાવ માટે હજારો વર્ષ સુધી કર્યાં કરે એથી કાંઇ આત્માની ઉત્ક્રાન્તિ ન થઈ શકે.

અમારા કથનનો ઉંધો અર્થ કરી લોકોને ઉશ્કેરવાનો ધંધો લઇ બેઠેલાઓની તકલીફ બચાવવા ખાતર અમે આટલો ખુલાસો કરી લઇશું કે, અમારી ઉપલી ટીકા સર્વે સાધુઓને લાગુ પડતી નથી. કેટલાક સાચા વૈરાગ્યવાળા મહાત્માઓ પણ છે અને ત્હેમની તારીફ કરવાના અનેક પ્રસંગો અમે પોતે લીધેલા છે.

કહેવાની મતલબ એ છે કે, જેમ યતિઓના જમાનામાં ચાલતા શિષ્ય ખરીદવાના રીવાજને અમે ધિક્કારીએ છીએ તેમ સાધુવર્ગ પૈકી જેઓ શિષ્યોને લાલચો આપીને મુડે છે તે તરફ પણ અમે અમારો સખ્ત અણગમો જાહેર કરીએ છીએ. કારણ કે, એથી એક તો ધર્મની હેલણા થાય છે, અને બીજુ શ્રાવકોને ફજૂલ ખર્ચ થાય છે. રૂપામહોરો ઉછાળવી, બૅન્ડ વાજાં વગડાવવાં, હજાર શ્રીફળની લ્હાણીઓ કરવી, હજાર પાંચસો બહાર ગામના લોકોને ૨-૪ દિવસ સુધી જમાડવાનું ખર્ચ કરવુઃ આ સર્વ વધુ પડતું ખર્ચ—ફજૂલ ખર્ચ છે. ઘણી વખત અમે પોતે કેટલાક શ્રાવકોને પોકાર કરતા સાંભળ્યા છે કે " શું કરીએ ભાઇ, મહારાજને પોતાનો વિસ્તાર વધારવો છે અને એની કિમત અમારે ભરવી પડે છે! ધામધુમમાં કમીના રહે છે તો ગુરૂને ખોટું લાગે છે અને એમને સતોષકારક કામ કરવામાં અમે ખરાબ-ખસ્ત થઇ જઇએ છીએ." કેટલાક વધારે સાધનોવાળા અને ભક્તિવાળાઓ આવી બૂમ નહિ પણ પાડતા હોય, પણ તેથી તે ખર્ચનું સાર્થક થયું માની શકાશે નહિ. જૈન ધર્મ કાંઇ વરઘોડાના બાહ્ય દેખાવો અને ભભકાઓથી 'ઉજળો' દેખાવાનો નથી. અને જો ધામધુમથી જ ધર્મ 'ઉજળો' દેખાવા-નો સિદ્ધાંત કબુલ રાખવો હોય તો નાટકના ફાંકડા જરીઆન પોશાકમાં સજ્જ થયેલા સંખ્યાબંધ ' છાબેલા ' અને ' છાબેલીઓ ' (૧૫ વર્ષની ખુલ્લા માથે બેઠેલી નાટકના પોશાકવાળી છાબેલીઓ કે છબી-

બીઓ ? !) સાથે લાંબું સરઘસ ક્હાડનાર મંદીરમાર્ગી ભાઇઓ અને ત્હેમનાથી પણ વધુ ઠાઠ કરનાર વૈષ્ણુવ મહારાજાનો ધર્મ આપણા કરતા વધારે ' ઉજળો ' માનવો પડશે. એક તરફથી આપણે (બીજા કારણો સાથે) આરંભસમારભના કારણથી મૂર્તિપૂજાનો નિષેધ કરીએ છીએ અને બીજી તરફથી દીક્ષા અને વરસી તપના નામે એવા જ આરંભ–સમારભવાળી ધામધુમ કરીએ છીએ. આપણી જાતેજ આપણે પ્રતિસ્પર્ધીઓને ટીકાનું કારણ આપીએ છીએ અને પછી જ્યહારે આપણા આપેલા કારણ ઉપર તેઓ સવાર થાય છે ત્યહારે ડાહ્યા ડમરા બનીને આપણે બોલીએ છીએ કે " એમને તો નિંદાની ટેવ પડી છે ! ભલા, તેથી અમારૂ શું જાય છે ? એમનો જીવ નરકનો અધિકારી બને છે." કેવો સંતોષ ! વ્યાજબી ટીકા કરવા માટે નરક મળતી હોત તો જૈન ઉપદેશકો ઘણીએ ટકોરો મિથ્યાત્વના કામોના સબંધમા મારે છે ત્હેમની શી દશા થશે તે વિચારવા જેવુ છે. આપણે હમેશા મ્હારૂ–ત્હારૂ છોડી તટસ્થ તરીકે ન્યાય તોળવો જોઇએ છે. મોક્ષ નગરમાં એવી પક્ષાપક્ષી નથી કે મદીરમાર્ગ અગર વૈષ્ણુવની જે ક્રિયા માટે ત્હેને નરકમા નાખવો, તે જ ક્રિયા એક સ્થાનકવાસી જૈન કરે તો ત્હેને મોક્ષમાં લઇ જવો !

દીક્ષાના ખર્ચ અમારી આંખે ખુચે છે ત્હેનુ કારણ એ છે કે, દીક્ષાઓ દરસાલ જૂદેજૂદે સ્થળે ૨૦–૨૫ હોયછે–હોયછે ને હોય છે જ. અને તે પાછળ હજારો રૂપીઆનો ધુમાડો થાય છે. અમારા સ્વધર્મીઓના ઘરના ખુણામા જે પૈસો દાટેલો પડયો હોય તે ફજૂલ વપરાઇ જાય તે કરતાં મુદ્દલ ન વાપરવાની કૃપણુતા તે શિખે એ અમે વધુ પસદ કરીએ છીએ. " સઘરેલો પૈસો આજ નહિ તો બીજે કોઇ વખતે પણ ખર્ચાશે. " ત્હેને વ્યાજબી સલાહ આપ-

-નાર કોઇ મળી આવશે ત્યારે ખર્ચવાના ઠેકાણાની પાત્રતા ત્હેના મગજમાં ઠસવાથી તે આપોઆપ છુટા હાથે તે ખર્ચશે. દીક્ષા પાછળ રૂ. ૨૦૦૦ ખર્ચવાને બદલે એક 'ભિક્ષુક' બનનારને ભિક્ષુક જેવીજ —એટલે વગર પૈસાની ક્રિયા વડે દીક્ષા આપી તે પ્રસગે આવી પહોંચેલા ૫-૨૫ બહાર ગામના માણુસોને એક દિવસ જમાડવા પુરતુ ખર્ચ કરી કુલ રકમ જ્ઞાનભક્તિ કરવામાં વાપરવામાં આવે તો કેવું સારૂ ? પોતાના ધારેલા ગુરૂને શિષ્ય જોઇતો હોય તેટલા ખાતર રૂ, ૨૦૦૦ ખર્ચનાર એવા ૧૦૦ માણુસો પૈકી ભાગ્યેજ ૧ માણુસ એવો હશે કે જેણે કદી પુસ્તકાલયમાં રૂ. ૧૦૦ ખર્ચ્યાં હોય કે નિરાશ્રીતોને પોષવામાં ૨૦૦ ખર્ચ્યાં હોય કે ચપળ નિરાધાર સ્વધર્મી બાળકને ભણાવવામાં ૫૦ ખર્ચ્યાં હોય.

જહેને દીક્ષા લેવી છે–જહેને भिख्खु બનવુ છે ત્હેને કોઈ જાતની ધામધુમનો શોખ ન લગાડો, ત્હેને વૈરાગ્યપુષ્ટિના જ પ્રસંગો આપો; આથી ત્હેનો આત્મા બલવાન થશે અને વળી ફજૂલ ખર્ચ ધર્મને નામે થતુ અટકશે. કોઇ સાધુ એવો નીકળશે કે જે પોતાના શિષ્યને દીક્ષા આપતી વખતે વરઘોડા કે પડી રહેવાનાં છૂટાં પાનાં પાછળ થતા ખર્ચને **વધુ લાભકારક** ખાતામાં લઇ જવા ભક્તોને સમજુત આપે ?

સાધુના ચાતુર્માસમાં તો વળી બેહદ ફર્જુલ ખર્ચ થાય છે. અમુક સાધુ તો મ્હોટા કહેવાય, માટે એમનું ચાતુર્માસ માગવા પહેલાં તે ગામનો સંઘ એકઠો મળીને ખર્ચ માટે પહેલા વિચાર કરે અને ફાળો કરીને પછીજ મહારાજાને આમંત્રણ અપાય ! મહારાજ સાહેબ થોડા દહાડા તો ભાવ ખાય અને “ અવસરે વાત; જેવી ફરસના ” એવા જવાબ આપી 'તાણી ઝાલ' તો કહે 'જોર આવે છે' એવો ઘાટ કરે. છેવટે તે જ જગાએ ચાતુર્માસ કરે અને લાંબી લાંબી કંકોત્રી-

આ છપાવરાવે કે છપાવવાની આડકતરી સૂચના કરે. (**એમાં** આરંભ–સમારંભ ન લાગે !) અને પછી પ્રભાવનાઓના ખર્ચ લખલુટ થાય; એકેક દિવસે પાંચપાંચ સાત સાત પ્રભાવનાઓ ! વળી ગામોગામ પત્ર- લખીને દર્શન માટે શ્રાવકોને તેડાવે ત્હેમને જમાડવામાં સેંકડો રૂપી- આનું આંધણુ મુકાય તે તો જૂદું. આવાં ફ્જૂલ ખર્ચ શ્રાવકોને એક યા બીજી રીતે ખુલ્લા ઉપદેશથી યા તો કોઇની દ્વારા કે ઇસારાથી કર- વાની ફરજ પાડે એટલે પછી શ્રાવકો કે જેઓ ' પક્કા વાણીઆ, છે તે પણ મનથી સમજી જાય કે, મહારાજ સાહેબ **સંસાર વ્યવ- હારનાં** ફ્જૂલ ખર્ચ તો કમી કરવા કહે છે અને **ધર્મને નામે** (ખર્ચ નહિ પણ) ફ્જૂલ ખર્ચ તો કરાવે છે ! પછી એમનો ઉપ- દેશ કેમ અસર કરે ? ખરૂ છે કે મુનિ ' અકિંચન ' છે; એમને કોડી પણ ખપતી નથી; પણ એક માણુસના નિમિત્ત ૧૦૦૦ રૂપીઆ ખ- ર્ચવા અને એક માણુસને પોતાને ૧૦૦૦ રૂપીઆ આપવા એ બન્ને, આપનાર સખસને માટે તો એક સરખું છે

અમારૂં આ લખાણુ કોઇ અમુક સાધુને ઉદ્દેશીને લખાતુ નથી એ અમે અમારા આત્માની સાક્ષીએ કહીએ છીએ. સેંકડે ૯૦ ટકા બાબતોમા આમ જ બને છે માટે સામાન્યત સૂચન અર્થે લખીએ છીએ. અમે ધર્મને નામે થતાં બીજી ઘણી જાતનાં ફ્જૂલ ખર્ચોના સબધ- માં અમારા વિચારો આ કૉલમોમાં પ્રકટ કરવાના છીએ; પણ તે સર્વ માત્ર હિતેચ્છુ બુદ્ધિએ જ, નહિ કે નિંદક તરીકે. નિંદા અને હિત- શિક્ષા વચ્ચેનો તફાવત જ્યહારે અમારા મુનિવરો અને અગ્રેસર શ્રાવકો સમજતા થશે ત્યહારેજ અમારા સંઘનો ઉદય થશે.

૨૬—૪—૦૫

(૨)

ફજૂલ ખર્ચ કેટલી જાતનાં છે એ સમ્બન્ધમાં ગતાંકમાં પુષ્કળ કહેવાઇ ગયું છે. ધર્મ નિમિત્તે થતાં ફજૂલ ખર્ચ પણ સંસારવ્યવહારમાં થતાં ફજૂલ ખર્ચ જેટલાંજ નહિ ઇચ્છવા યોગ્ય છે એમ પણ કહેવાઇ ગયું છે; અને દીક્ષા પ્રસંગે થતી કેટલીક નકામી ધામધુમના સંબંધમાં પણ ઇસારો કરાઇ ચુકયો છે. આજે બીજી કેટલીક જાતનાં ધર્મ નિમિત્તનાં ખર્ચમાં સુધારો કરવાની આવસ્યકતા સૂચવવા ઇરાદો રાખીએ છીએ.

દીક્ષા વખતે ઘણીએક જગાએ એવો રીવાજ છે કે દીક્ષા લેનારનાં સગાં-સબંધી તથા બીજા કેટલાક પુરૂષો ચાર આનાથી માંડીને સો સો રૂપીઆ સુધીનાં 'પાનાં-પુસ્તક' વહોરાવે છે. હવે આ રીવાજનો મૂળ આશય તો જ્ઞાનના સાધન પુરા પાડવાનો હશે. અને કયો મૂર્ખ, જ્ઞાનના સાધનની વિરૂદ્ધ બોલવા ઇચ્છશે ? પરન્તુ હાલ જે રૂઢીથી 'પાના—પુસ્તક' વહોરાવવામા આવે છે તે રૂઢી જ્ઞાનનાં સાધન ખરે જ પુરાં પાડે છે કે કેમ તે જોવાનું છે. ત્યાર પછી એ જોવાનુ છે કે, એ સાધન જરૂરજોગનાં છે કે વધારે પડતાં છે? ત્રીજુ એ જોવાનુ છે કે હાલની રૂઢી લગ્ન વખતે સગાંવ્હાલાં તરફથી અપાતા ' ચાંડલા 'નુ અનુકરણ તો નથી ?! અને એમ હોય તો ત્યાગનુ ચિન્હ દીક્ષા અને સસારનુ ચિન્હ લગ્ન એ બેને વરઘોડો, વારણા, ચાંડલો વગેરે વડે એક સરખા બનાવી મૂકવાનો દોષ તો લાગતો નથી ?

દીક્ષા વખતે બે ચાર લહીઆઓ પાનાં પોથી લઇને બેસે છે. અ નામનો માણુસ ત્હેમની પાસેથી આચારાંગ સૂત્રનાં દસ પાનાં ખરીદીને દીક્ષાના ઉમેદવારને (પોતાના સગપણનો ખ્યાલ કરીને—

ઢાળ–ઢોળ વિચારીને) વહોરાવે છે. ब નામનો માણુસ દશવૈકાલિક સૂત્રનાં ૨૦ પાનાં વહોરાવે છે. क વળી જ્ઞાતાજીનાં ૫ પાનાં વહોરાવે છે. આમ જૂદાં જૂદાં પુસ્તકોના અધુરા પાના તે ઉમેદવારને શું કામ લાગે ? વળી ધારો કે એક આખું સૂત્ર વહોરાવવામાં આવે છે; અમારા ધારવા પ્રમાણે આખું સૂત્ર વહોરાવનારે પણ પ્રથમ તપાસ કરવી જોઇએ કે તે ઉમેદવારના ગુરૂજી પાસે તે સૂત્ર છે કે નહિ ? જો હોય તો બેવડી પ્રતની કશી જરૂર નથી. એકેક ગુરૂના જેટલા શિષ્ય હોય તે દરેક પાસે આચારાગ કે દશવૈકાલિકની એકેક બબ્બે પ્રતો પ્રાયઃ રખાય છે; આનુ સાર્થક શુ ? એક રીતે જોતાં આ તો માત્ર ‘ ઉપાધિ ’ રૂપ થઇ પડે છે–‘ પરિગ્રહ ’ અને ‘ મ્હારૂ ત્હારૂ ’ છોડવાને બદલે ઉલટું તે વધી પડે છે. ખરૂ કહીએ તો એક જ સઘાડાના સઘળા મુનિવરો માટે એક સૅન્ટ્રલ પુસ્તકાલય કે ભડારો એક જ ગામમાં (પ્રાય. ગાદીના સ્થળે) જોઇએ, કે જ્યહાંથી તે સમુદાયના દરેક મુનિ ત્હેનો લાભ લઇ શકે, અને દરેક દીક્ષા પ્રસંગે જ્ઞાનના ખરડામાં થતી રકમમાંથી બીજાં નવીન પુસ્તકો ખરીદીને તે ભડારમાં ઉમેરવાનો રીવાજ રાખવો જોઇએ અથવા જુના નહિ મળી શકે તેવા ગ્રથોનુ સશોધન કરાવવુ જોઈએ.

હાલના આપણા મ્હોટામાં મ્હોટા પુસ્તકભડાર તપાસીશું તો ત્હેમાં એકના એક સૂત્રની ૫–૧૫ પ્રતો સિવાય બીજુ કશુ ભાળીશુ નહિ વાંચવા લાયક ગ્રથો, પેપરો વગેરે ખરીદવાની કે જુની પ્રતો મેળવવાની દરકાર કોઇ ભંડારવાળાએ અદ્યાપિ સુધી બતાવી નથી પરિણામ એ આવે છે કે, એ ભંડાર કશા કામમાં આવતા નથી અને જૈન ધર્મના તત્ત્વ સંબધી જાણપણું લોકોમાં પ્રસરી શકતું નથી. માટે સૌથી સારી રીત

તો એ છે કે, દરેક સંઘાડાની ગાદીના શહેરમાં 'સૅન્ટ્રલ પુસ્તક ભંડાર' સ્થાપીને ત્હેમાં એકંદર સૂત્રોની એકેક યા બબ્બે પ્રતો તથા તત્વજ્ઞાન-નાં વિવિધ છપાયલાં પુસ્તકો રાખવાં અને દીક્ષા વખતે થતી આવક-માંથી ધાર્મિક પત્રો તથા પુસ્તકો ખરીદીને અને જુના ગ્રંથો પ્રાપ્ત કરીને પુસ્તકભંડારને વધારે ઉપયોગી બનાવવો. ધારો કે કોઇ ભંડારનો ઉપ-યોગ થતો જ નથી તો પણ પેપરોની ફાઇલો સંગ્રહી રાખવી; ભવિષ્યમાં તે ઘણી જરૂરની થઇ પડે, ભવિષ્યના ઇતિહાસકર્તાઓને તે એક સારામાં સારી મદદ રૂપ થઇ પડે.

દીક્ષા વખતે જેઓ ધુમધામમાં–વરઘોડામાં–જમાડવામાં–સોનાનાં ફુલ ઉડાડવામાં પૈસા ખર્ચવા ઇચ્છતા હોય તેઓએ તે રકમ એમ ઉડાડી દેવાને બદલે દીક્ષા લેનાર માણસોને ભણાવવા માટે એક જાણીતો શિક્ષક રાખવામા જોઇતા ખર્ચ માટેના ફંડમાં તે રકમ આપવી એ વધારે હિતકર પગલું છે.

એક વધુ આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે, શ્રીમતો કોઇ વખતેજ દીક્ષા લે છે અને લે છે તો પણ **ઘર જાળવીને** દીક્ષા લે છે અર્થાત્ લાખ–૫૦ હજારની મીલકત બધી બૈરી–છોકરાંને સોંપીને દીક્ષા લે છે એવાઓએ તો દોલતનો બૈરીછોકરાંના ભરણપોષણ જેટલો જ ભાગ રાખીને બાકીની દોલત કોઇ જ્ઞાનખાતાને અર્પણ કરીને જ નીકળવું જોઇએ. જે આખી દુનીઆને છોડે છે ત્હેને વળી પૈસાનો મોહ કેવો ? પૈસા પોતે વાપરે અગર બૈરી વાપરે તે તો એક જ છે, બૈરી પાસે જોઇએ તે કરતાં વધારે મિલ્કત રાખીને નીકળવાનો અર્થ જ એ કે પોતાને હજી પુરતો વૈરાગ્ય નથી. પોતાને જો પુરતો વૈરાગ્ય હોય અને પૈસા પરથી મોહ ઉતર્યો હોય તો વધારાની દોલત ધર્મ ખાને પોતાના હાથેજ વાપરીને નીકળવું જોઇએ. આવા ફક્ત બે ચાર શ્રીમંતો નીકળે

તો પણ જૈનધર્મ ઘણો જ દીપે. એક લાખ રૂપીઆ ધર્માદામાં આપીને દીક્ષા લેનાર માણુસ વડે ધર્મ એવો તો ઉજળો દેખાય કે જેનું વર્ણન કરવા અમે અશક્ત છીએ.

બાવા, સન્યાસી વગેરે અન્યધર્મના ત્યાગીઓ જ્યહારે સંસાર છોડે છે ત્યહારે આપણા જેવી ધા... ુમ કરવામાં આવતી નથી. એટલું જ નહિ પણ તેઓ ધરતીના કયા ખુણામાં વસે છે તે કોઇ જાણવા પણ પામતું નથી. તેઓ પૈકી કેટલાકનો ત્યાગ આપણા સાધુઓ કરતાં પણ મુકી મ્હડે તેવો હોય છે; જો એમ ન હોત તો “ **अन्य लिंगे सिद्धा** ’ એમ જૈનશાસ્ત્રકારો કહેત જ નહિ. એઓની આવી ધામધુમ વગરની જીંદગી જ ત્હેમનુ શ્રેય કરી શકે છે. અને આપણે તો દીક્ષા લેવાની ઉમેદવારી કરવા માંડી ત્યહારથી જમવાનાં નોંતરા ચાલ્યાં, પછી વરઘોડા ચાલ્યા, પછી એક રાજા જેમ હજુરીઆથી ઘેરાયલો જ રહે (અને ત્હેને પરિણામે ખુશામતનો શોખીન બની સત્યનો શત્રુ બને) તેમ મહારાજ પણ શ્રાવકોથી ઘેરાયલા જ રહે (અને પરિણામે પોતામાં સુધારાને અવકાશ છે એ ખ્યાલ જ ગુમાવી બેસે), છેવટે કાળ કરે ત્યહારે પણ ‘ નિર્વાણ (!) મહોત્સવ ’ ની ધામધુમ કરવામાં આવે (જો કે નિર્વાણ તો આ યુગમાં કોઇને મળે જ નહિ એમ જનશાસ્ત્રકારો જ કહે છે) ! આ પ્રમાણે મુનિ તરીકેની જીંદગી ધામધુમમા જ શરૂ થઇને ધામધુમમા જ પૂરી થાય છે. આથી ત્હેમને જે સાધના કરવાની હોય છે તે (પ્રાયઃ) એક બાજુએ રહે છે અને ચિત્ત ભંગજાળમાં રોકાઇ જાય છે. ખરેખરા ત્યાગીને છૂટા જ—પ્રશંસકોની ભીડ અને ધામધુમથી છૂટાજ રહેવુ પાલવે. આત્મશ્રેય કરવામાં આવી ભીડ અને ધામધુમ અવશ્ય હરકત કરે, કરે અને કરે જ. અને આપણે જૈનો આ જમાનામાં એક પણ ‘ યોગી’ અર્થાત્ યોગશાસ્ત્રનો પાર-

ગત પુરૂષ ઉત્પન્ન કરી શકયા નથી ત્હેનું કારણ જ એ છે કે આપણે મુનિઓને ધામધુમ, માનપાન અને ઉજળા કાથાકુબલામાં રોકી રાખીએ છીએ. આપણે ત્હેમના '' अम्मा पियां ' મટીને ત્હેમના શત્રુ બન્યા છીએ. આ વખતે અમને આઠમું " અનર્થ-દંડ-વિરમણ વ્રત " યાદ આવે છે. ખપ ક૨.. વધુ ઘરવખરો રાખવાથી પણ એ વ્રતનો ભંગ થાય છે, એમ ત્હેમાં કહ્યુ છે. શા માટે ? કારણ કે આત્મા એની સારસભાળમાં રોકાઇને પોતાને સાધવાના હેતુને ભૂલી જાય છે. તો પછી આપણે સાધવા જેવા ધર્મને બદલે ઉપરના દેખાવો, ખર્ચો, ધામધુમ, ખોટી ખુશામતો વગેરેમાં આપણા વખત, શક્તિ અને આત્માનો દુરૂપયોગ કરીએ તો ' અનર્થ—દંડ ' નો દોષ કેમ ન લાગે ? અને એ દોષમાં મુનિવર્ગ ભાગીદાર કેમ ન ગણાય ? આપણને તારનાર મુનિવર્ગના ઉપકારનો બદલો જો આપણે ખરા દીલથી આપવો હોય તો તો આપણે ત્હેમને તદ્દન પોતાના કલ્યાણમાં જ લાગેલા જોવા ઇચ્છવુ જોઇએ; દીક્ષાની ધામધુમ, વાંદવા જનારાં ટોળેટોળાંની ધામધુમ વગેરેથી ત્હેમના આત્માને મુંઝાવવો ન જોઇએ. અસલના વખતમાં મુનિવરો ગામ બહાર ઉદ્યાનમાં ઉતરતા કે કોઇ શ્રાવકની પોષધશાળામાં ઉતરતા. ઉદ્યાનમાં વ્યાખ્યાન વખત બાદ કરતાં તેઓ પોતાનું આત્મકલ્યાણ કરવાને જ્ઞાન-ધ્યાનમાં જ (વગર આડખીલે) મગ્ન રહી શકતા. હમણાં તો આપણે ત્હેમના આત્મભાવમાં ખલેલ રૂપ છીએ. ઘડી સમાધિમાં બેઠા હોય ત્હાં ફલાણી શ્રાવિકા પાઠ લેવા આવી અને ફલાણો શ્રાવક વાંદવા આવ્યો; ત્હેમની સાથે પણ વિવેક તો સાચવવોજ જોઇએ અને વિવેક સાચવવા પાછળ વખત કહાડવો જ પડે. કમનસીબે કુદરતે કોઇના હાથમાં ૨૪ કલાકને બદલે ૨૫ કલાકનો વખત કરવાની કે

८० वर्षना आयुष्यने १०० वर्षनुं बनाववानी शक्ति आपी नथी, तेथी आत्मकल्याण माटेना चोक्कस करायला वखतमांथी ज आ भंगजाळमां वखत खर्चवो पडे छे खरेज आ म्होटी खाड आपनार आपणे श्रावक छीए. आपणा सारा नसीबे मुनिवर्ग पैकी म्होटो भाग हजी पोतानो नफो—नुकशान तपासवा जेटली वणिक-विद्याथी अज्ञ छे; नहितो आपणने उभा पण न रहेवा देत ! तो पछी धामधुमो तो क्यहांथी ज थवा देत ?

आ लखनारना वडीलश्रीने एकदा एक गामडामां एक अजाण्या मुनिवरनां दर्शननो शुभ प्रसंग मळतां त्हेमणे त्हेमने व्याख्यान संभळाववा अरज करी. बे दिवस सुधी तो महाराज श्री मौन ज रह्या. ज्य्हारे बहु आग्रह थयो त्य्हारे तेओ बोल्या. ' भाइओ ! हु पोतेज जाणवु जोइए त्हेनो लाखमो भाग जाणतो नथी तो तमने शुं उपदेश करूं ? म्हारे म्हारू घणु संभाळवानु छे ते करवा द्यो अने पछी अवसरे सौ सारांवानां थशे " तेओ त्रण दिवस अखंड भणवामां अने समाधिमा ज मग्न जोवामां आव्या हता चोथे दिवसे तेओ क्य्हारे अने कई तरफमा विहार करी गया ते कोइने खबर पण पडी नहि ! ते शान्त, प्रतापी अने ज्ञानमय मुद्रानां पुनर्दर्शन माटे लोकोए करेलो सघळो प्रयास व्यर्थ गयो. आ खरी बनेली वातने ८–१० वर्षज थयां छे. एवानु कल्याण केम न थाय ? एवानो ०। कलाकनो उपदेश बीजा साधुओना १०० वर्षना उपदेश करतां वधारे असरकारक केम न थइ पडे ? पण आजे तो एक सूत्र भण्या एटले व्याख्यानना रागडा ताणवा मांडे ! पछी त्हेमां खरूं खोटु कोण जोवा बेठुं छे ! "एक अन्यधर्मी साधुपरनी श्रद्धाने लीधे त्हेना कहेवाथी २० भक्तो कूवामां पडीने मूआ" एवी एवी वातो कहीने एवी

શ્રદ્ધા પોતામાં રાખવાનો ઉપદેશ કરીને, ' કુડામાં રતન ' જોવા ઇચ્છતા આશા વાણીઆઓ પાસે ડોકાં ધુણાવરાવે; એથી સાંભળનાર કે સભળાવનારનું શ્રેય થવાનું વચન કોઇપણ શાસ્ત્ર આપી શકે નથી. એવાની આસ પાસ ભાવિક શ્રાવકોનાં ટોળેટોળાં ફરે છે અને હેમને વધુ જ્ઞાનની ગરજ વગરના બનાવે છે; વિહાર કરતી વખતે બબ્બે માઇલ સુધી વળોટાવવા જાય છે અને કહે છે કે એથી અમારો ધર્મ દીપે છે ! ભાઇરે, હમે હમારા ધર્મની આટલી બધી દરકાર શું કામ કરો છો ? તે દરકાર તો શાસનનાયક દેવને હમારા કરતાં ઘણી છે અને હેમની શક્તિ પણ ઘણી છે હમે હમારા આત્માને જ દીપાવો તો બહુ છે. હમે હમારા ઉપકારી મુનિરાજોના આત્માને શુ કરવા આવી બીનજરૂરી ગરબડોમા રોકી અર્થ વગરની—નિરર્થક પચાયતમાં ઉતારો છો ? હમે ધર્મ દીપાવવા ખાતર નહિ પણ હમારી પોતાની શોભા માટે આવી સઘળી ધામધુમ કરો છો, અગર બહુતો અજ્ઞાનતાથી કરો છો આત્મિક ધર્મ નિમિત્તે કોઇ જાતની આવી ભગજાળની જરૂર જ નથી.

હવે અમે ' **વરશી તપ**'ના નામે થતા ખર્ચના સમ્બન્ધમાં રહેલું તત્વ સમજાવીશુ. તે તપ કેવી રીતે શરૂ થયો, કયા તીર્થંકરના વખતમા કેવા રૂપે થતો, હાલ કયે કયે સ્થળે કેવા રૂપમાં થાય છે, તપને નામે કેવી વધુ પડતી ધમાલ થાય છે, હેમાં કયો દોષ છે, તે સર્વ જણાવીશુ અને હવે હેને બદલે શું કરવુ ફાયદાકારક છે તે પણ બતાવીશુ. ત્યાર પછી અનેક પ્રકારનાં બીજાં ફજુલ ખર્ચો એક પછી એક લઇશુ.

તા. ૩-૫-૦૯.

(૪)

ફુજૂલ ખર્ચ અને અયોગ્ય ધામધુમનો એક વધુ પ્રકાર આજે આપણે તપાસીશું. કાઠીયાવાડમાં તેમજ બીજે ઘણે સ્થળે 'વરશી તપ'નું નામ સુવિખ્યાત છે. બાર મહિના સુધી એકાંતર ઉપવાસ કરવામાં આવેછે ત્હેને 'વરશી તપ' કહેછે. કાઠીયાવાડમાં એ તપ અક્ષય તૃતીઆથી જ શરૂ થાય છે અને બીજે સ્થળે વર્ષના હરકોઇ ભાગથી તે તપ શરૂ કરી શકાય છે. એ તપનું મહાત્મ જેટલું કાઠીયાવાડમાં અને ત્હેમાં પણ કંઠાળમાં છે તેટલું અન્ય સ્થળે નથી. ત્હાં ખર્ચ અને ધામધુમ પુષ્કળ થાય છે. હવે આપણે આ વરશી તપનુ મૂળ તપાશીએ. વરશી તપ એ આખા વર્ષ સુધી (ગમે તે મહિનાથી બાર માસ સુધી) અખંડ તપસ્યા-૩૬૦ દિવસની તપસ્યાનુ બીજું નામ છે. એ તપ શ્રી ઋષભદેવ તીર્થંકરના વખતમાં થતો એમ સાંભળવામાં છે. શ્રી મહાવીર દેવના જમાનામાં છ માસી તપ હતો; તેઓએ પોતે છમાસી તપ કર્યો હતો. એટલે 'વરશી તપ' હવે ત્હેના ખરા અર્થમાં કોઇ કરી શકતું જ નથી; એવાં સંઠાણ જ હવે રહ્યાં નથી. તો પણ એકાંતર તપસ્યા બાર માસ સુધી કરે છે તેઓ પ્રત્યે નાપસંદગી બતાવવાનો અમારો આશય નથી. તપસ્યા -સર્વ તપસ્યા લાભકારક જ છે. બાર માસમાં અડધા દિવસોને બદલે એક જ દિવસ ઉપવાસ કરાય તે પણ લાભકારક છે; પરંતુ તેવા તપ કરી પછી ધામધુમ કરવાની શી જરૂર છે ? આગલા જમાનામાં મહાવીર જેવા તપસ્વીઓ મ્હોટી તપસ્યા કરતા ત્હેનો ઓત્સવ દેવતાઓ કરતા, ત્હેનું અનુકરણ આજે સામાન્ય માણસોની તપસ્યા વખતે થાય છે એમ કહેવામાં આવે તો તે હાસ્યજનક ગણાશે. ખરૂં કહીએ તો કાગડાને ઉડાડવા હીરા ફેંકવા જેવું આપણે કરીએ

છીએ. આત્માનો ચીકણો વળગાટ દૂર કરવા માટે ત્હેને ' તપસ્યા ' રૂપી આંચ આપવાની છે; પણ ન્હાના બાળકની માફક માંડવો શણગારવાથી, પ્યાલા રકાબી અને રમકડાંની લ્હાણીઓ કરવાથી, વરઘોડા કહાડવાથી અને એવી એવી બાલીશ રીતે તે તપને જાહેરાત આપવાની લાલસાથી તો ઉલટું તે તપને નુકશાન થઇ બેસે છે. તપ આદિ જે કાંઇ ધાર્મિક અનુષ્ઠાન કરવાનાં છે તે આત્મસાક્ષીએ—આત્મભાવે કરવાનાં છે. એમાં દેખાડો મુદ્દલ જોઇએ જ નહિ. ખર્ચ કરવાના ઉમંગને અમે વખોડી કહાડવા માગતા નથી; બલ્કે એવો ઉમંગ તો આપણામાં ઓછો છે તે ઉશ્કેરવા અમે હમેશ પ્રયાસ કરીએ છીએ; પણ જે જગાએ ખર્ચની જરૂર નથી તે જગાએ વધારે પડતાં ખર્ચ કરવાં અને જે જગાએ ખર્ચની અત્યંત આવશ્યકતા છે તે જગાએ તદ્દન મખ્ખીચુસ થવું એવી રૂઢી સામે જ અમારો પોકાર છે વરશી તપની ધામધુમ ફરજ્યાત ગણાતી હોવાથી કેટલાંક ગરીબ શ્રાવક—શ્રાવિકાઓ ઇચ્છા છતાં તપનો લાભ લઇ શકતા નથી; કારણ કે તપ કરીને પૈસા વાપરે નહિ તો લોકોમાં ત્હેમની હાંશી થાય છે ! વરશી તપની ધામધુમની રૂઢીનો આ ખુલ્લો જ ફાયદો ! હવે આવા ફજુલ ખર્ચની સામે મુનિરાજો કેમ પોકાર કરતા નથી ? જો વરઘોડાની ધામધુમ પાછળ ખર્ચ કરનારાઓને લાંબા નાક વાળા તિર્યંચ થવાની ધમકી આપવામાં આવતી હોય તો ધર્મનિમિત્ત બતાવીને તે પાછળ ફજૂલ ખર્ચ કરવાની સલાહ આપનારની શી વ્હલે થવી જોઇએ એ વિચારવું ત્રાસદાયક છે. એક એક હજાર—અને—આઠ વાર ક્ષમા ચાહીને અમે મુનિ વર્ગને અરજ કરીશું કે, વરશી તપના પારણાં માટે ખાસ જ જો આપ કોઇ જગાએ જતા હો તો તેવી પ્રથા હવે જતી કરશોજી. આપની આગેવાનીને લીધે તે ખર્ચ બમણું થવાનું અને ગામોગામના શ્રાવકો ભેગા થઇ

અનેક આરંભ-સમારંભ કરવાના. પોતાના આત્માના કલ્યાણ અર્થે સંસારમાંથી નીકળેલા મુનિઓએ બીજાના માટે એવા દોષના કારણભૂત થવાની શી ગરજ છે ?

૧૦-૫-૧૮

---

(૪)

ફજૂલ ખર્ચ અને અયોગ્ય ધામધુમના કેટલાક દાખલા આપણે અવલોકયા પાઠક મહાશયે ક્ષણભર પણ એમ માની લેવાનુ નથી કે, આ લખનાર આપણી હાલની સર્વ રૂઢીઓ અને પ્રથાઓને ધિક્કારનારાઓમાનો એક હશે એણે એમ ક્ષણ માટે પણ માની લેવાનુ નથી કે, આ લખનાર તે રૂઢીઓ પૈકી કેટલીકમા રહેલી ગુપ્ત ખુબીઓ જોવા અશકત હશે એવુ કાંઇ જ નથી ઘણા વર્ષો થયાં જેઓ અમુક રૂઢીના દાસ થઇ ગયા હોય ત્હેમને આ સ્વતત્ર વિચારો માટે કદાચ ઉપર કહ્યા મુજબ અભિપ્રાય બાંધવાની ઇચ્છા થાય, એ બનવા જોગ છે. પરન્તુ તેઓ જો આત્માની ઉત્ક્રાન્તિ ઇચ્છતા હોય તો તેઓને આ ભવમાં નહિ તો બીજા કોઇ ભવમા પણ આવી ' નિરૂપયોગી ઉપાધિઓ ' છોડયા સિવાય છુટકો નથી જ ' અનર્થ દંડ વિરમણ વ્રત ' નો ભગ કરનારા આવા આત્રા બીનજરૂરી કે ઓછાં જરૂરી કૃત્યોમા મુંઝાઇ રહેવાથી આત્મા બીજા જરૂરી કામો કરવાનો વખત અને શક્તિ તથા ઇચ્છા ગુમાવી બેસે છે

દાખલા તરીકે, અપાશરાનો વિષય લઇએ. વઢવાણમાં અપાશરા કેટલા ? અમદાવાદમા કેટલા ? શા માટે એટલા બધા અપાશરા જોઇએ ? પુરૂષોને ધર્મક્રિયા કરવા માટે એક જગા જોઇએ અને સ્ત્રીઓને પણ ધર્મક્રિયા કરવા માટે એક અલાયદી જગા જોઇએ.

એમ બે મકાન તો આવશ્યકિય છે; પરન્તુ તેથી વધારે મકાનની શી જરૂર તે કોઇ પણ સાધુ સમજાવવા કૃપા કરશે ? શું શ્રાવકના ઘરમાં પૈસા કૂદી રહ્યા છે કે જેથી આવાં ફાલતુ ખર્ચ કરી દ્રવ્યહાની અને ક્લેશ બન્ને વ્હોરી લે છે ? વઢવાણ અને અમદાવાદના નામ અત્ર પસંદ કરવાનું કારણ એટલુજ કે એક ઝાલાવાડનુ અને એક ગુજરાતનુ એમ બે જૂદા જૂદા પ્રાંતોનાં દ્રષ્ટાંત બતાવવા ઇરાદો છે બીજાં પણ ઘણાં ગામોમાં તેનું તે જ છે. અત્રે તો હરકોઇ એક બે નામ લઇ માત્ર સમજુત આપવા સાથે કામ છે. હવે જો છકોટી સંપ્રદાયના સાધુ આઠકોટી વાળાના ભેગા ઉતરવામાં જ દોષ માનતા હોય તો પછી બેમાંના એક તો ખોટા ઠર્યાજ ને ? તો તો પછી આપણે એક કમીટી મુકરર કરીને કોણ ખોટું ત્હેને નિશ્ચય કરાવી ખોટા સમુદાય સાથેનો કુલ સંબંધ તોડી નાખવો જોઇએ; કારણ કે આપણે તો દરીયાપુરી હો, છકોટી હો, પંજાબી હો, મારવાડી હો, ગમે તે હો—સર્વમાંથી ઉત્તમને 'ઢુંઢનારા' તરીકે ઓળખાઇ ચુકયા છીએ. છતાં શા માટે પક્ષપાત જોઇએ ? અને જો સાધુઓ કે જેઓને આપણી પેઠે બેટા-બેટી પરણાવવાનાં નથી અને ઉંચી નીચી નાત જાત નથી તેઓ જ એક બીજાની સાથે બે દિવસનો ઉતારો કરવામાં આભડછેટ માનતા હોય તો પછી સર્વ જીવોને એક સરખા ગણી સર્વમા પ્રેમ અને ભ્રાતૃભાવ વધારવાની શ્રી જીનરાજની આજ્ઞાનુ શુ થશે ? શું તે તો 'પોથીમાંનાં રીંગણાં' જ કે ? છકોટી અને આઠકોટી એ બેમાંનો એક પક્ષ ખોટો હોય તો બીજો પણ ખરો ઠરી શકે તેમ નથી. દાખલા તરીકે છકોટીમાં પણ અમુક સાધુ માટે અમુક જ સ્થાનક અને અમુક માટે અમુક સ્થાનક એવી પ્રથા શું હાલ ચાલતી નથી ? નાતજાતના જુલમી ભેદોને તોડી મનુષ્ય જાતને એકજ પ્રેમના તાંતણાથી

જોડનાર જૈન ધર્મમાં અને તે પણ ખુદ ત્યાગી ઉપદેશક વર્ગમાંજ આવી નાતો જાતો થવા પામે એ કેટલી બધી ખેદજનક બાબત છે!

અત્રે ખુલ્લું કહેવું જોઇશે કે આ દોષ સાધુનો નથી એટલો શ્રાવક વર્ગનો છે, જો કે સાધુ છેક જ નિર્દોષ છે એમ તો નથી જ. શ્રાવક વર્ગ જો જૂદા પડવા ઇચ્છતા સાધુને સ્હાય ન કરતા હોય અને અપાશરો કરાવી આપવા તૈયાર ન થતા હોય તો આવી ખટપટો કદાપી ન થતે. પરંતુ બન્યું છે એમ કે, આજ કાલ ' સઘનો ધર્મ ' મટીને ' કુળનો ધર્મ ' થવા લાગ્યો છે. સાધુઓ સઘના ગુરૂ હતા તે હવે પ્રાય: ' કુળ ગુરૂ ' થવા લાગ્યા છે. અમુક અપાશરો કોનો ? તો કે ' પાના ઝવેરનો. અમુક કોનો ? તો કે ' મલીચદ જેચદનો. અમુક કોનો ? તો કે ' શેઠવાળાનો અમુક કોનો ? તો કે ' સંઘવીનો. જ્યહારે અમુક સાધુ અમુક કુટુબના કે તે કુટુબને લાગતાવળગતાના સાધુ તરીકે ઓળખાશે ત્યહારે ધર્મની અધોગતિ કેમ નહિ થશે ? અપાસરો એક જ જોઇએ અને તે કોઇનો ન જોઇએ કોઇએ બક્ષીસ કર્યો માટે તે ત્હેનો ન હોઇ શકે. અપાસરો ૮૪ લાખ જીવાયોનીનો છે. જહેને પણ સસારમાંથી બળ્યાજળ્યા ઘડી અલ્પ આશ્રય લેવો હોય તે અપાશરે આવે અને તે જગા કે જ્યહાં નિરતર પ્રાર્થનાના પાઠો અને શુભ ભાવનાના પાઠો અને સૂત્રના મત્રના ઉચ્ચારના શુભ પુદ્ગળો વડે પાપના પુદ્ગળને પાછા હઠવાની ફરજ પડે છે, એવી તે જગામાં તે જીવ પોતાનાં દુખ ભુલી જઇ ઘડીભરની શાન્તિ પામે. એવું એ પવિત્ર સ્થાન રાગદ્વેષ અને મ્હારાત્હારાના અલ્પ પણ ચેપ વગરનું જ જોઇએ. અપાશરો ફલાણાનો કહેવાયો ત્હારથીજ ત્યહાંથી પેલા ઉપર કહેલા શુભ પુદ્ગળો નાશી ગયા; અપાશરો ફલાણા સંઘાડાનો કહ્યો ત્યહારથી જ તે આધાકર્મી બનીને દોષનું પાત્ર થઇ ચૂકયો.

આ લખનારની દૃઢ માન્યતા છે કે, તે સ્થળને અપાશરો કહેવાયજ નહિ કે જ્યહાં હરકોઈ બળ્યાજળ્યા આત્માને આશ્રય ન મળે, તે અપાશરો જ નહિ કે કે જ્યહાં દાખલ થતાં જ ખોટા વિચારો અને.તર્કવિતર્કોના પુદ્ગળો ને બહાર કહાડનાર શુદ્ધ વાતાવરણ ન હોય. એમ ન હોય તો પછી અપાશરા અને ઘરમાં શું તફાવત છે? અપાશરો સાધુ માટે કરાવાતો નથી એમ તો આપણે મૂર્તિપૂજકોને જવાબ આપતાં કહીએ છીએ, તો પછી જ્યહારે તે આપણુ સંસારી માટેજ છે તો સંસારી માટે આપણાં ઘર શું ખોટાં છે? પણ નહિ; સંસારીના રહેઠાણુમાં ક્રોધ, મોહ, લોભ વગેરે અહોનિશ રાજ્ય કરતા હોઇ ખરાબ પરમાણુઓ ચોતરફ હોય છે અને તે ત્હેમાં રહેનારને ચેપ લગાડયા વગર ન જ રહે પરંતુ અપાશરો કે જ્યહાં જૂદી જૂદી શક્તિવાળા અનેક મહાત્માઓ આવતા ને જતા હોય છે, જ્યહાં ધર્મની દરકારવાળા અને સંસ્કારી જીવો પવિત્ર પાઠના ઉચ્ચારો વડે હવામાં અમુક ધ્રુજરીઓ ઉત્પન્ન કરતા જ હોય છે (કે જે ધ્રુજરીઓ વાતારણને નિર્મળ બતાવે છે અને એ રીતે ત્હાં બેસનારના વિચારોને—મતિને પણ નિર્મળ બનાવે છે) એવા અપાશરામાં જનાર પામરમાં પામર જીવને પણ બહારની મદદ મળે છે. એના આત્માને બીજાના આત્માની મહેનતોના ફળનો લાભ મળે છે. એ શાંત બને છે, અને શાંત ચિત્તમાં પછી ઉત્તમ વિચારો દાખલ થાય છે, કે જે વિચારો અને ભાવનાઓ વડે તે 'ધ્યાન'માં ઉંડો ઉતરવાને લાયક થાય છે. અપાશરાનુ આ કામ છે, અપાશરાનો આ આશય છે, અપાશરાનુ આ સાર્થક છે. બાકી અમારો—ત્હમારો ગણાતો અપાશરો કોઇ રીતે અમારા—ત્હમારા આત્માને આશ્રય આપતો નથી. જેટલા બહારના દેખાવોમાં રમ્યા કરે છે—રમકડા રમાડયા કરે છે ત્હેમનો મોક્ષ ઘણો—ઘણો દૂર છે. અંદરનું તત્વ શોધો; દરેક વસ્તુ અને દરેક કાર્યનો **આશય** શોધો.

એક ગામમા પુરૂષો માટે બે અપાસરા કરાવ્યા તેથી શું લાભ ! એક તો બેવડું ખર્ચ અને બેવડા આરભ–સમારભ; વળી તેથી કજીઆ બમણા થવાના. કજીઆ નહિ હોય તો ભવિષ્યમાં જ્યહારે પણ કોઇ શ્રાવક કે સાધુને કોઇ બાબતનો વાંધો પડશે કે તુરત પક્ષ પડી જશે અને બે અપાસરાના બે સમુદાય થઇ જશે. એકના બે, કરવા માટે જ તે વધારાનો અપાસરો કામ લાગશે એ કેવું આશ્ચર્ય ! જે અપાસરાએ બેનુ એક કરવુ જોઇએ, જડ ભાવ ભૂલાવી માત્ર ચૈતન્યભાવ નામના એકજ ભાવમાં તલ્લીન કરવાનુ કામ કરવું જોઇએ તે જ અપાશરો પોતાના આશ્રીતને જડભાવમાં ઉતારી નાંખનારો અને એકના બે કરનારો થઇ પડે તે કેવી ત્રાસદાયક પીડા !

કદાચ કોઇ કહેશે કે અમે તો અમુક સાધુઓમાં થોડો મતભેદ જોયો તે ભવિષ્યમાં મ્હોટું રૂપ ન પકડે **એટલા માટે** બે અપાસરા કરાવી બન્નેને જૂદા રાખ્યા. ઠીક; કદાચ તેમ હશે; પરંતુ મતભેદ, જૂદા રહેવાથી, **વધશે** કે ઘટશે ? જે મતભેદનાં બીજ જીવતાં છે, જે મતભેદ બન્નેના હ્રદયમાં ઉંડા દટાયલા છે તે, વખત જતાં વૃક્ષના રૂપમાં કેમ નહિ બહાર નીકળી આવે ? ભવિષ્યમાં મ્હોટુ રૂપ ન થવા દેવું હોય તો બન્નેને ભેગાજ રહેવા દ્યો, ભેગા રહેવાથી અથડાવાથી–ટીચાવાથી એકબીજાનો સમાસ કરી લેવાની ત્હેમને ફરજ પડશે. તેઓ અનુભવ શીખશે અને છેવટે ધક્કા ખાઇને ખરે રસ્તે આવી જશે. દુ ખ ખમાતુ નથી એમ કહીને જેઓ દુ:ખથી દૂર નાસે છે તેઓ કદી સુખી થવાના નથી, દુઃખને **સહન કરવાની** વિદ્યા શિખ્યા વિના આપણો કોઇ દિવસ છુટકારો નથી. કર્મનો સિદ્ધાંત બરાબર સમજો. 'કર્મ' આપણો ગુરૂ છે–'કર્મ' આપણો શિક્ષક છે. 'પૂર્વ કર્મ'નાં માઠાં પરિણામ ભોગવવાજ પડે,–એ તો પ્રભુ પણ ક્ષમા ન

ન કરે એનું કોઈ કારણ ? શું **શાન્તિનાથને** દયા નહિ હોય ? ના, ના, એમ નથી. પૂર્વ કર્મનાં ફળ ભોગવતી વખતે મળતો **અનુભવ** આપણે ગ્રહણ કરવાનો છે અને **એ અનુભવ વડે જ** આપણે જ્ઞાની થવાનું છે. **ભગવાનનો** અનુભવ આપણને અનુભવી બનાવી શકે નહિ; આપણે જાતે જ ઉદ્યમ કરીને–દુઃખોની વચ્ચે રહીને ત્હેમાંથી અનુભવ ગ્રહણ કરવાનો છે. માટે જેઓને બનતી રાશી ન હોય તેવા સાધુઓને ત્હમે જૂદા થવાની સગવડ ન કરી આપો; પણ ત્હેમને ભેગા જ કુટાવા દો, તેઓ પોતાનો રસ્તો આજે નહિ તો કાલે કરી લેશે. કાં તો બન્ને અગાઉ કરતાં હજાર ઘણા પ્રેમથી જોડાશે અને કાં તો સંસારમાં પાછા આવશે; પછી સાધુ તરીકે 'કલેષના ગુરૂ' ઝાઝી વાર નહિ બન્યા રહે અમારૂં એકનું એક આરામ સ્થળ ત્હેને ત્હમે ભ્રષ્ટ ન કરો, ત્હેને ત્હમે દુ ખનું સ્થળ ન બનાવો.

કોઇ કહેશે "મ્હોટા શહેરમાં એક જ અપાશરો હોવાથી ઘણાને તે દૂર પડે; માટે બે જોઇએ." દૂર પડે ? **અપાશરો** દૂર પડે ? હરગીજ નહિ અપાશરો—આશ્રય સ્થળ કદી દૂર પડે જ નહિ. **મક્કા** દૂર ન પડે, કાશી દૂર ન પડે, **દ્વારિકા** દૂર ન પડે, **શત્રુંજય** દૂર ન પડે અને **પોતાના** ગામ વચ્ચેનો **અપાશરો** દૂર પડે ? હરગીજ નહિ; અને જ્હેમને અપાશરો દૂર પડતો હોય ત્હેમને માટે અપાશરો છે જ નહિ. જ્હેમનાં મન અપાશરાની **ગરજ** વાળાં છે ત્હેમને માટે જ એ અપાશરો છે મુંબઇનું **ચીં**ચપોકલી સ્થાનક ઘણું દૂર–ત્રણ માઇલ દૂર હોવા છતાં **જ્હેમને ગરજ છે તે તો** દરરોજ ત્હાં જાય છે. મુંબઇના સ્થાનક જેટલું દૂર કોઇ પણ ગામનું સ્થાનક છે જ નહિ. **અમદાવાદમાં** વૈષ્ણવો સ્હવારે અંધારામાં ઉઠીને '**આચારજજી**'-નાં દર્શન કરવા જાય છે. કેવી ઠંડી અને ઉત્સાહપ્રેરક હવા ! કેવો

શાંત સમય! કેવી અંગ કસરત! ઘેરથી અપાશરે જતાં એટલો વખત રસ્તામાં મળે એ તો ઇચ્છવા યોગ્ય છે, કારણ કે તેથી મન ઉમંગમાં આવે છે, શરીરનો પ્રમાદ દૂર થાય છે, અને અપાશરો નજીક-માં હોવાથી પ્રાય જે અત્યંત Familiarity ઘરવટપણું થાય છે તે થવા પામતું નથી અને તેથી Familiarity breeds con-tempt (ઘરવટપણું તિરસ્કારને જન્મ આપે છે) એ સિદ્ધાંતનો ડર રહેતો નથી ધર્મ પમાડવા માટે કે ધર્મ વધારે પ્રમાણમાં આચરી શકાય તેવું કરવા માટે અપાશરા નજદીકમાં કરવાનો કે અપાશરા વધારે કરવાનો કે લ્હાણી પ્રભાવના કરવાનો વગેરે જે કાંઇ બાહ્ય ઇલાજ હાલ લેવામાં આવે છે તે આ વિચારવંત થતા જતા અને કારણ-કાર્યનો સંબંધ શોધવાની દરકારવાળા બનતા જતા જમાનામાં કાંઇ કારગત લાગે તેમ નથી હવે તો તે સર્વ સાધનોને બદલે તત્વ સમ-જાવવાનું સાધન જોઇએ છે હવે તો અપાસરામાં રહેનારનો ઉપદેશ કેટલો ન્યાયસરનો છે તે જોવાશે, એમના ઉપદેશમાં દલીલ શું છે તે જોવાશે. વિચારશક્તિ પાસે કબુલ કરાવી શકે એવો ઉપદેશ આપનારા મુનિ હજાર ગાઉ દૂર હશે તો પણ ત્હાં સેંકડો માણસ જશે; બાકી તો અપાશરો ઘરના આગળે હોવા છતાં કોઇ ત્હાં જવાનું નહિ. આજકાલ ધર્મનું નામ **પોકારનાર**ની સંખ્યા વધારવા ઉપર જે લક્ષ અપાય છે તે કરતાં ધર્મનું **કામ કરનાર**ની સંખ્યા વધારવા પર ઘણું જ થોડું લક્ષ અપાય છે, અને તેમ ચાલ્યાં કરશે ત્હાં સુધી અપાસરા અને સંઘાડા, ગચ્છો અને સમુદાયો, પક્ષો અને તડો વધ્યાંજ કરશે અને ભગવાને ભવિષ્ય ભાખ્યું છે તેમ " ધર્મ ચાળણી-ની પેઠે ચળાશે. " ધર્મ ચાળણીને પેઠે ચળાશે તે કાંઇ આ લખનાર જેવા ખુલ્લા દિલથી ચેતવનારને લીધે નહિ પણ એવું

લખવાનુ કારણ આપનારના પ્રતાપે જ. જે શાહુકારનો છોકરો વ્યભિચારી નીવડે છે તે શાહુકાર પોતાનાં સગાંવ્હાલાંને ચેતવણી આપે કે "ત્હમારે ત્હેનો વિશ્વાસ કરવો નહિ" એથી કાંઇ તે શાહુકાર કુળની આબરૂ લૂટનારો નહિ ગણાય; પણ જો તે મુંગો જ મરી રહે અને પેલા ભ્રષ્ટ છોકરા પાસે કુટુંબની નવયૌવનાઓની આબરૂ લૂટાવા દે તો જ તે કુળની આબરૂ લૂટનારો ગણાશે. વિચારવંત પુરૂષોએ આ દ્રષ્ટાંત બરાબર સમજવા જેવુ છે-મગજમાં ઉતારવા જેવું છે-ફરી-ફરીને મનન કરવા જેવું છે. (તા ૧૭-૫-૦૯

(૫)

ફજૂલ ખર્ચ અનેક જાતનાં છે. એટલી તો એ જાતોની વિવિધતા છે કે ત્હેમનું પુરેપુરૂં વર્ણન આપતાં આખુ એક વર્ષ વહી જાય તો પણ એ કથા પુરી થાય નહિ ! પરન્તુ આખા વર્ષ સુધી એકનો એક વિષય ચલાવવાથી કવચિત્ કેટલાકને કંટાળો આવે અને કવચિત્ કોઇને એમ લાગે કે આ આ ટોપી ત્હેમને બંધબેસ્તી છે માટે ત્હેમને માટે જ કરાયલી હશે ! વારૂ, તો પણ આપણે એકાદ બે મુદ્દા તો લઇશું અને પછી ફજૂલ ખર્ચને છેલ્લી સલામ કરીશું,-અમે અમારા ફજૂલ ખર્ચના વિષયને છેલ્લી સલામ કરીશુ અને અમારા દાના વાચક મહાશયો ફજૂલ ખર્ચનાં કામોને છેલ્લી સલામ કરશે.

કોઈ માણુસના ખર્ચના આંકડા તપાસવાથી એની ગતિનુ ભવિષ્ય ભાખી શકાય, અર્થાત્ એક માણુસ કેવે રસ્તે કેટલુ ખર્ચ કરે છે તે જોવાથી એના આત્માના વળણુનો ખ્યાલ આવી શકે અને એવા વળણુવાળો આત્મા મોક્ષ, સ્વર્ગ, મનુષ્યાવતાર, નરક કે તિર્યંચાવસ્થા

નકો કઇ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થવો જોઇએ એ વિચારી શકાય. આપણે અહીં કંદોઇને જેટલું ઉત્તેજન અપાય છે તેટલું ઉત્તેજન વિલાયતમાં લેખકોને અપાય છે; એ ઉપરથી એ લોકોની આબાદી, નીતિ, જ્ઞાન અને સાહસિકપણું તથા આપણા લોકોની અવનતિ, અનીતિ, અજ્ઞાન અને કાયરતાઃ એ ખાસ લક્ષણો (characteristic)નું કારણ સમજી શકાય છે. વિલાયતમાં એક પુસ્તક રચાયું એટલે ત્હેના રચનાર પાસેથી ત્હેના હક્ક ખરીદી લેનાર બુકસેલરોની કંપનીઓનાં ટોળેટોળાં તૈયાર થાય છે. અને તે કંપનીઓમાંની જે તે પુસ્તક ખરીદવા પામે છે તે, જેવુ તે પુસ્તક છપાવી પોતાની દુકાનના આગલા ભાગમાં ત્હેની થોક ગોઠવીને બાજુમાં પુસ્તકની જાહેરાતનું બોર્ડ મારી દે છે તેવાજ ખરીદનારનાં ટોળેટોળાં એકઠાં થાયછે "કાંઇક નવુ, કાંઇક નવુ" એમ નવાની શોધમા જ માણસો હોવાથી નવું પુસ્તક જોતાંજ શીલીંગ–બે શીલીંગ ફેંકી દે છે અને પુસ્તક ખરીદે છે. પુસ્તક વાંચ્યા પછી જો તે નૉવેલ કે વાર્તા કે કાવ્ય હોય તો બે ચાર દિવસમાં વાંચીને ફેંકી દે છે.જેમ એક કોટ દશ રૂપીઆનો ખરીદીને બારેક મહિના ત્હેનો લાભ લઇ પછી ફેંકી દે છે, તેમ બુકોનું પણ તેમજ કરાય છે. કારણ કે બધાને ત્હાં લાઇબ્રેરી હોતી નથી દરસાલ હજારો પુસ્તકો નવાં નીકળ્યાંજ કરે છે. ભિક્ષુક સ્થિતિના લેખકો પુસ્તક લખીને ઉંઘવા જાય છે અને સહવારમાં ઉઠતાં પોતાને શ્રીમંતાવસ્થામાં ભાળે છે. ત્હાંના લોકોનું ખર્ચ જ્ઞાનનાં સાધનો પાછળ છે, ત્હારે આપણા લોકોનુ ખર્ચ ખાવા–પીવાનાં સાધનો પાછળ છે. ગરીબમાં ગરીબના ઘેર પણ પરોણો આવ્યો તો ત્હેને બૈરીના નાકનો કાંટો (એકનું એક ઘરાણું) ગીરો મુકીને પણ કંસાર અને છુટી વાઢીએ ઘી પીરસવું જોઇશે! એને આપણે ખાનદાનીનું લક્ષણ ગણી ' હિંદુ મેમાનગીરી ' માટે ફુલાઇને

ફાળકો થઇશું. ગરીબમાં ગરીબ માણુસ કે જે પોતાના એકના એક છોકરા માટે ક્ષયની દવા કરવામાં પાંચ રૂપીઆ ન ખરચી શકતો હોય હેણે પણ પાંચ રૂપીઆની ભીડથી મરી જતા તે યુવાન છોકરા પાછળ 'કારજ' કરવા માટે ૨૦૦–૩૦૦ કે ૫૦૦ રૂપિયા ખર્ચવાજ પડે ! ખાવા–પીવાનો આપણો શોખ સાંસારીક બાબતોમાં જ પૂર્ણાહુતિ પામતો હોત તો આપણે એટલો પણ સંતોષ લઇ શકત, પણ એની એ બલા ધર્મને પણ વળગી પડી છે. ધર્મના નામે પણ કંદોઇઓનેજ ઉત્તેજન અપાય છે. અમે ભૂલતા ન હોઇએ તો, હાલ જે જે કાર્યોમાં કદોઇના ઘરની સાંકળ ઠોકવી પડે છે તે સર્વ લક્ષમાં લઇએ તો કંદોઇઓની એકાદ વરસની હડતાળથી આપણો ધર્મ (હાલ જે રૂપમાં ચાલે છે તે) વિચ્છેદ જ જાય ! ગામમાં સાધુ પધારે ત્હારે પતાસાં વહેચાય; પતાંસાં કય્હાંથી લાવશો ? તો કે ' કદોઇને ત્યહાંથી. ચોમાસુ બેઠું; રોજ બબ્બે ચચ્ચાર પ્રભાવનાઓ શરૂ થઇ. પ્રભાવના શાની કરશો ? તો કે ' કદોઇ મહાત્માની બનાવેલી મીઠી મીઠી ગોળમટોળ શિખામણોની. આજ તો મહારાજે ' દયા પળાવવા ' નો ઉપદેશ કર્યો છે અને જમનાદાસ શેઠને તે ઉપદેશ રગે રગે વ્યાપી ગયો છે, તેથી તેઓ નામદાર સખાવને બહાદૂર બનીને પોતાના ઘરમાં મુકાયલી પાંચ હજારની કોઇની ધર્માદાની રકમમાંથી પચીસ રૂપિયા ક્હાડીને દયા પાળનારાંઓને જમાડવા તૈયાર થયા છેઃ કહો શું જમાડશું ? તો કે ' ભાગ્યશાળી કંદોઇના ઘેરથી લાડુ, બરફી અને પેંડા મગાવો. થોડા દહાડા થયા નથી એટલામાં ફલાણા ગામનો સંઘ પોતાના માનીતા મહારાજનાં દર્શન કરવા લાવલશ્કર સાથે આવે છે. એમનું ' સ્વામીવાત્સલ્ય ' શી રીતે કરીશું ? તો કે ' બોલાવો જહેની સાથે મડાગાંઠ પડી છે એવા આપણા તારનાર કંદોઇરાજને અને

કરાવો શેરેશેર ઘીનો મગજ ! વળી પાછાં પર્યુષણ—જ્ઞાનનો દીવો કરનાર પર્વ આવ્યાં; એને શી રીતે ઉજવશો ? લાડવાથી કે શીરા-પુરીથી ? જમવા માટે ધાવણાં બાળકોને પણ ભૂખે મારી પોષો કરનારી શ્રાવિકાના ઝુંડને વળી શું જમાડશો ? બસ જમવું ને ખાવું—જમવું ને ખાવું એ જ વાત. હિંદુઓમાં જેમ બ્રાહ્મણ વગર પગલું ચાલે નહિ તેમ જૈનોમાં ત્હેમના ગોર કંદોઇરાજ ! બ્રાહ્મણ ગમે તેવો પતીત હશે તથાપિ ત્હેના કુળાચાર ખાતર પણ થોડુંક સંસ્કૃત અને લુખ્ખી જ્ઞાનની વાતો શીખ્યો હશે; પણ કંદોઇ તો જડસા જેવી બુદ્ધિના ઢાંકણ રૂપ ત્હેના શરીરનો બશેરેક પરશેવો લાડુમાં ભેળવીને ત્હમારા મ્હોમા તે લાડુ આપે છે અને ત્હમારી બુદ્ધિને તે પરસેવા વડે ત્હેના જેવી જ બનાવે છે. માણુસ છેક જ Primitive–પ્રાથમિક સ્થિતિમાં હતો ત્યારે ત્હેનો મ્હોટામાં મ્હોટો આનંદ ખાવું–પીવું એ જ હતો. બાળક જન્મે છે ત્યારે વગર શિખવ્યે કરાતી પહેલી ક્રિયા ધાવવાની કરે છે અર્થાત્ ખાવું એ છેક જ પ્રાથમિક સંસ્કાર છે. જ્હેમની મતિ ખાવાના પદાર્થોમા જ ગોંધાઇ રહી છે ત્હેમને બીજું કશું સૂઝે જ નહિ. ક્યાં જ્ઞાનની પાછળ ગાંડા થઇ ફરનારા પશ્ચિમના લોકો અને ક્યાં કંદોઇની પાછળ ગાંડા થઇને ફરનારા જૈનો? કેટલો બધો તફાવત ! કેવું વિશાળ અંતર !

૧૦૦–૭૫ માણુસો પોતાના ગુરૂનાં દર્શન કરવા જાય ત્હેમાં 'સંઘ'ને શું ગરજ પડી છે કે ત્હેને જમાડે ? જમાડવામાં ૧૦૦-૨૦૦ કે ૪૦૦ નું ખર્ચ વહોરવું પડે, એવા બે ચાર પ્રસંગ વર્ષમાં આવ્યા તો અપાશરો જ વેચવો પડે ! કારણ કે કોઇ ગામમાં જમાડવા માટેનાં ખાસ ફંડ નથી જ એમ અમે ચોકસાઇથી કહી શકીશું. ત્યારે અપાસરાના પૈસા કે જ્ઞાન ખાતાના પૈસા શું મોજશોખમાં

ઉડાડી દેવાના છે કે ? જેઓ ગુરૂભક્તિ ખાતર દર્શન કરવા આવતા હશે તેઓ તો જેમ રૂપિઓ કે પાંચ રૂપિયા જેટલું મુસાફરી ખર્ચ કરી શકે છે તેમ એક બે દિવસ તે ગામમાં રોકાય તેટલો વખત પોતાનું વીશી ખર્ચ પણ કરી શકે જ. સાધર્મીને જમાડવામાં એક પ્રકારનું ' સ્વામીવાત્સલ્ય ' રહેલું છે તે અમે નાકબુલ કરવા માંગતા નથી, પણ તે **ત્રીજાવર્ગનુ** ' સ્વામીવાત્સલ્ય ' છે. જ્યહાં સુધી તે જ ગામમાં ૨૫ વિધવા શ્રાવિકાઓ સુકા રોટલાના ટુકડા માટે ઘરના ખુણામાં છાતીફાટ રડે છે, જ્યહાં સુધી તે જ ગામમાં નિરાધાર ચાલાક છોકરાઓ કે જેઓ જો ત્હેમને ઉત્તેજન મળતે તો એક દિવસ હાઇકાર્ટ જજ કે વકીલ કે ડાકટર કે મહાન વ્યાપારી બની શકતે તેઓ મહીને ૪–૫ રૂપીઆ માટે મનુષ્યશરીર વેચે છેઃ ત્યહાં સુધી–અરે ત્યહાં સુધી સઘના આગેવાનોની તાકાદ શી છે કે તેઓ માત્ર વાંદવા આવનારાઓને મિષ્ટાન્ન જમાડવામાં સેંકડો રૂપીઆ બરબાદ કરે ? પ્રથમ ' ઘર ' સભાળવું જોઇએ. ગામમાં એક પણ સ્વધર્મી બધુ કે બ્હેન ભુખ-મરામાં ન હોય તે **પહેલુ** જોવાનુ છે અને **ત્યાર પછી** વાહ વાહ માટે કે ગુરૂને સારૂ લગાડવા માટે ગમે તે ખર્ચ કરે તે જુદી વાત છે. સઘ કાઢીને જનારાઓ પણ સારી રીતે જાણે છે કે જમવાનું માનવામાં તેઓ ધર્માદાનું ખાવાનો મ્હોટો દોષ વ્હોરી લે છે, તોપણ ત્હેમને લાજ ક્યહાં છે ?

અને પતાસાં કે લાડવાની લ્હાણીઓથી ત્હમે શુ દેશ જીતવા માગો છો ? ત્હમારા ધર્મના કહેવડાવનારાઓની સખ્યા વધારીને ત્હમારે શું કોઇ દેશ જીતવો છે ? ધર્મ અને મ્હોટી સખ્યાઃ એ બેને અરસ્પરસ કશો સમ્બન્ધ નથી ધર્મ માત્ર તત્વ સમજાવે છે; એ તત્વ **એક** માણસ કબુલ રાખે તેથી તે ધર્મ હલકો ગણાતો

નથી અને કરોડ માણસ સ્વીકારે તેથી ઉત્તમ ગણાતો નથી. જૈનો કરતાં મુસલમાનોની સંખ્યા ઘણી મ્હોટી છે જે છોકરો સાકરના ગાંગડા ખાતર પાઠ શીખતો હશે તે ભાગ્યે જ વિદ્વાન થશે. જેઓ પતાસાં માટે દર્શન કરવા આવશે અગર લાડવા માટે 'દયા પાળવા'-નું વ્રત આદરશે તેઓ માત્ર ગરબડ કરીને બીજા શુદ્ધ ક્રિયા કરનારા-ની શાન્તિમાં ખલેલ કરશે. **આપવા** ખાતર નહિ પણ **લેવા** ખાતર આવનારને 'જૈન' કહેવાની મૂર્ખાઇ આપણે હવે છોડી દેવી જોઇએ છે. પૈસા ઉપરથી મોહ ઉતારીને પરોપકાર કરવાને તૈયાર થયેલા-ઓને જ 'જૈન' કહેવા જોઇએ બાકી પતાસાં કે લાડુ માટે આવનાર કરતાં અપાસરો તદ્દન ખાલી જ રહે તો તેથી કશું નુકશાન નથી. ખાલી અપાસરામાં કોઇ રડયોખડયો જિજ્ઞાસુ આવીને એકાંતમાં પોતાનું સજ્ઝાય ધ્યાનનું કામ વધારે સારી રીતે કરી શકશે.

'દયા પળાવવા' ના નામથી હમણાં હમણાં ફેલાવો પામતી જતી ક્રિયા તો પ્રાય માણસને આળસુ અને હરામી બનાવવાની જ ગરજ સારે તેવી છે. ૧૦-૨૦ માણસો વનસ્પતિ કે ઠંડા પાણીને નહિ અડકે એટલે શું જગતના સર્વ જીવોને અભયદાન મળી ગયું ! એથી ઉલટું એમના ઉદ્યમ વગરનાં શરીર હરામી થશે અને જ્ઞાન વગરના મગજમાં **કલાકો સુધીની** નવરાશને લીધે ખરાબ સંકલ્પો ઉભા થશે. જ્ઞાનવાળો માણસ નવરો પડે તો કાંઇ નહિ ને કાંઇ નવી શોધ કરે અગર આત્મપીછાનમાં ઉંડો ઉતરે; પણ જ્ઞાન વગરનો માણસ નવરો પડે એનું પરિણામ પ્રાયઃ બુરું જ આવે. 'માનસ શાસ્ત્ર' ના નિયમને સમજ્યા વગર યોજાતી આવી ક્રિયાઓ જેટલી ફજૂલ ખર્ચ કરાવનાર તરીકે નહિ ઇચ્છવા યોગ્ય છે તેથી પણ વધારે તો નીતિને-મનુષ્યના અંતરાત્માને નુકશાન કરનાર તરીકે, તીલાંજલી આપવા યોગ્ય છે. એ

કરતાં માણસને પ્રમાણિકપણું શીખવો અને પ્રમાણિકપણે ગુજરાન ચલાવવાની શક્તિ ન હોય તો તેવી શક્તિ આપવાની યોજનાઓ પાછળ બનતો ફાળો આપો, આત્મિક તત્વના સમુદ્રમાં ડુબકી મારતાં શિખવનાર સાધનો ઉભાં કરો અને હોય ત્હેનું પોષણ કરો ખરી 'દયા' તો આનુ નામ કહેવાય. કલેવર જેવા શરીરને ટાપટીપથી મઢવા કરતાં શરીરને જ પુષ્ટ બનાવો તે કેવું સારૂ !

તા. ૨૪-૫-૦૯

(૬)

આજે વરઘોડાના ફજૂલ ખર્ચ સમ્બન્ધી બે અક્ષર બોલી અમે કૉન્ફ્રન્સને લગતા ફજૂલ ખર્ચ તરફ વળીશું. ખરૂં છે કે વરઘોડાનાં ખર્ચ સ્થાનકવાસી જૈનોમાં ઘણાં થોડાં છે અને દેરાવાસી જૈનોમાં લગભગ હરહમેશ હોય છે. પરન્તુ તેઓ પણ જૈન જ હોવાથી જૈન વર્ગની હરેક પેટાશાખાના હિતના સુધારા સૂચવવા એ જૈન પત્રકારના કર્તવ્યની હદની અંદરની બાબત છે

વરઘોડો એ માત્ર રાજસાહ્યબીનું અનુકરણ–બાદશાહી ભભકાનુ નાટક છે. વરઘોડો કહાડનાર માણસ ગમે તેવો ભીખારી હોય તો પણ ત્હેણે તે નિર્ધનતાને બાદશાહી શાલથી ઢાંકવી પડે છે ! બીજા શબ્દમાં કહીએ તો, વરઘોડો એ મગજની નબળાઇનું દશ્ય સ્વરૂપ છે. જેમ કોઇ કદરૂપો માણસ મુખપર સફેદો ચોપડીને સફેદ દેખાવા પ્રયાસ કરવાથી ઉલટો હાસ્યજનક(Butt of ridicule)થઇ પડે છે, તેમ પોતાના જ અવાજ સાંભળીને ચમકે એવો બહાદૂર(!)વાણીઓ જુના જમાનાના ક્ષત્રીય જેવો (ભાડે આણેલો) પોશાક પહેરીને ઘોડે બેસે છે અને તરવાર લટકાવે છે ત્હારે એનું બાયલું મ્હોં ઉલટું વધારે હાસ્યજનક લાગે છે. સુઘડતા અને ચાલાકીના સરકાર વિનાની જૈન

કન્યકા ઘોડા ઉપર ઉઘાડે માથે, જૂના જમાનાની નાયિકાના સ્વાંગમાં બીરાજે છે ત્ય્હારે તેણીના મ્હોંનું રોતડપણું ખુલ્લખુલ્લું બોલી દે છે કે આ પોશાકને લાયક આ છોકરી નથી. અસલના વખતમાં કેટલીક પ્રવિણ સ્ત્રીઓ નાયિકા તરીકે ગાન–તાન કરવાનું અને યુવાનોને અનુભવ આપવાનું કામ કરતી; તેઓ નીતિમાં પુરી હતી, એકપતિવ્રત પાળતી, ત્હેમની બોલવાની, ચાલવાની, કપડાં પહેરવાની રીત ખાસ ખુબીઓથી ભરપૂર હતી એમના પહેરવેશની નકલ પ્રથમ નાટક કંપનીઓએ કરવા માંડી અને હવે તો ગૃહસ્થો પણ પોતાની પુત્રીઓને ઘોડે બેસારતી વખતે એનું અનુકરણ કરવા લાગ્યા છે ! એક તો દેશકાળ વિચાર્યા વગરનુ આ પગલુ લોકોમાં હાંસીને પાત્ર ગણાય છે અને વળી એ પોશાકને લાયક તે કન્યકા ન હોવાથી વરઘોડાની શોભા મારી જાય છે આવા દેખાવો અને ખોટા પુલણશીવેડાને હવે આપણે તિલાંજલિ આપવી જોઇએ. વરઘોડાનો ભભકો એ જેમ શ્રીમંતાઇની સાબીતી નથી તેમજ તે ધર્મીષ્ટપણાનુ પણ ચિન્હ નથી. વરઘોડાના ભભકા રાજાઓને જ શોભે, અને બહુ તો દેવતાઓ તીર્થંકર જેવા સમર્થ આત્માઓ પ્રત્યેની પોતાની ભક્તિ પ્રદર્શીત કરવા માટે ભલે કરે પરન્તુ આપણે વાણીઆઓએ તો ગમે તેવા શ્રીમંત હોવા છતાં પણ આપણી હદમાં રહીને જ દેખાવ કરવાના છે. આપણે અસલથી સાદાઇ માટે પ્રખ્યાત છીએ. અસલનો લક્ષાધિપતિ વાણીઓ હજારો રૂપીયાનું દાન કરતો તો પણ અંગરખુ નવું શીવાઇને આવે ત્યારે ત્હેને એક જગાએ જરા ફાડીને થીગડુ દેવડાવતો !–માત્ર એટલાજ ખાતર કે તે પૈસાના મદથી ' બડેખાં ' થઇ ગયોછે એમ દુનિઆ ન કહેવા પામે.

પૂર્વની એ સાદાઇ સાથે હાલની માયાવી રહેણી–કરણીનો મુકાબલો

કરતાં ખરેજ ખેદ થાય છે. પહેલાં જ્યહારે સાદાઇ હતી ત્યહારે પૈસો પણ બહુ હતો અને હવે વરઘોડા વધી પડયા ત્યહારે લોકોના ઘરમાં પણ ઘોડા જ ફરે તેવું થયું છે.

કોઇ દેવ આવી ધામધુમોથી ખુશી થતો નથી. કોઇ શાસ્ત્ર એની હિમાયત કરતું નથી. એ નાટકી દેખાવ માત્ર પૈસા અને વખત-નો દુરૂપયોગ કરાવે છે. ભિખારી થઇ ગયેલા હિંદમાં ધર્મના નામે થતા વરઘોડા, પૂજાઓ, મકાનો અને અન્ય ધામધુમોના ખર્ચ તરફ દૃષ્ટિ કરીશું તો જણાશે કે દેશને વધુ ભીખારી બનાવવાના આ રસ્તા છે. **'બાળકના ખેલ' માત્ર 'બાળકો' ને જ આનંદ આપે છે.** સમજુ પુરૂષો–ઠરેલ પુરૂષો અને સામાન્યથી વધુ અક્કલવાળા પુરૂષોએ આવા ઉડાઉપણાથી દૂર જ રહેવું જોઇએ છે.

કૉન્ફરન્સ નામની જે સંસ્થા જૈન વર્ગના ઉદ્ધાર માટે સ્થાપ-વામાં આવી છે ત્હેમાં પણ ઘણુંએક ખર્ચ 'ઉર્ફાદ'નુ–ઉડાઉપણાનું છે. ગજાવર અને નાટકના પડદા જેવા મંડપ તથા ભોજન કમીટીનું લખલુટ ખર્ચ ચાલુ રહેવા દેવા જેવું નથી. પ્રમુખના સામૈયાની ધામધુમ છેકજ વખોડી કાઢવા જેવી છે પ્રમુખ ગમે તેટલો તો પણ એક સામાન્ય માણુસ છે, એ કાંઇ દેવ નથી, એ કાંઇ મહાત્મા નથી. સ્વધર્મના માણસો કે જેમાંના કેટલાક તો પ્રમુખ કરતાં પણ વધારે લાયકી ધરાવતા હોવા સંભવ છે તેવાને પ્રમુખના ઘોડા બનાવવા, પ્રમુખને એક રાજાથી પણ અધિક માન આપવુ, ફુલોના હાર પહેરાવી કુમારિકા પાસે ચાંડલો કરાવવો આ સર્વ ધતીંગ માત્ર આપણી ગુલામી જેવી સ્થિતિનો ખ્યાલ આપે છે આપણે ઘણાં વર્ષો સુધી ગુલામી જેવી સ્થિતિમાં રહેલા હોવાથી આપણા વિચારો ખુશામતીઆ, પોતાને છેકજ હલકા માની બીજાને મહાન દેવ જેવા માનવાના સ્વભાવવાળા

થઇ ગયા છે. પ્રમુખો શ્રીમ તોમાંથી જ થાયછે, એ આ ટીકાની સાબીતી છે. એમના સત્કાર માટે કરાતો અસાધારણ વિવેક તદ્દન ગેરવ્યાજબી છે માત્ર ૨૦–૨૫ આગેવાનોએ સ્ટેશનપર જઇ ત્હેમનો સત્કાર કરવો જોઇએ. ડેલી-ગેટો પૈકી અમુકને ગાડીઓ પુરી પડાય છે એ પણ નકામુ ખર્ચ છે. સર્વને માટે ખાવાનો બંદોબસ્ત કરાય છે તે પણ નકામુ ખર્ચ છે. શું યાત્રાએ જનારાઓ માટે યાત્રાના સ્થળમા કોઇ પરોપકારી પુરૂષ રસોઇ તૈયાર કરીને બેઠો હોય છે કે ? જેમ યાત્રામાં ધર્મ માનનારા જ એ તકલીફ અને ખર્ચ વ્હોરી શકે છે અને વ્હોરે છે તે આનંદથી વ્હોરે છે, તેમ 'કૉન્ફરન્સની યાત્રાએ જવામાં ધર્મની ઉન્નતિ રૂપી લાભ થાય છે' એવી શ્રદ્ધા જહેમનામાં હશે તેઓજ ત્હાં જશે અને ઘરના રોટલા ખાશે; બાકી તો ઓછા ભાડાની ટીકીટો અને પારકા મિષ્ટાન્નની સગવડ હોવાથી તથા વધુમાં વળી એકાદ ખાનદાન ઘરના મફતીઆ નોકર (વોલ-ટીઅર)ની સેવા મળવાથી (**યાત્રા**એ નહિ પણ) **સ્હેલગા**એ નીકળનારા ઘણાએ બહાર પડે પરંતુ એવા લાખો ચાંદરણાથી કાંઇ અજવાળુ થાય નહિ.

કૉન્ફરન્સને જેમ ઓછી ખરચાળ કરવામા આવશે તેમ તે વધાર મજબુત થશે; અને ફી વધારે રાખવામા આવશે તેથી ત્હેના તરફ માત્ર ખરા સજ્જનોનું આકર્ષણ થશે,તેથી **ઉજાણી કરનારાઓને** બદલે **કામ કરનારા**ઓ જ ત્હાં ભરાશે અને તેથી કાંઇક વિચારો ગોઠવી શકાશે, યોજના કરી શકાશે અને સંગીન કામ બજાવી શકાશે.

ફજૂલ ખર્ચના સમ્બન્ધમાં ઘણું કહેવાયુ છે; કેટલુંક તો ઘણા કને કડવુ ઝેર જેવું લાગ્યુ હશે. પરંતુ એમાં આ લખનાર નિરૂપાય છે. તાવના દરદીને સાકર પાતાં તે મરી જાય છે અને કરીઆતુ પાતાં ગાળો ખાવી પડે છે ! તો પણ સુજ્ઞ વૈદ્ય તો ગાળો ખાવાનુ જ પસંદ કરે છે   (૩૧–૫–૦૯

જૈનસમાચાર-ગદ્યાવલિમાં કેવા કેવા વિષયો છે?

ખંડ ૧-૨ માં નીચેના વિષયો છે:—પ્રસ્તાવના, આત્મજ્ઞાન વિના સર્વ ફાંફાં, આપણું લડાઇનું મેદાન, સ્વાદનાં પચ્ચખાણ કરનારો મુનિવર્ગ અને વ્યસન, સુતા ભલા કે જાગતા, ધર્મનો ગાંસડો-પોટલો, લોંકાશાહના ૩ પત્રો, બે સુંદરીઓ: રહણીદેવી તથા કહણીદેવી, શ્રી સીમન્ધર સ્વામીને ૧૧ ખુલ્લા પત્રો વગેરે

ખંડ ૩-૪ માં નીચેના વિષયો છે—ધર્મયુદ્ધની મોસમમાં વિશાળ કર્તવ્ય ક્ષેત્ર, વ્યાખ્યાન કેમ વાંચવું, પર્યુષણપર્વ, મહાવીર ચરિત્ર અને હેમનો ઉપદેશ, પર્યુષણ માટે વગર પૈસાનાં ચિત્રો, દરિયામાં આગ, ખમાવતાં શરમાશો નહિ, પર્યુષણની પ્રભાવના, પૈસા-પુરાણ, પૈસો બાનવાની વિદ્યા, બાર ભાવના, પર્યુષણમાં આપણાં કર્ત્તવ્ય, વગેરે.

ખંડ ૫-૬ માં નીચેના વિષયો છે—આંખો બંધ કરીને ના દોડો, શિર માટે સત્ય આચરો, મહાવીર જયન્તિ, સ્થૂલની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મની કઠીનતા, મહાવીર નિર્વાણ અને દીવાળી પર્વ બાપાજીનું ઝગમગતું આસન, હોળીકાનું શિક્ષણ, ચુડાચૂડીના કૉન્ફરન્સ, સંઘ બહારનું શાસ્ત્ર, પક્ષીઓની કૉન્ફરન્સ, 'જૈન સમાચાર' ના એક ખેરખાંએ 'દેવ થયા' પછી સૂચવેલી ધર્મોદ્ધારક યોજના

ખંડ ૭-૮ માં નીચેના વિષયો છે—આધ્યાત્મિક ક્રિયાઓ, જ્ઞાતિઓનાં કર્ત્તવ્ય, માંદાની માવજત, ઉગ્ર ક્રિયાઓ, જૂનાં અને નવાં બંધારણોના લાભાલાભ અને 'સુધારક' તથા 'હઠીલા' બન્નેને ચેતવણી, જૈન પત્રકારો-લેખકો-વિચારકોની કાન્ફરન્સ, જૈન વિદ્યોત્તેજક ફંડ સંબંધી લેખવાળા અને કેળવણીના પ્રચારની જબરજસ્ત હીમાયત વગેરે, વગેરે.

☛ એ આઠ ખંડ તથા આજે બહાર પડતો ૯-૧૦ મો ખંડ એ સર્વનું ભેગું પુસ્તક દળદાર, પાકા પુંઠા સાથે, સુંદર દેખાવવાળું તૈયાર છે. મૂલ્ય રૂ ૩) માત્ર થોડીજ પ્રતો શીલીકમાં છે. આ તથા જૈન ધર્મને લગતાં હરકોઇ પુસ્તક જોઇએ તો પણ નીચેને શિરનામે લખવું.—